

Ulrika Lukasczyk

SANOTTUA, AJATELTUA JA TEHTYÄ

Referointi kolmessa suomalaisella viittomakielellä

tuotetussa fiktiivisessä kertomuksessa

Kasvatustieteen

pro gradu -tutkielma

Syyslukukausi 2008

Opettajankoulutuslaitos

Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Lukasczyk, U. 2008. SANOTTUA, AJATELTUA JA TEHTYÄ. Referointi kolmessa suomalaisella viittomakielellä tuotetussa fiktiivisessä kertomuksessa. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. 128 s.

Tämän tutkimuksen motiivina oli löytää uusi tapa lähestyä sitä ilmiötä, jota on suomalaisessa viittomakielessä totuttu kutsumaan roolinvaihdoksi. Koska roolinvaihdossa ja referoinnissa on muissa viittomakielissä tehtyjen tutkimusten perusteella kyse ainakin osittain samasta ilmiöstä, otettiin tämän tutkimuksen tehtäväksi tarkastella suomalaisessa viittomakielessä tapahtuvaa referointia kolmen fiktiivisen kertomuksen osalta.

Referointia tarkasteltiin suomen kielen referoinnin tutkimuksen tarjoamassa viitekehyksessä. Koska viittomakieleen kuuluu keskeisesti tilankäyttö, tarkasteltiin aineistossa referoinnin lajeista suoran esityksen, epäsuoran esityksen, vapaan suoran esityksen, vapaan epäsuoran esityksen ilmenemistä myös Scott Liddellin mentaalisten tilojen teorian kautta siten, että selvittiin reaalitytilan, surrogaattitilan, tokeenitilan ja kuvailevan tilan yhteyttä edellä mainittuihin esityslajeihin. Lisäksi aineistossa tarkasteltiin johtoilmauksia ja niitä keinoja, joilla referaatti merkitään referaatiksi ja niitä piirteitä, joilla konstruoidaan referaattiosan sisältöä sekä johtoilmauksen ja referaattiosan suhdetta kehystämisenä.

Tämän tutkimuksen mukaan suomalaisessa viittomakielessä on fiktiivisessä kertomuksessa mahdollista referoida sitä, mitä hahmo kuvitteellisessa maailmassa sanoi, ajatteli, mutta myös mitä tämä teki. Niin puheen, ajatuksen kuin toiminnankin referoinnista löytyi aineistosta esimerkkejä kaikista esityslajeista paitsi epäsuorasta esityksestä. Tilankäyttö osoittautui olennaiseksi tekijäksi viittomakielisen referoinnin tarkastelussa: eri esityslajien tunnistamiseksi ja luokitteluksi ei olisi riittänyt deiktisten elementtien ja ekspressiivisten piirteiden tarkastelu, vaan Liddellin mentaalisten tilojen konseptiollakin oli ratkaiseva tehtävä näkökulman määrittämisessä.

Aineistossa käytettiin kolmenlaista johtoilmasta, joista ainakin prototyypistä johtolausetta ja predikaatitonta johtolausetta voidaan pitää yleensäkin viittomakielissä esiintyvänä tyyppinä. Kehystämisen kautta tarkasteltuna predikaattittoman johtolauseen vaikutusalaan voi myös sisältyä useampia, eri esityslajejakin edustavia referaattiosia. Johtoilmaus samoin kuin viittojan katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutos ovat referaatin referaatiksi merkittävinä ulkoisia liittimiä. Dialogipartikkeleilla, toistolla ja muilla hahmolle ominaisilla ilmaisutavoilla; kasvojenilmeillä, katseen, pään ja vartalon suuntautumisella sekä asennolla on puolestaan sisäisinä liittiminä konstruoitu referaattiosassa sisällöllisesti eri asioita.

Avainsanat: suomalainen viittomakieli, referointi, näkökulma, deiktinen keskus, mentaaliset tilat, blendaaminen, kehystäminen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
1.1 ROOLINVAIHTO TUTKIMUKSEN MOTIIVINA.....	6
1.2 VIIITEKEHYSTEN VALINTA.....	10
1.3 TUTKIMUSKYSYMYKSET	12
2 REFEROINTI JA ESITYSLAJIT.....	15
2.1 REFEROINNIN KÄSITTEESTÄ JA ALASTA.....	15
2.2 ESITYSLAJIT JA JOHTOILMAUKSET	17
2.2.1 Suora ja epäsuora esitys	18
2.2.2 Johtoilmausten muoto ja paikka.....	20
2.2.3 Vapaa suora esitys	22
2.2.4 Vapaa epäsuora esitys	24
2.3 LIITTIMET NÄYTTÄMÖLLE PANIJOINA	25
2.4 REFEROINTI KEHYSTÄMISENÄ.....	27
3 LIDDELLIN MENTAALISET TILAT	29
3.1 MENTAALISET TILAT JA REAALITILA	30
3.2 BLENDATUT MENTAALISET TILAT	31
3.2.1 Surrogaattitila	33
3.2.2 Tokeenitila	37
3.2.3 Kuvaileva tila.....	38
3.3 SIMULTAANISET BLENDIT.....	39

4	TUTKIMUSAINEISTO JA SEN KÄSITTELY	41
4.1	KOLME FIKTIIVISTÄ KERTOMUSTA	41
4.2	TEKSTIEN LITTEROINTI JA ANALYYSI.....	42
4.3	ESIMERKKIEN ESITTÄMISTAPA	43
5	REFEROINTI KERTOMUKSISSA.....	46
5.1	PUHDAS KERRONTA	48
5.2	PUHEEN REFEROINTI.....	50
5.2.1	Suora puhe ja johtoilmaukset	51
5.2.1.1	Prototyyppinen johtolause.....	56
5.2.1.2	Predikaatiton johtolause.....	57
5.2.1.3	Melkein sanottu	59
5.2.2	Vapaa suora puhe	60
5.2.3	Vapaa epäsuora puhe	62
5.3	AJATUKSEN REFEROINTI.....	67
5.3.1	Suora ajatus ja johtoilmaukset	69
5.3.1.1	Prototyyppinen johtolause.....	70
5.3.1.2	Subjektiton johtolause	71
5.3.2	Vapaa suora ajatus	73
5.3.3	Vapaa epäsuora ajatus	75
5.4	TOIMINNAN REFEROINTI.....	76
5.4.1	Suora toiminta ja johtoilmaukset	78
5.4.1.1	Predikaatiton johtolause.....	80
5.4.1.2	Melkein tehty	81
5.4.2	Vapaa suora toiminta	83
5.4.3	Vapaa epäsuora toiminta	84

5.5	KEHYSTÄMINEN JA VAIKUTUSALAN ULOTTUVUUS.....	87
5.5.1	Johtoilmaus yhden referaattiosan kehyksenä	87
5.5.2	Useampia referaattiosia saman johtoilmauksen vaikutusalassa	89
5.6	ULKOISET JA SISÄISET LIITTIMET	93
6	YHTEENVETO	97
7	POHDINTA.....	100
	LÄHTEET	108
	LIITTEET.....	116
	LIITE 1: Glossauksessa käytettyjen merkintätapojen selitykset.....	116
	LIITE 2: Hiiren ja sammakon käymä dialogi Rukkasessa	117
	LIITE 3: Hiiren, sammakon ja jäniksen käymä dialogi Rukkasessa.....	118
	LIITE 4: Hiiren, sammakon, jäniksen ja ketun käymä dialogi Rukkasessa.....	120
	LIITE 5: Punahilkan ja suden metsässä käymä dialogi Punahilkassa	122
	LIITE 6: Punahilkan ja susimummon käymä dialogi Punahilkassa	124
	LIITE 7: Konduktöörin ja päähenkilön käymä dialogi JEN-tekstissä.....	128

1 JOHDANTO

1.1 ROOLINVAIHTO TUTKIMUKSEN MOTIIVINA

Suomalainen viittomakieli on yksi maassamme käytettävistä kielistä. Se on noin 5000 suomalaisen viittomakielisen ensikieli tai äidinkieli, mutta kun mukaan lasketaan viittomakieltä toisena tai vieraana kielenä käyttävät, määrä ulottuu 14000 tienoille (Malm & Östman 2000, 20). Äidinkielenä suomalaista viittomakieltä on mahdollisuus opiskella sekä peruskoulussa että toisella asteella ja myös vieraana kielenä laajalti eri koulutusasteilla. Viittomakielen tulkin ammattitutkintoon johtavaa koulutusta on annettu Suomessa jo 25 vuotta, ja maamme ainoa viittomakielinen yliopistollinen luokanopettajakoulutus Jyväskylän yliopistossa on jo 10 vuoden ikäinen.

Suomalaisen viittomakielen didaktisessa kirjallisuudessa (mm. Paunu 1983; Alanne & Vivolin-Karén 2004; Vivolin-Karén & Lehtonen 2005), opetussuunnitelmissa¹ (ks. myös Rissanen 2003) samoin kuin viittomakieltä käsittelevässä tutkimusdiskurssissa² on viime aikoihin asti esiintynyt eräänlaisena tekstuaalis-kieliopillisena kategoriana *roolinvaihto*, jolle ei puhuttujen kielten tutkimuksessa ole ollut esitettävissä täysin verrannollista vastinetta. Roolinvaihdolla on tarkoitettu kertoville teksteille ominaista ilmiötä, jossa viittoja niin sanotusti eläytyy johonkin kertomuksessa esiintyvän tarkoitteen rooliin ja kertoo tapahtumista sen näkökulmasta. Kun viittoja ottaa itseensä jonkin toisen roolin, hänen olemuksensa, viittomatyyliensä samoin kuin asentonsa saattaa muuttua – vastaamaan roolin

---

¹ esim. Porin kuntakohtainen opetussuunnitelma, <http://www.pori.fi/kov/opetus/kuntakohtainen.html>

² esim. Viittomakielen lautakunnan pöytäkirja 25.10.2003, http://www.kotus.fi/files/513/kokous_25-251003.pdf (luettu 15.10.2008).

”omaa” ja kuvattua tilannetta. Roolinvaihto on viittojan keino tuoda tekstissä esille ottamaansa rooliin liittyviä ominaisuuksia ja piirteitä, sen sanomisia tai tekemisiä tämän omasta kokemusmaailmasta käsin. (Paunu 1983, 173–187; Rissanen 2003, 36.)

Olen saanut omakohtaista kokemusta roolinvaihdon opettamisesta keväällä 2004, jolloin olin suorittamassa kolmatta opettajaharjoittelujaksoa eräässä kuulovammaisten koulussa. Opettaminen ei ollut helppoa, sillä materiaalia oli vähänlaisesti. Toisaalta ihmettelin myös sitä, miten vähän itsekin viittomakielisenä tiesin ilmiöstä. Seuraavana syksynä minulle tarjoutui mahdollisuus suunnitella opinnäytetyönä eräästä animoidusta viitotusta tarinasta roolinvaihdon opetukseen soveltuvaa materiaalia. Lähetinkin kaikkiin Suomen kuulovammaisten kouluihin ja tulkkienkoulutusyksikköihin kyselylomakkeen, jonka tarkoituksena oli kartoittaa roolinvaihdon opetuksen tilannetta ja materiaalin saatavuutta. Helmikuun 2005 loppuun mennessä sain vastauksia yhteensä 16 viittomakielen opettajalta seitsemästä koulusta ja kahdesta tulkkienkoulutusyksiköstä. Lähes kaikissa vastauksissa tuli ilmi, että roolinvaihdon oppimateriaaleista on pulaa, myös lisätutkimuksen tarpeeseen viitattiin ja oppimateriaaliin teoreettisen osuuden vahvistamista toivottiin.

Vuoden 2005 lopulla päättöharjoittelujaksossa testasin yläasteikäisten oppilaiden kanssa edellä mainittua animaatiovideota ja siihen liittyvää pientä tehtäväpakettia, jonka olin koonnut oman analysoinnin ja Rissanen (2003) roolinvaihtoa käsiteltävän tekstin pohjalta. Testijakson alussa oppilailta kerättiin taustatietoa ja sen lopussa heidän piti myös arvioida opetuskokonaisuutta. Kaiken tämän oli tarkoitus tulla mukaan oppimateriaaliin liittyvään opinnäytetyöhön, mutta loppujen lopuksi en ollut enää mihinkään tyytyväinen. Koin, että roolinvaihtoa ei ollut mahdollista opettaa perinteisellä tavalla, sillä teoreettiset välineet ilmiön kieliopilliselle analysoinnille puuttuivat.

Roolinvaihdon ilmiö tunnetaan myös muista viittomakielistä eri puolilta maailmaa, mutta niissä maissa, joissa viittomakielen tutkimusta on tehty pitempään, roolinvaihdon

termi on jäänyt marginaaliseen asemaan. Esimerkiksi amerikkalaisessa viittomakielessä roolinvaihtoa tutkineista Carol Padden on jo 1990-luvulla kirjoittanut seuraavaa:

The term "role-shifting" is an unfortunate one because it suggests that the structures are accounted for in terms of play-acting or role-changing principles. It also suggests a global description for what are most certainly several different structures (Padden 1986). One common role-shifting structure is the type that resembles "direct quotation" or "reported speech" in English – -. (Padden 1990, 129.)

Roolinvaihto (engl. *role shift*) on sellaisenaan tai muun termin alaisuudessa (esim. *role play* tai *referential shift*) liitetty puhuttujen kielten suoraan esitykseen (engl. *direct quotation* tai *reported speech*) amerikkalaisen viittomakielen (mm. Liddell 1980; Lillo-Martin & Klima 1990; Meier 1990; Padden 1990; Lillo-Martin 1995; Lee, Neidle, MacLaughlin, Bahan & Kegl 1997; Emmorey & Reilly 1998; Reilly 2000) ohella myös Kanadan ranskalaisessa viittomakielessä (Poulin & Miller 1995), ruotsalaisessa viittomakielessä (Ahlgren 1990), sveitsiläisessä viittomakielessä (Boyes-Braem 1995) ja tanskalaisessa viittomakielessä (Engberg-Pedersen 1992). Koska roolinvaihtoa käytetään myös välittämään toimintaa ja koska sitä on todettu toteuttavan jokseenkin samoin rakentein kuin puhetta³ suorassa esityksessä, on joissakin tutkimuksissa siitä käytetty termiä *reported speech* vastaavaa, referointiin viittaavaa nimitystä *reported action* (mm. Emmorey & Reilly 1998; Pyers & Senghas 2007).

Tanskalaista viittomakieltä tutkineen Elisabeth Engberg-Pedersenin (1993, 1995a) mielestä roolinvaihdon sijasta tulisi puhua kolmesta ilmiöstä: 1) *shifted reference*, 2) *shifted attribution of expressive elements* ja 3) *shifted locus*. Ensimmäinen ilmiö kuvaa pronominiin valintaa referoitavan näkökulmasta, erityisesti kun ensimmäisen persoonan pronominia käytetään viittaamaan johonkuhun muuhun kuin referoijaan itseensä. Ilmiöstä *shifted attribution of expressive elements* on kyse, kun viittojan kasvojenilmeissä ja/tai vartalon

---

³ Tässä kohdin termi "puhe" tarkoittaa verbaalista viitottua esitystä. Yleensä puhe liitetään nimenomaan äänellä tuotettuun esitykseen, mutta tässä tutkimuksessa käytän termiä viittaamaan verbalisoituun ilmaisuun, joka kontekstista riippuen voi olla kirjoitettua, puhuttua tai viitottua.

asennossa tapahtuvat muutokset heijastavat jonkun muun kuin lähettäjän emootioita tai asenteita. *Shifted locus* ilmenee silloin kun viittoja käyttää lähettäjän paikkaa c jollekin toiselle kuin itselleen tai toista paikkaa kuin paikkaa c itselleen. (Engberg-Pedersen 1993, 103–106.)

Näiden käsitteiden kautta Engberg-Pedersen (1993, 1995a, 1995b) on tarkastellut suoraa esitystä tanskalaisessa viittomakielessä, mutta myös referointia laajemminkin. Engberg-Pedersenin mukaan yhteistä näille kolmelle ilmiölle on se, että ne kaikki saavat näkökulman muutoksen aikaan. *Shifted reference* on kuitenkin tavattavissa ainoastaan suorassa esityksessä, ts. kun referoidaan sitä mitä joku on sanonut tai viittonut, kun taas *shifted attribution of expressive elements* ja *shifted locus* saattavat ilmaantua diskurssiin myös suoran esityksen ulkopuolella. (Engberg-Pedersen 1993, 104; 1995b, 43 & 45.) Ruotsalaista viittomakieltä tutkinut Pia Simper-Allen (1999) on puolestaan korvannut roolinvaihdon termillä *perspektiivi* soveltaessaan Engberg-Pedersenin luomaa viitekehystä perspektiiviä ja esityslajeja koskevassa opinnäytetyössään.

Vaikka roolinvaihdon ja referoinnin vastaavuutta ei ole missään tutkimuksessa kunnolla selvitetty, nämä tutkimukset osoittavat sen, että roolinvaihdossa on kyse ainakin osittain samasta ilmiöstä kuin referoinnissakin on.⁴ Tämän vuoksi on oletettavissa, että referointia olisi mahdollista käyttää teoreettisena viitekehysenä silloin, kun roolinvaihto otetaan tarkastelun kohteeksi suomalaista viittomakieltä opetettaessa. Koska referoinnin olemusta ei ole lainkaan selvitetty suomalaisesta viittomakielestä, olen valinnut juuri sen tutkimustehtäväkseni tarkastellen referointia kolmen fiktiivisen kertomuksen kautta. Työni viitekehys paikantuu siten tekstintutkimukseen ja on laatuaan ensimmäinen suomalaisessa viittomakielessä.

---

⁴ Roolinvaihtoa on lähestytty myös jokseenkin referoinnille rinnakkaisen ilmiön *konstruoidun dialogin* (engl. *constructed dialogue*; Tannen 1986) ja *konstruoidun toiminnan* (engl. *constructed action*) kautta, tietojeni mukaan ainakin amerikkalaisessa viittomakielessä (Winston 1991, 1992; Metzger 1995; Liddell & Metzger 1998; Liddell 2003; ks. myös Pyers & Senghas 2007). Tätä en kuitenkaan tässä tutkimuksessa käsittele enempää.

1.2 VIITEKEHYSTEN VALINTA

Toisin kuin viitotuilla kielillä, puhutuilla kielillä on referoinnissa pitkä tutkimusperinne. Referointia on esimerkiksi fennistiikassa tutkittu ainakin 1950-luvulta lähtien (esim. Penttilä 1948). Vaikka referoinnilla on suomen kielen tutkimuksen perinteessä suhteellisen vakiintunut merkitys, terminä referointi ei ole aina yksiselitteinen, sillä sitä käytetään arkikielessä eri tarkoitukseen kuin kielentutkimuksessa. Siinä missä arkikielessä referointi tarkoittaa jonkin alkuperäistekstin tiivistämistä, kielentutkimuksessa se tarkoittaa toisessa kielellisessä tilanteessa esitetyn puheen ja ajatuksen esittämistä osana kertojan tekstiä.

Referoinnin olemukseen kuuluu keskeisesti kysymys, miten erottaa suora ja epäsuora esitys toisistaan. Tutkimuksellisesti eroja on fennistiikassa suomen kielen tutkija Susanna Shoren (2005, 64–65) mukaan käsitelty kahdella tavalla: ensinnäkin sanojen toistamisen ja referoinnin eksaktiuden kannalta, toiseksi näkökulman ja deiktisen keskuksen kannalta. Isossa suomen kieliopissa (ISK) suoran ja epäsuoran esityksen ero on selitetty eksaktiudella:

Johtoilmauksen sisältävät referointitavat on vanhastaan jaettu kahtia sillä perusteella, onko referaatti esitetty toisen sanoman *sanatarkkana sitaattina*, suorana esityksenä, vai esittääkö se kertojan tulkinnan aiemmin sanotusta, jolloin sitä on *muokattu* ja se on syntaktisesti integroitu johtoilmaukseen. Tällöin kyseessä on epäsuora esitys. (ISK 2005, § 1459; kursivointi UL.)

Suora esitys nähdään toistona (*sanatarkkana sitaattina*), kun taas epäsuora esitys uudelleen kielentämisenä (*muokattuna*). Shore (2005, 65) pitää kuitenkin sanojen toistamiseen ja eksaktiuteen perustuvaa referoinnin käsitettä ongelmallisena, koska ”referoinnin ja alkuperäisen repliikin vastaavuutta ei voida pitää kieliopillisena kysymyksenä”.

Kieliopillisessa lähestymistavassa suoran ja epäsuoran esityksen eroa pitäisi Shoren (2005, 66) mukaan tarkastella nimenomaan näkökulman ja deiktisen keskuksen kautta.

Näitä on käsitelty fennistiikassa myös eksaktiuden ohella (mm. Ikola 1977, 166; Koski 1985, 77; ISK 2005, § 1467). Lisäksi suoran ja epäsuoran esityksen eroja on eri tutkimuksissa lähestytty näkökulmaa osoittavien, ekspressiivisten piirteiden kautta, joita ovat mm. affektiiviset, persoonalliset ja muut alkuperäiseen puhetoimintoon liittyvät piirteet. Pohdittaessa eroja kirjoituksessa olennaisina on pidetty myös typografisia merkkejä. (Shore 2005, 67–69; ISK 2005, § 1460.)

Suoran ja epäsuoran esityksen eroja onkin mielestäni järkevää tarkastella deiktisen keskuksen, ekspressiivisten piirteiden ja typografisten merkkien kautta, koska ero syntyy nimenomaan siitä, miten nämä piirteet esiintyvät tai käyttäytyvät näissä esityslajeissa. Mutta voiko viittomakielissä tutkia referointia hyödyntämällä samoja lähtökohtia kuin puhutuissa kielissä? Käsittäakseni referoinnin tutkimukselle ei viittomakielistä ole tarjolla muita viitekehyksiä kuin edellä esille tuotu Engberg-Pedersenin viitekehys. Engberg-Pedersenin (1993, 1995a, 1995b) mukaan *shifted reference* ja *shifted attribution of expressive elements* esiintyvät myös puhutuissa kielissä mutta *shifted locus* ainoastaan viitotuissa kielissä, koska tähän liittyy paikkojen (engl. *loci*) käyttö. Käsitteen *shifted reference* avulla Engberg-Pedersen on tarkastellut deiktisyyttä, joskin deiktisistä elementeistä vain pronomiinien osalta. Ilmiössä *shifted attribution of expressive elements* on taas kyse ekspressiivisistä piirteistä.

Engberg-Pedersenin tutkimuksista voidaan päätellä, että viittomakielissä ainakin deiktisiä elementtejä ja ekspressiivisiä piirteitä voidaan pitää lähtökohtina referoinnin tutkimuksessa kuten puhutuissakin kielissä. Katson juuri näkökulmaan pohjautuvan tarkastelutavan sopivan tähän tutkimukseen siksi, että se on puolueeton; sen ei nähdäkseni tarvitse olla mihinkään tekstilajiin sitoutunut. Sillä voidaan tarkastella myös fiktiivisissä teksteissä tapahtuvaa referointia, toisin kuin esimerkiksi eksaktiuteen perustuvalla lähestymistavalla.

Deiktiset elementit ja ekspressiiviset piirteet eivät kuitenkaan riitä, kun käsitellään viittomakielten referointia. Tarvitaan myös viitekehys selittämään tilankäyttöä, sillä toisin

kuin puhutuissa kielissä, viittomat ja niistä koostetut lauseet muodostetaan viittojaa ympäröivässä tilassa. Engberg-Pedersen (1993, 1995a, 1995b) onkin tarkastellut referointia tilankäytön näkökulmasta edellä esitellyn käsitteen *shifted locus* avulla. Tähän tutkimukseen johtavaksi viitekehyyksi olen kuitenkin valinnut Scott Liddellin amerikkalaiseen viittomakieleen soveltaman mentaalisten tilojen teorian (Fauconnier 1985, 1997), jonka taustalla on käsitteellinen integraatio ja blendaaminen yleisenä kognitiivisena prosessina (Fauconnier & Turner 1996), koska katson sen tarjoavan uudenlaisen lähestymistavan referoinnin tutkimukselle.

1.3 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Kuten edellä lienee epäsuorasti tullut ilmi, tullaan tässä tutkimuksessa tarkastelemaan referointia suomen kielen tutkimuksen tarjoaman viitekehyyksen kautta, mutta viittomakielessä olennaisen tilankäytön kuvauksessa tulen soveltamaan Liddellin mentaalisten tilojen teoriaa.

Tutkimuksen pääteema on laaja ja selvittäessäni sitä, miltä referointi tarkastelemassani aineistossa näyttää valittujen viitekehysten läpi analysoituna, olen jakanut teeman vähä vähältä pienempiin alateemoihin (taulukko 1, kohdat a–d). Näihin olen valinnut tutkimuskirjallisuuden perusteella neljä keskeiseksi katsomaani referointiin ja sen olemukseen kuuluvaa asiakokonaisuutta. Kukin asiakokonaisuuksista riittäisi sellaisenaan tutkimusaiheeksi, mutta koska referointia ei ole suomalaisessa viittomakielessä tutkittu, katson tärkeäksi käsitellä jokaista alateemaa, jotta ilmiöstä saataisiin jonkinlainen yleiskuva ja jotta sitä olisi mahdollista myöhemmin verrata myös roolinvaihtoon.

Referointiin liittyvä ensimmäinen alateema (a) koskee referoinnin lajeja. Suomen kielessä referoinnin lajeja tai keinoja on useita (ks. esim. Kuiri 1984, 1; ISK 2005, § 1458), mutta tässä tutkimuksessa keskityn niistä vain neljään: edellä mainittujen suoran ja

epäsuoran esityksen lisäksi vapaaseen suoraan esitykseen ja vapaaseen epäsuoraan esitykseen, joihin kaikkiin viitataan jatkossa yläkäsitteellä *esityslajit*. Tähän ensimmäiseen alateemaan kuuluu tutkimuskysymys siitä, mitä esityslajeja tarkastelemastani viittomakielisestä aineistosta on löydettävissä ja mikä on niissä kullekin esityslajille ominaista. Koska olen valinnut Liddellin mentaaliset tilat viitekehyykseksi selvittämään tilankäyttöä referoinnissa, kuuluu tähän alateemaan myös tutkimuskysymys siitä, mikä on Liddellin luomien mentaalisten tilojen yhteys esityslajeihin, ts. miten viittoja käyttää tilaa kussakin esityslajissa.

TAULUKKO 1. Tutkimuksen teemat ja tutkimuskysymykset

<i>Teema</i>	<i>Tutkimuskysymys</i>
REFEROINTI KERTOMUKSISSA	Miltä referointi kertomuksissa näyttää valittujen viitekehysten läpi tarkasteltuna?
a) Referoinnin lajit	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Mitä esityslajeja aineistosta löytyy? ◦ Mikä on kullekin esityslajille ominaista? ◦ Miten viittoja käyttää tilaa kussakin esityslajissa?
b) Johtoilmausten muoto ja paikka	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Millaisia johtoilmauksia aineistossa on käytetty? ◦ Mihin johtoilmaukset sijoittuvat suhteessa referaattiosaan?
c) Referoinnin osien suhde	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Miten kehystämisen käsite sopii kuvaamaan referoinnin osien suhdetta viittomakielisessä aineistossa?
d) Ulkoiset ja sisäiset liittimet	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Mitä aineistossa käytettyjä piirteitä voi laskea ulkoisiksi liittimiksi ja mitä sisäisiksi liittimiksi?

Suorassa ja epäsuorassa esityksessä on perinteisesti erotettu kaksi osaa: johtoilmaus ja referaattiosa (ISK 2005, § 1459). Toisessa alateemassa (b) perehdytäänkin johtoilmauksiin,

niiden muotoon ja paikkaan: millaisia johtoilmauksia kertomuksissa esiintyy ja mihin johtoilmaukset sijoittuvat referaattiosaan nähden? Kolmantena alateemana (c) on referoinnin osien – johtoilmauksen ja referaattiosan – suhde. Perinteisesti referoinnin osat on pyritty kuvaamaan morfosyntaksista käsin, mutta Shore (2005) on osoittanut tällaisen analyysitavan ongelmalliseksi suomen kielessä ja pitää *kehystämistä* (McGregor 1994, 1997) toimivampana tapana tarkastella referoinnin osien suhdetta. Tässä tutkimuksessa kokeilenkin, miten kehystäminen sopii kuvaamaan osien suhdetta viittomakielessä, sillä morfosyntaksiin perustuva analyysi olisi vaatinut oman tutkimuksensa.

Referoinnissa joitakin tutkijoita on kiinnostanut se, mitkä kielelliset merkit tai rakenteet ovat omiaan merkitsemään referaatin referaatiksi ja mitkä konstruoimaan referaattiosan sisältöä. Suomen kielen tutkijaa Milla Kajannetta (1996) mukaillen kutsun näitä referaatin merkitsijöitä nimellä *ulkoinen liitin* ja referaattiosan konstruoijia termillä *sisäinen liitin*. Liittimiä koskevat tutkimuskysymykset olen puolestani luokitellut neljänteen (d) alateemaan.

2 REFEROINTI JA ESITYSLAJIT

2.1 REFEROINNIN KÄSITTEESTÄ JA ALASTA

Latinan yksikön ensimmäisen persoonan verbimuoto *refero* tarkoittaa ’kerron kerrotun uudelleen’. Arkikielessä referointi ymmärretäänkin yleensä tiivistäen esittämisenä (Suomen kielen perussanakirja, s.v. *referoida*), jonkin alkuperäistekstin tiivistämisenä omin sanoin. Kielentutkimuksessa *referointi*-käsitteellä tarkoitetaan kuitenkin laajempaa ilmiötä kuin selostaminen:

Referointi tarkoittaa *muiden ihmisten tai puhujan itsensä aiemmin esittämän* puheen, kirjoituksen tai ajatuksen sijoittamista oman tekstin osaksi niin, että oma ja lainattu ovat toisistaan erotettavissa (ISK 2005, § 1457; kursivointi UL).

Ison suomen kieliopin (2005) määritelmä referoinnista ei kuitenkaan anna täyttä kuvaa siitä, missä kaikissa yhteyksissä referointi esiintyy. Ilmaisuihin ”muiden ihmisten tai puhujan itsensä aiemmin esittämän” antaa ymmärtää, että referoinnista on kyse ainoastaan silloin, kun siinä esitetään kertojan *itsensä* tai muiden *oikeiden* ihmisten toisessa *todellisessa* tilanteessa esitettyä puhetta, kirjoitusta tai ajatusta. Referointia tavataan kuitenkin monenlaisissa teksteissä:

Tarve puoda ääneen omia sanojaan tai ajatuksiaan tai puhua siitä, mitä joku toinen on sanonut tai mitä arvelee tämän ajatelleen, on tuttu jokaiselle. Ei liene liioiteltua väittää, että useimmat arkipäivän vuorovaikutustilanteet kuluvat enimmäkseen siihen, että selostamme joko muille omia aikaisempia lausahduksiamme ja mietteitämme tai kerromme toisten puheista ja arvailemme heidän ajatuksiaan. Samaan olemme tottuneet myös joukkoviestimissä ja kaunokirjallisuudessa. Suurin osa perinteisten ja sähköisten sanoma- ja aikakauslehtien sisällöstä ja radion ja television ohjelmatuotannosta kertoo siitä, mitä joku on joskus jossakin sanonut tai kirjoittanut. Kertomukset omista ja muiden ihmisten puheista ja toisten ajatusten arvailu ovat arjen suullisten kertomusten, lehtiartikkelien mutta myös romaanien, runojen ja novellien raaka-ainetta. (Kalliokoski 2005, 9.)

Referointi ei siis koske ainoastaan todellisissa tilanteissa tapahtunutta, vaan samoja keinoja käytetään fiktiivisissä kertomuksissa, joissa referoitava teksti ei ole todellisuudessa olemassa, vaan se on poimittu kuvitteellisesta maailmasta. Fennistiikan tutkimuskentässä syntynyt kuva referoinnista pohjautuukin perinteisesti melko kiinteästi sanojen toistamiseen ja siihen, miten referoidut sanat vastaavat alun perin lausuttuja sanoja (Shore 2005, 78). Jos ajatellaan referointia esimerkiksi kaunokirjallisuudessa tai ääneen lausutussa (taikka viitotussa) sadunkerronnassa, lähtökohta tuntuu epätasälliselta, sillä siinä ei ole kyse alkuperäisistä sanoista, vaan kertojan luomista konstruktioista, kuvitelmista. Kyse ei siis ole siitä, mitä satuhahmot esimerkiksi *oikeasti* sanoivat, vaan pikemminkin siitä, mitä ne *kuvitellusti* sanoivat.

Referointia käsitellään yleensä puheen referointina (esimerkki 1), mutta myös ns. ajatuksen referoinnin (esimerkki 2) on pitkään katsottu kuuluvan saman ilmiön piiriin, koska siinä käytetään samanlaisia rakenteita kuin puheen referoinnissa (ks. esim. Penttilä 1963; Ikola 1977; Kuiri 1984; Koski 1985; ISK 2005, § 1491; Haakana 2005, 127–128). Samoin voidaan referoida sitä, mitä on melkein sanottu (esimerkki 3a) (esim. ISK 2005, § 1490; Haakana 2005, 143–144). Referoinnin on nähty kattavan myös muun tietoisuuden välittämisen (esimerkit 3b ja 4) (ks. esim. Shore 2005, 49).

- (1) "Sinäkö kehtasit kakkia kikkaran suoraan minun päähäni?" *tiukkasi* maamyyrä ruskealta rusakolta, joka popsi rivakasti porkkanaa.

"Mi-minä? En mi-minä tu-tuommosia vaan tä-tä-tämmöisiä!" *puputti* jänö.

- (2) Nuo jos ketkä tietävät, *ajatteli* pikkumyyrä.
- (3) a) "Tekö kehtasitte..." *aikoi* pikkumyyrä juuri kysyä, b) kun *huomasi*, että siinä oli vain kaksi lantapalloa, joiden päällä koikkelehti kaksi paksua mustaa kakkakärpästä aterioimassa.
- (4) Vihdoinkin pikkumyyrä *tiesi*, kuka oli kakkinut kikkaran hänen päähänsä: Tietysti lihakauppiaan patalaiska Osso-Bucco.

(Holzwarth & Erlbruch 2005; kursivointi UL.)

2.2 ESITYSLAJIT JA JOHTOILMAUKSET

Shore (2005, 47) korostaa Kosken (1985, 70) tavoin, että referoinnista on kyse vain silloin, kun se on jollain tavalla kielen muodossa osoitettu. Jollei tätä muodollista puolta oteta huomioon, ei referoinnilla loppujen lopuksi ole rajaa. Tämä on myös lähtökohtana esityslajien tarkastelulle: kielessä on oltava merkkejä, joiden avulla esityslajeja on mahdollista tarkastella, erotella ja luokitella.

Prototyypin referoinnin tarkastelussa on perinteisesti puhuttu kahdesta osasta, joista toinen on *johtolause* ja toista kutsutaan nimellä *referaattiosa* (Penttilä 1963, 647–649; Ikola 1977, 165–166) tai pelkästään *referaatti* (esim. ISK 2005). Johtolauseen rinnalla on käytetty myös nimitystä *johtoilmaus* (esim. Kurkkio 1978; ISK 2005), sillä samoin kuin referaattiosa, ei johtoilmaus välttämättä ole lause. Johtoilmaus toimii referaatin lukuohjeena, ja itse referaatti on seloste jostakin toisesta kielellisestä tapahtumasta (ISK 2005, § 1459).

<p>JOHTOILMAUS Jussi sanoi:</p>	<p>REFERAATTI(OSA) "No, kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta."</p>
-------------------------------------	--

KUVIO 1. Johtoilmaus ja referaatti(osa)

Seuraavaksi käyn läpi kaikki neljä esityslajia tarkastelemalla, miten deiktiset elementit, ekspressiiviset piirteet ja kirjoituksessa käytettävät graafiset merkit ilmenevät niissä. Esityslajien välissä käsittelen myös johtoilmauksia omassa alaluvussaan. Esityslajien välisten erojen ymmärtämistä helpottamiseksi käytän esimerkkeinäni pääasiassa Shoren (2005) Jussi-esimerkkejä ja niiden muunnoksia.

2.2.1 Suora ja epäsuora esitys

Kuten johdannossa mainittiin, Shoren (2005, 66) mukaan suoran ja epäsuoran esityksen eroa tulee kieliopillisesti tarkastella deiktisen keskuksen ja näkökulman kautta. Referoinnissa näkökulmalla tarkoitetaan sitä, miltä kannalta ja kenestä käsin referaatti esitetään. Se voidaan esittää alkuperäisen puhetilanteen näkökulmasta tai siirtää meneillään olevan puhetilanteen mukaiseksi. Suoran ja epäsuoran esityksen ero näkyy siis siinä, esitetäänkö asioita alkuperäisen puhujan vai referoijan näkökulmasta. Kieliopillisesti kunkin puhetilanteen deiktinen keskus on se, joka keskeisesti säätelee näkökulmaa. Deiktinen keskus koostuu sellaisista deiktisistä elementeistä, jotka ovat sidoksissa tiettyyn puhujaan, paikkaan tai aikaan. (ISK 2005, § 1423 & 1467; Shore 2005, 65.)

Deiktiset elementit jaetaankin yleensä kolmeen luokkaan sen mukaan, ilmaistaanko niillä persoonaa, spatiaalisuutta vai temporaalisuutta (Yule 1996, 9). Ensimmäisen luokan muodostavat persoonapronominit, joita on suomen kielessä kolme persoonaa yksikössä ja monikossa. Persoonaa edustuu myös sanojen päädyissä erilaisina persoonatunnuksina. Tilaa koskevia deiktisiä ilmauksia ovat mm. demonstratiivipronominit (esim. tämä, tuo, se) ja paikan adverbit (esim. täällä, tuolla, siellä). Aikaa ilmaisevia keinoja ovat ajan adverbit (esim. nyt, tänään, eilen) sekä verbeihin liitettävät tempukset. Adjektiiveista proadjektiivit ovat myös deiktisiä (esim. tuollainen, sellainen). (ISK 2005, § 1423.)

Suoraksi esitykseksi kutsutaan sellaista esitystä, jossa referaattiosa on esitetty kokonaan referoitavan näkökulmasta, ja deiktiset elementit ovat sidoksessa siihen (Shore 2005, 65). Esimerkissä 5 on kyse suorasta esityksestä, sillä kaikki referaattiosasta todettavat deiktiset elementit (alleviivattuina) edustavat referoitavan näkökulmaa: Yksikön ensimmäisen persoonan pronomini *minä* ei viittaa kirjoittajaan vaan alkuperäiseen puhujaan eli Jussiin. Samoin *olla*-verbin aikamuoto viittaa alkuperäiseen tilanteeseen, jossa Jussi puhui. Demonstratiivipronominilla *tästä* osoitetaan tiettyyn sotkuun Jussin näkökulmasta.

(5) Jussi sanoi: "No, kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta."

Epäsuorassa esityksessä referaattiosan deiktinen keskus on sen sijaan siinä tilanteessa, jossa kertominen tapahtuu (Shore 2005, 66). Jos Jussi-esimerkki esitettäisiin epäsuorana, se voisi näyttää seuraavanlaiselta:

(6) Lopulta Jussi myönsi, että hän oli vastuussa siitä sotkusta.

Deiktiset elementit (katkoviivattuina) ovat nyt suhteutettu kirjoittajan näkökulman mukaiseksi: Jussiin viitataan yksikön kolmannen persoonan pronomiinilla *hän*, *olla*-verbin tempus on muutettu preesensistä imperfektiin ja Jussin aiheuttamasta sotkusta puhutaan kertojan näkökulman mukaisesti esitetyllä demonstratiivipronominilla *siitä*. Tällaisilla deiktisillä elementeillä tuodaan etäisyyttä alkuperäiseen tilanteeseen.

Kirjoituksessa suoran ja epäsuoran esityksen eroja pohdittaessa olennaisina on pidetty myös typografisia merkkejä. Siinä voidaan käyttää esimerkiksi lainausmerkkejä, ajatusviivaa ja rivinvaihtoa, kuplaa (esim. sarjakuvissa), sisennystä ja eri kirjasinlajeja (Shore 2005, 67). Esimerkissä 5 suoran esityksen referaattiosa on erotettu johtolauseesta kaksoispisteellä ja laitettu lainausmerkkien sisään. Näitä merkkejä ei epäsuorassa esityksessä käytetä, vaan siinä osat erotetaan tyypillisesti pilkulla, kuten esimerkistä 6 nähdään. Pilkua saatetaan käyttää suorassakin esityksessä silloin, kun johtolause tulee vasta referaattiosan jälkeen:

(7) No kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta, sanoi Jussi.

Epäsuoran esityksen referaattiosa alkaa usein *että*-lauseella (esimerkit 3b ja 6), mutta myös muut finiittiset ja alisteiset kysymyslauseet (esimerkki 4) ovat mahdollisia (ISK 2005, § 1460). *Että*-konjunktiota on pidetty eräänä epäsuoran esityksen tunnusmerkkinä, koska sen käyttöä ei normitetussa suomessa sallita suorassa esityksessä (esim. Ikola 1977, 165–166).

On kuitenkin todettu, että konjunktion jälkeen voi puhutussa kielessä ja sitä jäljittelevässä kirjoituksessa seurata suora referaatti (ISK 2005, § 1465; ks. myös Shore 2005, 68). Tällainen voisi olla esimerkiksi Jussi-esimerkin puhekielistetty muunnos:

(8) sit Jussi sano *et* no kyl kai mä oon vastuussa tästä sotkusta

Shoren tulkitsemana kyse ei ole siitä, ettei puhutussa koodissa voitaisi valita suoran ja epäsuoran esityksen välillä vaan siitä, ettei kyseisen konjunktion käyttö välttämättä osoita kummasta on kyse. Lisäksi jos konjuktiota pidetään kehystämisen eikä alisteisuuden merkinä (ks. luku 2.4), sen käyttö suoran esityksen kanssa ei ole ongelmallista. (Shore 2005, 69.)

Suorassa esityksessä on myös mahdollista tuoda esille affektiivisia, persoonallisia ja alkuperäisen puhetoimintoon liittyviä piirteitä kuten esimerkiksi dialogipartikkeleita (*no, kyllä kai*), toistoa (*tästä sotkusta, tästä koko sotkusta*), kiro sanoja (*piru vie*) ja ääntötapaa esimerkissä 9. Tällaisia ekspressiivisiä piirteitä ei epäsuoraan esitykseen sisälly. (ISK 2005, § 1460; Shore 2005, 69.)

(9) sit Jussi sano (et) no kyllä kai mä oon vastuussa tästä sotkusta, tästä koko sotkusta, piru vie

2.2.2 Johtoilmausten muoto ja paikka

Suora ja epäsuora esitys sisältävät kumpikin määritelmänsä mukaisesti johtoilmauksen, mikä on yksi näitä esityslajeja yhdistävä piirre. Johtoilmausta käytetään kehystämään referaattiosaa, mutta sen muoto ja paikka eivät ole aina puheessa ja kirjoituksessa samat. Johtoilmauksen prototyypistä muotoa kutsutaan johtolauseeksi, jossa mainitaan ainakin referoitava ja jokin kommunikaatioverbi, joskus myös vastaanottaja (ISK 2005, § 1476).

Esimerkiksi aiemmassa esimerkissä 1 molempia puheenvuoroja seuraa johtolause: ensimmäisessä on mainittu myös vastaanottaja (*tiukaksi maamyyrä ruskealta rusakolta*), toisessa ei (*puputti jäno*).

Johtoilmauksissa esiintyvät puheessa useimmiten kommunikaatioverbeinä *sanoa* ja *keysyä* (ISK 2005, § 1485; Haakana 2005, 124; Lappalainen 2005, 159; Routarinne 2005, 86). *Sanoa*-verbin runsaus ja suosio johtolauseissa selittyy Holtin (1996, 224) mukaan sillä, että sanomisen tapaa voidaan puheessa ilmaista paralingvistisin keinoin – toisin kuin kirjoitetussa kielessä, jossa se ilmaistaan tyypillisesti puheaktiverbiä varioimalla (Lappalainen 2005, 159; ks. myös ISK 2005, § 1485) – kuten esimerkin 1 johtolauseissa on tehty (puputtaa, tiukata).

Puheessa tavataan myös *olla*-verbillisiä johtoilmauksia, erityisesti nuorilla puhujilla (esimerkki 10). *Olla*-verbi jättää vielä avoimemmaksi puhumisen tai ilmaisun tavan kuin *sanoa*-verbi. Tällainen konstruktio sopiikin yhtä hyvin sekä puheen, tunteiden että ajatusten referointiin. *Olla*-verbin sisältävä johtoilmaus voi kuitenkin jättää puheen ja ajatuksen referoinnin rajan hämäräksi, ellei referointia ympäröivä konteksti selkeästi osoita, kummasta on kyse. (Haakana 2005, 136–138; Lappalainen 2005, 161–162; Routarinne 2005, 86 & 99–103.)

- (10) Ni sit Jukka ja Anna ja Pekka *oli ollu ihan et kauheeta*, et pitäiskö täs tehdä jotain vai ei. (ISK 2005, § 1490)

Puhekielessä johtoilmaus ei muodoltaan välttämättä ole yhtä eksplisiittinen kuin kirjoituksessa, vaan se on usein typistynyt minimaaliseksi. Johtolauseesta voi jäädä esimerkiksi subjekti tai verbi pois. (ISK 2005, § 1485–1486.) Laitinen (1998, 104) on käyttänyt jälkimmäisestä tapauksesta nimitystä predikaatiton johtolause:

- (11) No *min että* no mikä tämä nyt on?

Kirjoituksessa johtolauseen paikka voi suorassa esityksessä olla referaattiosan edellä (ks. esim. esimerkki 5) ja jäljessä (esimerkki 7), mutta myös referaattiosan keskellä (mm. ISK 2005, § 1481; Shore 2005, 59). Esimerkkinä selvyuden vuoksi Jussi-esimerkin muunnos:

(12) "No kyllä kai minä olen...", Jussi myöntyi, "vastuussa tästä sotkusta."

Epäsuorassa esityksessä johtolause sen sijaan sijoittuu aina referaattiosan edelle (ks. esim. esimerkki 6) (ISK 2005, § 1481). Mielenkiintoista on se, että kirjoituksessa suoran esityksen osien keskinäiseen järjestykseen on eri mahdollisuuksia, kun taas puheessa johtoilmaus näyttää sijoittuvan useimmiten referaattiosan edelle (Penttilä 1948; Kuiri 1984, 136; Lappalainen 2005, 156; Routarinne 2005, 89). Routarinteen (2005, 87–89) mukaan ero johtuu näiden kanavien erilaisesta ominaisuudesta ja siitä, miten se vaikuttaa tekstin vastaanottamiseen:

Vaikka lukeminen edellyttää kulttuurissamme lineaarista etenemistä sivun vasemmasta yläkulmasta oikeaan alakulmaan, lukija voi halutessaan kulkea tekstistä edestakaisin, pysähdellen tai palaillen. Kuulija on sen sijaan väistämättömämmin sidoksissa puhujan rytmiin ja siihen, millä tavalla tämä linearisoi sanottavansa. – – Puhutun kielen sidos aikaan ja auditiiviseen viestintäkanavaan näkyy [siis] siinä, että johtoilmaus edeltää referaattia.

2.2.3 Vapaa suora esitys

Jos tekstistä on havaittavissa suoria puheen tai ajatuksen referaatteja, mutta näiden ympäriltä ei löydy mitään verbaalista tai mentaalista toimintaa ilmaisevaa verbiä tai muuta selvää johtoilmausta, kyseessä on *vapaa suora esitys*. Suhteessa muihin edellä esitettyihin Jussi-esimerkkeihin esimerkki 13 edustaa vapaata suoraa esitystä, koska siitä puuttuu johtoilmaus:

(13) Kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta.

Tällä tavalla esitettynä – irrallaan kontekstistaan – sitä on kuitenkin mahdotonta tietää ja luokitella vapaaksi suoraksi esitykseksi, koska virkkeessä ei ole mitään merkkiä, joka viittaisi tähän esityslajiin. Johtoilmauksen sijasta tällaista referaattia kehystää tulkintaohjeena useimmiten jokin referoitavan henkilön toiminnan kuvaus (ISK 2005, § 1463).

- (14) Jussi käveli alakuloisena kotiin. Häntä harmitti suunnattomasti. Kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta.

Esimerkissä 14 referaatti *Kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta* esitetään itsenäisenä virkkeenä ilman johtoilmausta. Se voidaan kuitenkin nyt tarjotussa yhteydessään tulkita helposti Jussin pään sisällä tapahtuneeksi ajatukseksi referaattia edeltävän toiminnan kuvauksen *Jussi käveli alakuloisena kotiin* ja mentaalisen tilan *Häntä harmitti suunnattomasti* perusteella. Referaatti erottuu myös kertojan esityksestä deiktisesti aikamuodon siirtyessä imperfektistä preesensiin (*käveli, harmitti, olen*) ja Jussiin viittaavan persoonapronominin vaihtuessa yksikön kolmannen persoonasta yksikön ensimmäiseen persoonaan (*häntä, minä*).

Toiminnan kuvausta on pidetty dramatisointikeinona, jolla referoitava liitetään osaksi kertomusta, ikään kuin asetetaan näyttämölle (esim. Lappalainen 2005, 163–164). Toinen tapa erottaa vapaa suora esitys kerronnasta on käyttää repliikkiviivaa ja rivinvaihtoa (esim. ISK 2005, § 1463):

- (15) Jussi käveli alakuloisena kotiin. Häntä harmitti suunnattomasti.
– Kyllä kai minä olen vastuussa tästä sotkusta.

Tällaisia graafisia keinoja tavataan kaunokirjallisuudessa tyypillisesti silloin, kun kyseessä on henkilöiden tai hahmojen välinen tiheään vaihtuva dialogi. Tällöin kulloinenkin puhuja on pääteltävissä toisaalta repliikkien sisällön ja mahdollisesti kielenkäytön, toisaalta kontekstin eli sen perusteella, mitä tekstissä oli ennen kyseistä kohtausta tai sen jälkeen esitetty. (Kalliokoski 2005, 28–29.) Kirjoituksessa mahdollisesti käytetyt välimerkit tukevatkin

vapaan suoran esityksen jaksojen tunnistamista, mutta puheessa tämä keino korvataan usein prosodially (esim. ISK 2005, § 1464). Tämäkin voidaan tuoda tekstissä esiin seuraavasti:

(16) – – Lähetti pois ni hovimestari tuli sielt @ hei hei herra, hetkine herra,
teidän kainalosauvat jäi. @ Kato mull oli kipsi jalassa, mä en yhtään
huomannu ku mä painoin kovaa. (ISK 2005, § 1463)

Tässä referaatti *hei hei herra, hetkine herra, teidän kainalosauvat jäi* erottuu minä-kertojan kertomuksesta äänen sävyn muunnoksella, jonka merkinä on @. Referaattia edeltää myös toiminnan kuvaus *hovimestari tuli sielt*, josta selviää alkuperäisen puhujan identiteetti eli se, kenen ”suusta” referaatti on lausuttu. Edelleen se, kenelle referaatti on lausuttu, on tulkittavissa siitä, miten hovimestarin deiktinen näkökulma (*teidän*) kääntyy takaisin itse kertojaan (*mull, mä en, mä painoin*) referaatin jälkeen.

2.2.4 Vapaa epäsuora esitys

Tähän asti käsitellyt esimerkit edustavat ”puhtaita” referoinnin lajeja, ts. niissä referaattiosan deiktiset elementit ja muut piirteet edustavat joko alkuperäisen puhujan (suora ja vapaa suora esitys) tai referoijan (epäsuora esitys) näkökulmaa. Erityisesti kaunokirjallisista teksteistä löytyy kuitenkin usein kohtia, joissa deiktisten ja muiden näkökulmaa osoittavien piirteiden käyttö on ristiriitaista. Tällaisesta referoinnin lajista on vuosien mittaan käytetty eri tutkimuksissa eri nimityksiä, eivätkä määritelmät ole aina yhteismitallisia.

Yksi määritelmässä nouseva kysymys on se, sisältyykö kyseiseen referointiin johtoilmausta (lähinnä että-konjunktioon päättyvää johtolauseetta) vai ei. Johtolauseellisesta muodosta on käytetty nimitystä *sekaesitys* (Ikola 1960, 257) tai *sekamuoto* (Penttilä 1963, 652–653), kun taas johtolauseettomasta *eläytymisesitys* (Penttilä 1963, 653). Nykyään tutkimuksissa tavataan lähinnä termiä *vapaa epäsuora esitys*, joka pidetään yleensä eläytymisesityksen tavoin

johtoilmauksettomana referoinnin lajina (ks. esim. ISK 2005, § 1475; Kalliokoski 2005, 31). Kalliokoski (2005, 31) kirjoittaa, että koska vapaasta epäsuorasta esityksestä puuttuu johtoilmaus, kertoja ikään kuin jättäytyy pois kommentoimasta referoitavan puhetta ja lukijalle jää päättelytehtävä: kenen ääni oikeastaan kuuluu. Shore (2005, 71) sisällyttää kuitenkin Leechin ja Shortin (1981, 325–336) tavoin vapaaseen epäsuoraan esityksen sekä johtolauseelliset että johtolauseettomat tapaukset.

Iso suomen kielioppi (2005, § 1475) kuvailee ilmiötä seuraavasti: ”Muusta kerronnasta tällainen referaatti erottuu siten, että se on osittain sopeutettu pronominiin ja tempusten suhteen referointitilanteeseen, mutta tietyt kielelliset piirteet voivat silti edustaa referoidun henkilön puhetta.”

(17) (sit Jussi sanoi et) kyllä kai se on vastuussa siitä koko sotkusta, piru vie.

Esimerkki 17 on deiktisiltä elementeiltään ristiriitainen: suoran esityksen osoitukset ovat muuttuneet niin kuin epäsuorassa esityksessä olisi käynyt (katkoviivoin merkityt *se* ja *siitä*), mutta verbin tempus ei (alleviivattu *on*). Tässä osoitukset on siis ilmaistu referoijan näkökulmasta, kun taas tempus alkuperäisen puhujan eli Jussin näkökulmasta. Lisäksi ekspressiiviset piirteet (eri pituisin katkoviivoin merkityt *kyllä kai* ja *piru vie*) heijastavat Jussin puhetta. (Shore 2005, 72.)

2.3 LIITTIMET NÄYTTÄMÖLLE PANIJOINA

Edellä on tarkasteltu eri esityslajien eroja deiktisten elementtien, ekspressiivisten piirteiden ja typografisten merkkien kautta. Näitä piirteitä käytetään eri esityslajeissa eri tavoin, mutta niillä on myös erilaisia tehtäviä. Siinä missä deiktiset elementit konstruoivat deiktistä keskusta, typografiset merkit osoittavat, että merkitty osa on toisen (tai ikään kuin toisen)

tuottamaa puhetta. Samoin kuin graafisten piirteiden kohdalla, Shoren mukaan kannattaa pitää ekspressiiviset piirteet, jotka konstruoivat toisen tuottamaa puhetta, erillään niistä, jotka konstruoivat deiktistä keskusta, vaikka ne varmasti kulkevat usein käsi kädessä. (Shore 2005, 67–69.) Kyse ei siis ole siitä, miten erottaa esityslajit toisistaan vaan siitä, millä piirteillä merkitään referaatti referaatiksi ja millä konstruoidaan referaattiosan sisältöä.

Kajanne (1996) käyttää referaattien kehystyskeinoista nimitystä *liitin* (engl. *connective*), joka on peräisin Erwing Goffmanilta (1974) Auli Hakulisen suomentamana. Liittimet erottavat näyttämöllä tapahtuvan siitä tilanteesta, jossa kertomishetkellä ollaan (Goffman 1974, 211 & 521–522). Kajanteen tarkastelemissa tutkimusaineistossa Tiinan niminen kertoja on asettanut kertomuksen poliisin näyttämölle neljänlaisella liittimellä: kirjakielisyydellä, äänen muuntamisella, johtolauseella ja listalla (= toistolla). Näistä kolme ensimmäistä Kajanne on jakanut ulkoisiin ja sisäisiin seuraavasti:

Referaattiosan ulkoisella konnektiivilla, johtolauseella, tuntuisikin olevan *eri tehtävä* kuin referaattiosan sisäisillä kirjakielisyydellä ja äänen muuntamisella. Lainatuksi osoitetun lausuman sisällä luodaan luonnekuvaa, kun taas lausuman reunoilla annetaan luonnekuvulle nimilappu: ”tämä sanoi näin”. – – Referaattiosan *ulkoisilla liittimillä*, johtolauseilla, osoitetaan, että on kyse toisesta kontekstista. Referaattiosan *sisäisillä liittimillä* kirjakielisyydellä ja äänen muuntamisella taas selostetaan referaattiosan lingvististä, paralingvististä ja sosiolingvististä sisältöä. (Kajanne 1996, 235; kursivointi UL.)

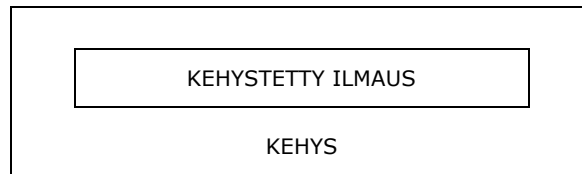
Kajanne ja Shore puhuvat itse asiassa samasta asiasta, nimittäin siitä, että referaattiosan ympärillä ja sen sisällä esiintyvillä piirteillä on referaattiosaan nähden erilainen tehtävä. Mielestäni Kajanteen luomat nimitykset *ulkoinen liitin* ja *sisäinen liitin* kuvaavat referaattiosan ympärillä ja sen sisällä käytettävien keinojen työnjakoa, ja myös niiden keskinäistä suhdetta erinomaisesti. Siksi tulen myöhemmin käyttämään kyseisiä nimityksiä selvittäessäni, millä keinoilla omassa viittomakielisessä aineistossani on merkitty osa osoitettu referaatiksi, ts. Kajanteen sanoin toiseen kontekstiin kuuluvaksi, ja millä piirteillä on konstruoitu tai selostettu referaattiosan sisältöä.

2.4 REFEROINTI KEHYSTÄMISENÄ

Perinteisesti referoinnin osat on pyritty kuvaamaan morfosyntaksista käsin (Shore 2005, 78). Epäsuoran esityksen referaattiosa, joka alkaa usein *että*-lauseella, on suomen kielessä yleensä nähty johtolauseen verbin objektina (esim. ISK 2005, § 1460). Suoran esityksen kohdalla osien suhdetta ei yleensä käsitellä lainkaan, tai sitten referaattiosa ymmärretään jonkinlaiseksi objektiksi (Kuiiri 1989, 190) tai sen katsotaan muodostavan ”löyhän appositiorakenteen” esimerkiksi johtolauseessa esiintyvän tavan adverbien kanssa (ISK 2005, § 1460).

Näitä ratkaisuja ei Shoren (2005, 56) mukaan ole laajasti pohdittu eikä niille ole esitetty syntaktisia perusteluja. Silti morfosyntaksiin turvautuminen referoinnin osien suhteen selvittämiseksi on hänestä ymmärrettävä ja perusteltukin, jos lähtökohtana on kielen järjestyneisyys eli se, miten siinä rakennetaan pienistä yksiköistä yhä laajempia yksiköitä (sanoista lausekkeita, lausekkeista lauseita ja niin edelleen).

Tekstejä tarkasteltaessa huomataan kuitenkin, miten vaikeasti käsiteltävissä referoinnin osat ovat: Referaattiosa voi käsittää useampia lauseita tai lauseyhdistelmiä. Referaattiosa voi yhtä hyvin olla yksi sana. Vastaavasti johtoilmaus voi olla selkeästi ilmipantu, referoitava voi todellistua toisessa semioottisessa koodissa tai se voi jäädä mainitsematta. (Shore 2005, 78.) Shore esitteleekin McGregorin (1994, 1997) käsitteen *kehystäminen*, joka sopii hänen mielestään kuvaamaan osien suhdetta paremmin kuin morfosyntaksin kuvauksesta lähtöisin oleva subjekti–objekti- tai dependenssisuhde. McGregorin mukaan kehystämisessä on kyse vaikutusalasta: referaattiosa on johtoilmauksen vaikutusalassa. Metafora tulee maalauksen kehystämisestä: johtoilmaus toimii ikään kuin referaattiosan kehystenä, jolloin referaattiosa on kuin kehystetty ilmaus (kuvio 2). (Shore 2005, 61–62.)

KUVIO 2. Referointi kehystämisenä (Shore 2005, 62)

Kuten Shore huomauttaa, kuvioon ei pidä suhtautua liian konkreettisesti, sillä kehys (johtoilmaus) voi myös sijoittua referaattiosan keskelle (ks. esimerkki 12). Toisaalta kehyksen referaattiosasta erottavan rajauksen ”vahvuus” voi vaihdella eri esityslajeissa. Myöskään referaatin kehystämiseen ei aina tarvita johtoilmausta (ks. luku 2.2.3). (Shore 2005, 62–63.)

3 LIDDELLIN MENTAALISET TILAT

Viittomien katsotaan muodostuvan viidentyyppisistä rakenneyksiköistä, jotka ovat käsimuoto, paikka, liike, orientaatio ja ei-manuaaliset elementit. Viittoman paikalla tarkoitetaan sitä kohtaa, jossa viittoma *viittomatilassa* (engl. *signing space*) toteutuu, ja se sijoittuu yleensä viittojan edessä olevaan neutraalitilaan tai tiettyihin viittojan keholla oleviin osiin tai niiden läheisyyteen. (Mm. Savolainen 2000a; Jantunen 2003.)

Viittomakielissä *tilankäytöllä* (engl. *use of space*) tarkoitetaan kieliopillista ja tekstin rakentumiseen liittyvää ilmiötä, jota on suomalaisessa viittomakielessä tutkittu hyvin vähän (esim. Rissanen 1985, 17–19). Amerikkalaisessa viittomakielessä tilankäyttöä tutkineen Liddellin mukaan kaikille luonnollisille viittomakielille on puhuttuihin kieliin verrattuna ominaista tilan käyttäminen merkityksellisellä tavalla. On olemassa viittomia, joita on mahdollista tuottaa missä vain viittomatilassa tai suunnata mihin tahansa viittomatilaan ilman, että viittomien peruserkitys muuttuu suorituspaikan sekä käden suuntautumisen antaessa näille oman lisämerkityksensä (esim. Liddell 2000, 332–333).

Liddellin (2003) mukaan tällainen ominaisuus on mm. pronomineilla, osoittavilla verbeillä (engl. *indicating verbs*) ja kuvailevilla verbeillä (engl. *depicting verbs*).⁵ Näiden viittomien suuntautuminen tai sijoittuminen tilassa riippuu siitä, missä todelliset tai kuvitellut entiteetit sijaitsevat. Liddell (1994, 1995, 2003) on luonut erilaisia mentaalisen tilan tyyppejä sen mukaan millaisia ominaisuuksia mentaalisisä tilassa olevilla käsitteellisillä

---

⁵ Liddellin osoittaviksi verbeiksi ja kuvaileviksi verbeiksi luokittelemia viittomia on suomalaisessa viittomakielessä vuosien mittaan kutsuttu eri nimillä ja luokiteltu eri tavalla (ks. esim. Rissanen 1985, 1998; Jantunen 2003). Uusimmassa artikkelissaan Jantunen (2007) esittää kannan, että suomalaisessa viittomakielessä verbaalit jakautuvat periaatteellisella tasolla kolmeen, Liddellin (2003) jakoa vastaavaan luokkaan siten, että tyyppin 2 verbaalit vastaavat osoittavia verbejä ja tyyppin 3 verbaalit osaa Liddellin kuvaileviksi verbeiksi luokitelluista viittomista. Selvyyden vuoksi tulen tässä työssä kuitenkin pysymään Liddellin terminologiassa.

entiteeteillä on ja miten ne sijoittuvat viittojaa ympäröivään tilaan. Tämä malli perustuu erityisesti Gilles Fauconnierin (1985, 1997) mentaalisten tilojen teoriaan.

3.1 MENTAALISET TILAT JA REAALITILA

Mentaaliset tilat (engl. *mental spaces*) ovat mentaalisia objekteja erillään kielellisistä rakenteista. Ne ovat käsitteellisiä rakenteita, joita ihmiset konstruoivat ajatellessaan ja ilmaistessaan ajatuksiaan kielen avulla. (Fauconnier 1985, 1997). Ihmisen käsitys senhetkisestä fyysisestä ympäristöstään on mentaalinen tila, samoin kuin on hänen käsityksensä kertomuksesta, tapahtumasta, kuvasta tai mistä tahansa muun tyyppisestä mentaalisesta ajatusrakennelmasta. (Liddell 1995, 21.)

Liddell (1995) jakaa mentaaliset tilat *perustettuihin* (engl. *grounded*) ja *perustamattomiin* (engl. *non-grounded*) sen mukaan, onko niissä käsitteillä fyysinen todellisuus ja lokaatio välittömässä ympäristössämme vai ei. Esimerkiksi henkilön käsitys hänen edessään konkreettisesti olevasta näppäinpöydästä on perustettu mentaalinen tila, koska hän näkee sen kaikkine ominaisuuksineen ja myös uskoo sen olevan hänen edessään. Sen sijaan, jos henkilö toisessa ajankohdassa tai paikassa muistelee nähneensä kyseisen näppäinpöydän edessään, on kyseessä perustamaton mentaalinen tila, koska näppäinpöytä ei ole konseptuaalisesti läsnä henkilön välittömässä ympäristössä. Perustamaton mentaalinen tila voi olla mikä tahansa henkilön muistikuva, ajatus, käsite tai idea, joka ei ole sidoksessa senhetkiseen aikaan ja paikkaan. (Liddell 1995, 22–23; 1996, 157; ks. myös Liddell 2003, 82–83).

Kuvattaessa viittomien käyttäytymistä Liddell (1995) pitää ensisijaisena perustettuna mentaalisenä tilana *reaalitilaa* (engl. *real space*), joka on yksilön käsitys siitä, mikä on fyysisesti todellista hänen välittömässä, suoraan havainnoitavassa olevassa ympäristössään. Tämä mentaalinen representaatio sisältää henkilön ymmärryksen siitä, mikä

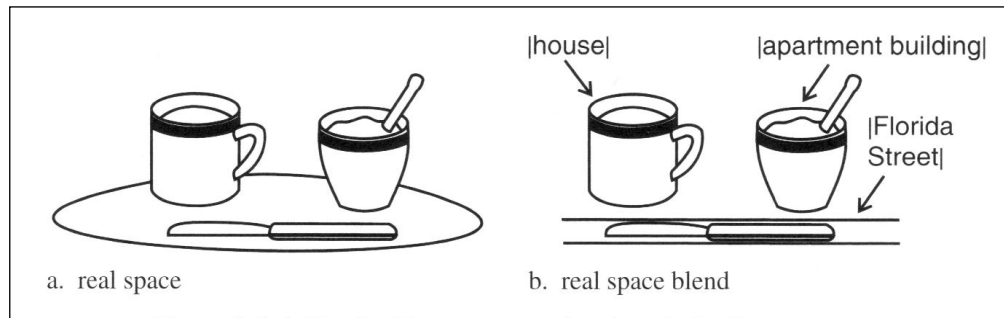
on todellista, missä entiteetit sijaitsevat hänen ympärillään, miltä ne näyttävät ja millaisia ne ovat ominaisuuksiltaan. Reaalitilaa ei tarvitse luoda erikseen, sillä se on olemassa diskurssista riippumatta ja erillään siitä. Näin ollen reaalitilan olemassaolo on riippuvainen havainnoinnista pikemminkin kuin lingvististen tapahtumien yksityiskohdista. Liddell tähdentää kuitenkin sitä, että kun kielellisesti viitataan reaalitilan entiteetteihin, viitataan nimenomaan käsitteellisiin entiteetteihin perustetussa mentaalisisä tilassa eikä fyysisiin entiteetteihin, vaikka ne ovatkin näkyvissä. (Liddell 1995, 22–23.)

Reaalitilan ekstensiivinen käyttö viittomistilanteessa näkyy siinä, että koska viittojan välittömässä ympäristössä entiteetit ovat fyysisesti läsnä, viittojan tarvitsee vain viitata esimerkiksi pronomineilla tai osoittavilla verbeillä niihin, missä ne sijaitsevatkin. Esimerkiksi jos puhekumppaniin halutaan viitata merkityksessä 'sinä', viittoja osoittaa G-käsimuodolla kohti puhekumppanin rintakehää, tai jos samaan paikkaan kohdistetaan ANTAA-viittoma, se saa merkityksen 'antaa sinulle'. (Liddell 1995, 24–26.) – Reaalitilan ohella viittojat konstruoivat ja käyttävät myös muita perustettuja mentaalisia tiloja, joita käsitellään tarkemmin seuraavassa.

3.2 BLENDATUT MENTAALISET TILAT

Fauconnier ja Turner (1996) ovat tuoneet esiin yleisestä kognitiivisesta prosessista *blendaamisen* (engl. *blending*), jossa tapahtuu yhdistyminen, sulautuminen tai sekoittuminen kahden tai useamman mentaalisen tilan välillä. Tässä käsitteellisen integraation (engl. *conceptual integration*) prosessissa mentaaliset tilat toimivat *syötöstiloina* (engl. *input spaces*) siten, että kustakin tilasta valikoituu rakenteita ja piirteitä kolmanteen tilaan, jota tutkijat kutsuvat nimellä *blendattu mentaalinen tila* (engl. *blended mental space*), lyhyemmin *blend*i (engl. *blend*).⁶

⁶ Näille englanninkielisille termeille *blending* ja *blend* ei ole vielä vakiintuneita suomenkielisiä vastineita. Suomen kielen tutkija Petri Jääskeläinen (2004) on väitöskirjassaan – omien sanojensa mukaan

KUVIO 3. Reaalitila (a) ja reaalitila-blendi (b) (Liddell 2003, 149)

Liddell (2003, 148–151) havainnollistaa seuraavalla esimerkillä, miten konkreettisesti ja arkipäiväisessä keskustelussa reaalitila voi osallistua blendaamiseen eli blendautua. Kun sanallisesti selitetään esimerkiksi oman kodin ja lähiympäristön kohteiden fyysistä sijaintia toisiinsa nähden, voidaan käyttää seuraavia kuvauksia (suomenkieliset käännökset UL):

- (18) Kotini vasemmalla puolella on iso kerrostalo. Molemmat rakennukset ovat Floridankadun edessä.
- (19) Edestä päin katsottuna 40 jalan päässä kodin takana, noin 15 jalkaa kodin takaovesta oikealle on polkupyörä.

Kuvaus paikkojen keskinäisestä sijainnista (18) lienee helposti ymmärrettävissä, mutta pyörän olinpaikan (19) hahmottaminen vaatii jo vastaanottajalta enemmän. Jos puhujalla sattuu olemaan esimerkiksi ruokailutarvikkeita edessään, hän voi käyttää niitä hyväksi tukemaan selitystään:

- (20) Hyvä on, kahvikuppi on kotini. Sokerikippo on sen vieressä oleva kerrostalo ja veitsi Floridankatu.

Samalla kun puhuja selostaa kohtaa 20, asettaa hän esineet kuvion 3a osoittamaan järjestykseen. Tämä on yksi mentaalinen tila, reaalitila, joka syntyy puhujan (ja

---

parempien termien puuttuessa – päättynyt käyttämään lainasanojen tapaisia käännöksiä *blendaaminen* ja *blendi*. Käytän niitä myös tässä tutkimuksessa. Blendistä on suomen kielessä tosin myös käytetty nimitystä *sekarakenne* (Onikki-Rantajääskö 2001, 187).

vastaanottajan) näköhavaintona. Lisäksi toisessa (perustamattomassa) mentaalisisessä tilassa puhujalla on mielikuva kodista, kerrostalosta ja Floridankadusta sekä niiden sijainnista (mitä ei esitetä kuviossa 3). Puhujan esityksen (20) aikana nämä kaksi mentaalista tilaa syötöstiloina yhdistyvät ja saavat aikaan reaality-tila-blendin (kuviokuva 3b). Tässä blendissä yhdistymisen seurauksena syntyneitä käsitteellisiä entiteettejä Liddell on merkinnyt kohtisuorin hakasulkein: |koti|, |kerrostalo| ja |Floridankatu|. Esimerkiksi entiteetti |koti| on blendautunut käsitteellisestä kodista ja reaality-tilassa olevasta kahvikupista.

(21) Pyörä on suunnilleen tässä.

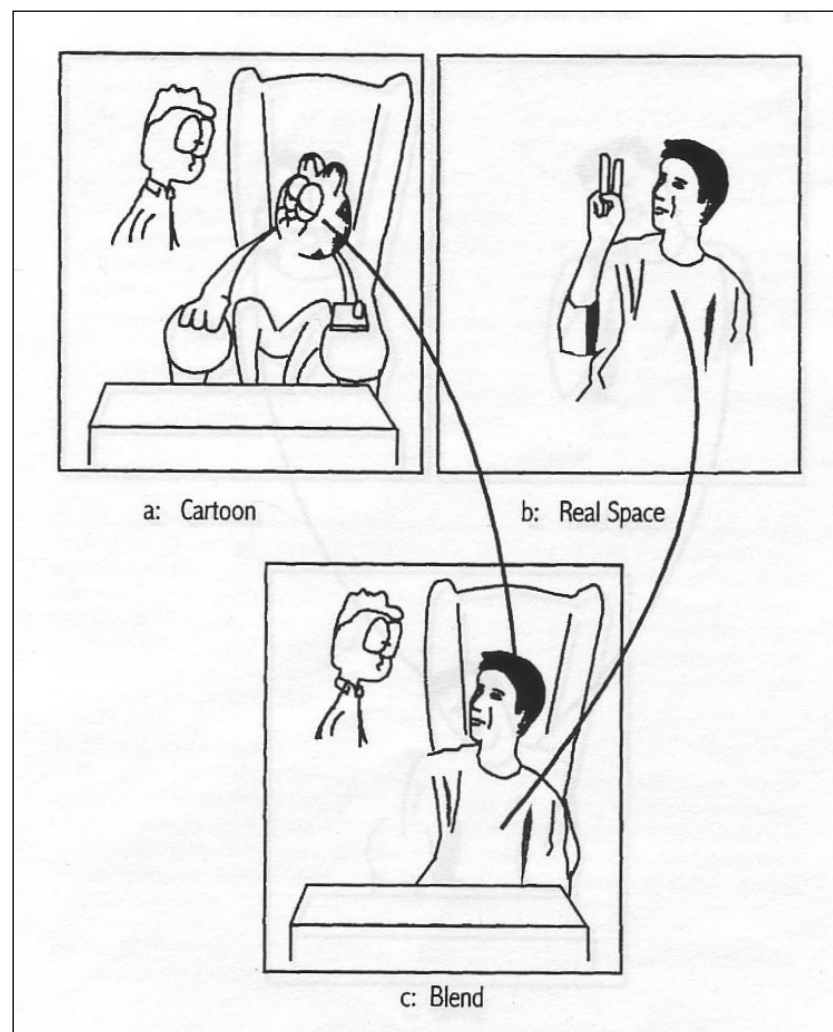
Kun puhuja lausuu kohdan 21 ja osoittaa tiettyä |paikkaa| |kodin| takana |kerrostalon| suuntaan, on pyörän olinpaikka todellisuudessa helppo ymmärtää. Itse asiassa tämän esityksen aikana puhujalla on edessään yhtäjaksoisesti kaksi perustettua mentaalista tilaa, reaality-tila ja reaality-tila-blendi. Kun puhuja osoittaa kyseiseen reaality-tila-blendissä olevaan kohtaan, kohdistuu osoitus samalla myös samaan kohtaan reaality-tilassa. Näin käy, koska molemmat mentaaliset tilat ovat perustettuja ja käsitteellisesti samassa fyysisessä tilassa läsnä. Näin ollen lause ”suunnilleen tässä” etusormi pöytään osoitettuna voi käsittää yhtä hyvin pöytää tai blendiä, mutta koska puhuja on puhumassa kodista ja kerrostalosta ja koska pöydän päällä ei ole pyörää, tarkoittaa puhuja tässä tapauksessa pyörän paikkaa reaality-tila-blendissä eikä sen paikkaa reaality-tilassa.

3.2.1 Surrogaattitila

Liddellin mukaan viitotussa diskurssissa käytetään paljon reaality-tilaa, mutta myös sellaisia blendejä, joissa reaality-tila toimii yhtenä syötöstilana. Tällaisia reaality-tila-blendejä on ainakin kahdentyyppisiä: viittoja voi konstruoida spatiaalisia representaatioita tämän edessä olevaan

viittomatilaan tai kuvitella, että todelliset entiteetit ovat läsnä missä vaan tämän ympärillä (Liddell & Metzger 1998, 663).

Viittoja voi kuvitella, että esimerkiksi Karvisen sarjakuvista tuttu Esko seisoo hänen vieressään ja että hän on itse ottanut Karvisen roolin. Liddell (1995, 2003) kutsuu sellaista reaality-blendiä, johon viittoja itse on ainakin osittain blendautunut, *surrogaattitilaksi* (engl. *surrogate space*) ja siinä olevia entiteettejä *surrogaateiksi* (engl. *surrogates*). Surrogaattitilalle on ominaista se, että surrogaatit ovat elävän tai oikean kokoisia ja että ne voivat konseptuaalisesti sijaita rajoitta viittojaa ympäröivässä tilassa – lähellä, kaukana ja missä suunnassa tahansa, jopa viittojan takana. (Liddell 1995, 33–34; 2003, 151–154.)

KUVIO 4. Kaksi syötöstilaa ja surrogaattitila (Liddell & Metzger 1998, 669)

Surrogaattitilaa valaistessaan Liddellillä on useissa julkaisuissaan (Liddell & Metzger 1998, 668–670; Liddell 2000, 347–348; 2003, 151–155) esimerkkinään lause CAT LOOK-TOWARD, jossa viittoja esittää eräästä Karvisen sarjakuvasta kohtauksen, jossa Karvinen siirtää katseensa omistajaansa Eskoon sen jälkeen, kun Esko on sanonut sille, että television kaukosäädin ei toimi, koska hän on poistanut siitä patterit, ja että Karvisen täytyy nousta nojatuolista pois vaihtaakseen television kanavaa.

Viittoman CAT aikana viittoja katse ja pää suuntautuvat kameraan päin, mutta kun viittoja suuntaa verbin LOOK-TOWARD oikealle yläviistoon, kääntyvät hänen katseensa, päänsä ja hartialinjansa myös tähän samaan suuntaan. Tällöin reaalitytilan viittoja (kuvio 4b) on luonut surrogaattitilan ja blendautunut sarjakuva-Karvisen (kuvio 4a) kanssa Karvinen-surrogaatiksi eli |Karviseksi| pään, katseen ja ylävartalon osalta (kuvio 4c). Viittoja kääntyy ja katsoo nimenomaan oikealle ylös, koska hän kuvittelee, että hän olisi itse Karvinen ja hänen vieressään oikealla seisoi Esko. (Liddell 2003, 151–153.)

Karvisen omistaja ei ole fyysisesti läsnä viittojan kanssa, mutta |Esko| on konseptuaalisesti läsnä fyysisessä paikassa viittojan vieressä blendatussa tilassa (Liddell 2000, 348). |Eskon| olemassaoloa tässä tilassa on osoittamassa myös verbi LOOK-TOWARD, koska viittoja suuntaa sen juuri siihen paikkaan, jossa |Esko| on. Kuten kuvioon 4c on piirretty, tämä blendi sisältää |Karvisen| ja |Eskon| lisäksi |nojatuolin|, jossa |Karvinen| lepää, ja |television|, jota |Karvinen| on ennen käsiteltävänä olevaa kohtausta katsellut. (Liddell 2003, 152.)

Blendi on osittain näkyvä representaatio kohtauksesta: Kuvioon 4c piirretyistä surrogaateista ainoastaan |Karvinen| on näkyvä, toisaalta vain siltä osin, joka viittojan kehosta on blendautunut ”aktiiviseksi”. Koska blendaamisen tuloksena tämä osa viittojasta on tullut näkyvä |Karvinen|, on tämän liikkeitä suoraan havainnoitavissa: tiettyjä viittojan kehonosia tarkastelemalla nähdään, että |Karvinen| katsahtaa ylöspäin ja oikealle kohti |Esko|. Kaikki muut surrogaatit ovat puolestaan näkymättömiä, sillä esimerkiksi |Eskon|

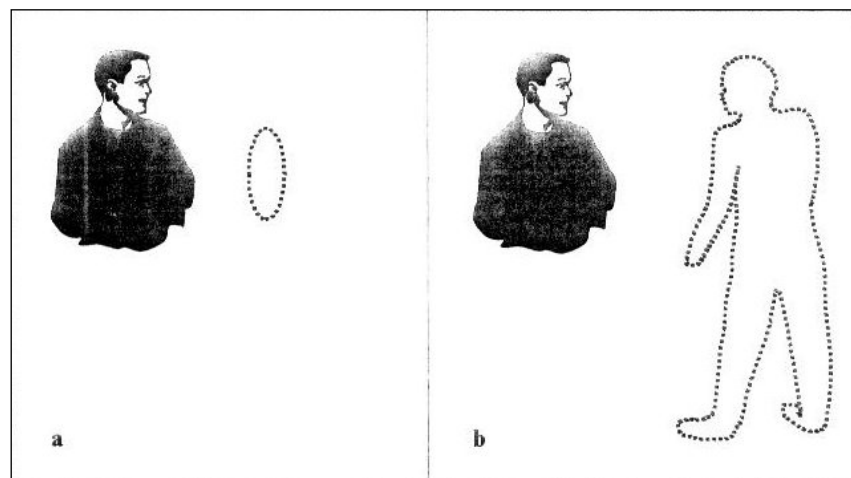
viittoja on luonut blendaamalla käsitteellisen Eskon ja hänen oikealla puolellaan olevan tyhjän tilan yhteen. (Liddell 2003, 152–155.)

Vaikka surrogaatit olisivatkin näkymättömiä, niillä on todellisten entiteettien tavoin perustetussa mentaalisisessä tilassa fyysinen lokaatio, ja siksi niitä kohdellaan aivan kuin ne olisivat fyysisesti läsnä ja niihin viitataan esimerkiksi pronomineilla tai osoittavilla verbeillä samalla tavalla kuin fyysisesti läsnä oleviin entiteetteihin (Liddell 1995, 31). Karvisen esimerkissä viittoja suuntaakin verbin LOOK-TOWARD siihen, missä |Esko| sijaitsee. Se käsi, jolla viittoja toteuttaa verbin, ei kuitenkaan ole osa surrogaattitilaa. Jos olisi, niin sitten |Karvisen| tulisi ymmärtää viittovan LOOK-TOWARD, mutta tämä ei ole sitä, mitä |Karvinen| tekee. |Karvinen| ei kerro, että hän katsahtaa Eskoon päin, vaan tekee niin fyysisesti. Tässä kohdassa viittoja on jättänyt kätensä siis blendaamatta ja käyttänyt sitä kerrontaan, ts. kielentänyt manuaalisella viittomalla, mitä Karvinen tekee. (Liddell 2003, 153–154.)

Lauseen CAT LOOK-TOWARD jälkeen tulee viittoma OH-SHIT, joka voidaan Liddellin ja Metzgerin (1998) mukaan tulkita joko |Karvisen| viitotuksi reaktioksi tai ajatukseksi sillä hetkellä. Tässä tapauksessa viittojan kädetkin ovat tulleet osaksi kyseistä blendiä esittäen |Karvisen| käsiä. (Liddell & Metzger 1998, 668–670.) Tapahtuipa viittojan kehon kanssa osittainen tai kokonainen blendautuminen, tämä surrogaatti saa diskurssissa ensimmäisen persoonan roolin (Liddell 1995, 29). Surrogaatti voi myös saada toisen tai kolmannen persoonan roolin: surrogaatti voi toimia vastaanottajana (toinen persoona) samoin kuin kohteena, josta puhutaan (kolmas persoona) (Liddell 1994, 107 & 109; 2000, 339).

3.2.2 Tokeenitila

Viiittojat luovat myös sellaisia reaality-tila-blendejä, jotka ovat kokonaan viittojan edessä ja joihin he itse eivät kuulu. Liddell (1995) on antanut yhdelle tällaiselle blendille nimityksen *tokeenitila* (engl. *token space*), joka saadaan blendaamalla viittojan edessä oleva tyhjä tila ja jokin konseptuaalinen sisältö yhteen. Tokeenitila sisältää surrogaattitilan tapaan näkymättömiä käsitteellisiä entiteettejä, *tokeeneja* (engl. *tokens*), mutta jotka ovat muilta ominaisuuksiltaan erilaisia kuin surrogaatit. Siinä missä surrogaatit voivat konseptuaalisesti sijoittua mihin tahansa viittojan ympäröivään tilaan, tokeenit sijoittuvat vain rajoitetusti viittojan edessä olevaan viittomatilaan. Tästä seuraa se, etteivät tokeeneilla voi olla reaalitymaailman dimensiota, vaan maksimissaan ne ovat sen kokoisia, että mahtuvat kyseiseen tilaan. Tokeeneilla ei myöskään vaikuta olevan esimerkiksi kehonosia, toisin kuin ihmistä tai muuta elollista olentoa esittävillä surrogaateilla. (Liddell 1994, 109–110; 1995, 33–34; 2000, 338–339.) Näitä eroja voidaan havainnollistaa kuviolla 5, jossa on kohtaan a) piirretty viittojan eteen katkoviivoin ihmistä esittävä tokeeni ja samoin kohtaan b) ihmistä esittävä surrogaatti. Tokeenina voi olla myös abstrakti asia (Liddell 1995, 36–38; ks. myös Liddell 2003, luku 7).

KUVIO 5. Ihmistä esittävä tokeeni (a) ja surrogaatti (b) (Liddell 2000, 339)

Koska tokeenit ovat konseptuaalisesti läsnä viittojan edessä olevassa fyysisessä viittomatilassa, niihin viitataan suoraan esimerkiksi pronomineilla tai osoittavilla verbeillä samalla periaatteella kuin reaalitilassa tai surrogaattitilassa oleviin entiteetteihin. Tokeeneista on kuitenkin mahdollista puhua vain kolmannessa persoonassa, sillä koska luotaessa tokeenitilaa viittoja ei itse projisoidu siihen, hän ei voikaan esittää itse yhtä tokeenia eikä esimerkiksi jutella jollekin toiselle tokeenille. (Liddell 1994, 109; 1995, 33–35; 2000, 339; 2003, 221.)

3.2.3 Kuvaileva tila

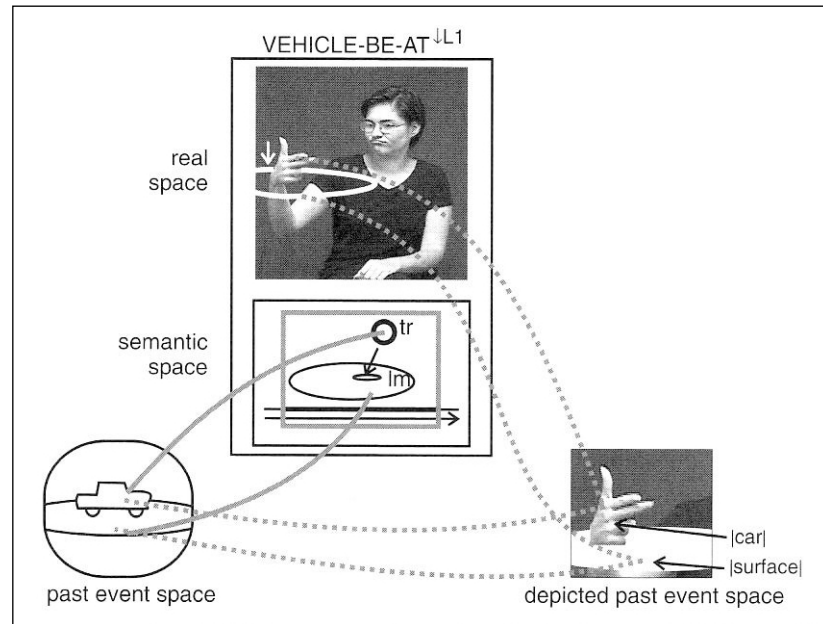
Toinen reaalitila-blendin tyyppi, johon viittoja ei itse kuulu, on Liddellin (2003) nimittämä *kuvaileva tila* (engl. *depicting space*). Kuvaileva tila eroaa tokeenitilasta siten, että siinä viittojan blendaama entiteetti saa selkeän spatiaalisen muodon ja tulee osaksi topografista representaatiota (Liddell 2003, 316).

Kun esimerkiksi halutaan kuvailla sitä, että auto on (pysäköitynä) jossain paikassa, viittoja reaalitilassa (kuvio 6, *real space*) tuottaa kuvailevan verbin⁷ VEHICLE-BE-AT lyhyellä alaspäin suuntautuvalla liikkeellä viittojan edessä olevaan viittomatilaan.⁸ Kuvailevana verbinä VEHICLE-BE-AT ei ainoastaan kielipillisesti koodaa 'auton' merkitystä, vaan se kuvailee myös sen olemassaoloa tietyssä paikassa: sormenpäiden orientaatio kuvailee auton seisomaa suuntaa ja käden sijainti puolestaan auton paikkaa. Tuottaessaan kyseisen verbin viittoja on siis luonut kuvailevan tilan (kuvio 6, *depicted past event space*), jossa reaalitilan viittojan käsi on blendautunut käsitteellisen auton kanssa näkyväksi |autoksi|, jonka

⁷ Liddell (2003, 262) laskee kuvaileviksi verbeiksi ainakin seuraavan tyyppiset viittomat: 1) kohteen pysyvää sijaintia ilmaisevat, 2) kohteen kokoa ja muotoa piirtävät ja 3) kohteen liikettä tai toimintaa ilmaisevat.

⁸ Suomalaisessa viittomakielessä ilmaistaessa samaa asiaa käytetään B-käsimuotoa kämmen alaspäin (ks. esim. Jantunen 2003, 73–74).

olemassaoloa tietyssä paikassa kuvaillaan. Koska kyseessä on topografinen blendi, kuuluu tähän tilaan myös näkymätön |alusta|, jossa |auto| sijaitsee. (Liddell 2003, 275–276.)

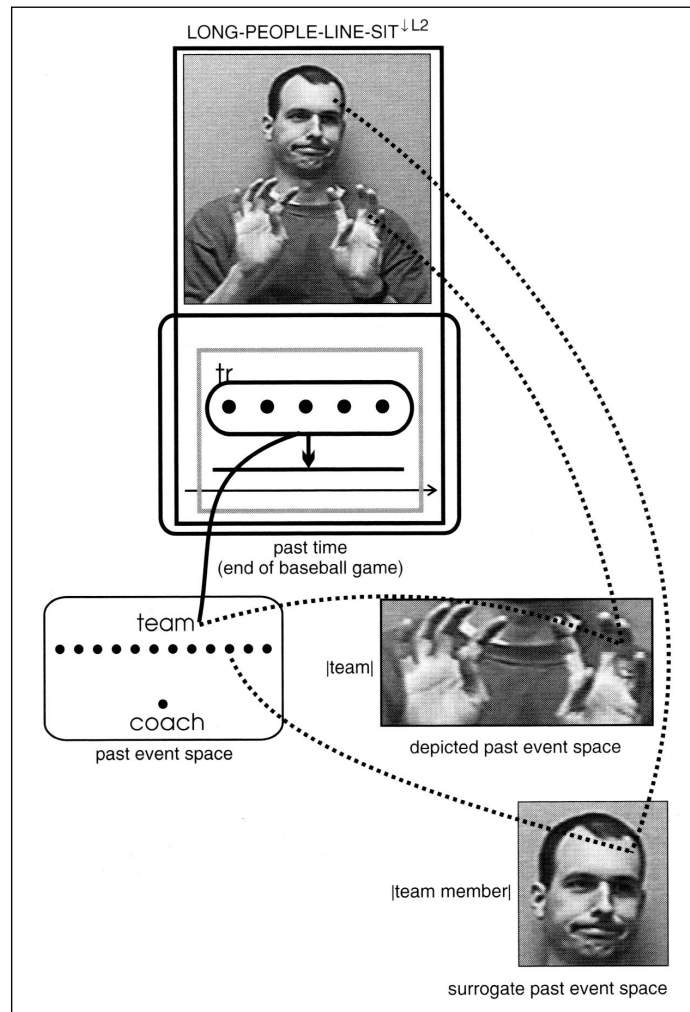
KUVIO 6. Kaksi syötöstilaa ja kuvaileva tila (Liddell 2003, 276)

3.3 SIMULTAANISET BLENdit

Liddell (2003, 304–316) antaa myös esimerkkejä kohtauksista, joissa kaksi erilaista blendiä ovat konseptuaalisesti yhtä aikaa läsnä. Seuraava kohtausta on peräisin Liddellin käsittelemästä esimerkistä, jossa kuvataan valmentajan ja hänen joukkueensa välikohtausta pelin jälkeisessä joukkuepalaverissa.

Kuviossa 7 viittoja esittää, miten pelaajat istuutuivat nöyrinä riviin odottaen sitä, mitä valmentajalla on heille sanottavana. Tässä esityksessä on kaksi blendiä simultaanisesti läsnä: kuvaileva tila (*depicted past event space*) ja surrogaattitila (*surrogate past event space*). Kuvailevassa blendissä kuvailevalla verbillä LONG-PEOPLE-LINE-SIT kuvaillaan joukkueen toimintaa; riviin ja vierekkäin alas istuutumista. (Vaikka viittojan kahdeksan sormeä kuvaavat koko joukkuetta, se ei tarkoita sitä, että joukkueessa on ainoastaan kahdeksan jäsentä.) Surrogaattitilassa viittoja on sen sijaan ainakin pään osalta blendautunut

[joukkueen jäseneksi], mikä näkyy viittojen kasvojenilmeistä. Koska tässä kohtauksessa puhutaan jäsenistä joukkueena, kyseisen surrogaatin kasvojenilmeillä ilmaistu emotionaalinen asema tulee tulkita esittävän pikemminkin koko joukkueen kuin yhden tietyn jäsenen nöyrää mielialaa. (Liddell 2003, 311–312.)

KUVIO 7. Simultaaniset blendit (Liddell 2003, 312)

4 TUTKIMUSAINEISTO JA SEN KÄSITTELY

4.1 KOLME FIKTIIVISTÄ KERTOMUSTA

Tutkimusaineistoni koostuu kolmesta viitotusta lyhytkertomuksesta. Näistä yksi on animoitu ja otsikoitu nimellä *Junalla ennen ja nyt*, josta käytän jatkossa lyhennettä JEN-tarina tai JEN-teksti. Kaksi muuta ovat viittomakielelle käännetyt sadut *Punahilkka* (lyhennettynä versiona) ja *Rukkanen*, joihin viitataan jatkossa niiden omilla nimillään. Punahilkka ja Rukkanen ovat nähtävissä Viittomakielisen opetuksen verkkoportaali *Viivin* kotisivuilla.⁹ Tutkimuksessa käytetty Punahilkkan versio ei kuitenkaan ole sama kuin mikä sivustolla on nyt nähtävissä (tarkistettu 1.10.2008). Kaikki kolme kertomusta ovat kahden syntymäkuuron viittomakielisen aikuisen ja kokeneen esiintyjän tuottamia. Punahilkassa ja Rukkasessa viittojana on sama henkilö, JEN-tekstin on taas tuottanut animointia varten toinen viittomakielinen henkilö.

JEN-teksti valikoitui analysoitavakseni, koska sitä oli alun perin tarkoitus kehittää roolinvaihdon oppimateriaaliksi (ks. luku 1.1). Punahilkka ja Rukkanen otettiin tutkimukseeni lisämateriaaliksi, koska JEN-tekstistä ei löytynyt referoinnin tutkimuksen kannalta riittävän monipuolisesti esimerkkejä. JEN-tarina on Punahilkkan ja Rukkasen tavoin täysin fiktiivinen kertomus, eikä siinä kerrota viittojan omista kokemuksista. Silti JEN-tarina eroaa luonteeltaan Punahilkasta ja Rukkasesta siten, ettei sillä ole ulkopuolista kertojaa, vaan viittoja on heti tarinan alussa näennäisesti hypännyt kertomuksen maailmaan ja vastaa tapahtumien kertomisesta toimimalla tarinan päähenkilönä.

---

⁹ <http://www.viivi.fi> (Oppimateriaalit → Kuurojen liiton tuottamat materiaalit → Neljä viitottua satua). Satujen tutkimuskäyttöön on saatu vuonna 2006 lupa Kuurojen liiton silloisen koulutusyksikön päälliköltä Pirkko Rytköseltä.

4.2 TEKSTIEN LITTEROINTI JA ANALYYSI

Viitottua tekstiä on kolmessa kertomuksessa analysoitavana yhteensä 6.10 minuuttia: JEN-teksti on pituudeltaan 1.38 min., Punahilkka 2.22 min. ja Rukkanen 2.10 min. Aineiston litteroinnissa käytettiin ELAN-transkriptio-ohjelmaa¹⁰ apuna (versio 2.5.1). Ensimmäisessä vaiheessa tekstit litteroitiin transkriptio-ohjelmaan glossein (ks. liite 1) siten, että transkriptiotilan ensimmäiselle riville kirjattiin kaikki oikealla (dominoivalla) kädellä toteutetut viittomat ja toiselle riville vasemmalla kädellä toteutetut. Molemmilla käsillä tuotetut viittomat, esim. TALO, kirjoitettiin molemmille riveille. Tässä vaiheessa merkittiin myös viittojan katseen, pään ja hartioiden suunnassa tapahtuvat muutokset sekä kasvojen ilmeet kukin omille notaatiokohdilleen.

Toisessa vaiheessa tarkastelemalla mm. viittojan katseen, pään ja vartalon suunnassa tapahtuvia muutoksia, viittomisen suuntautumista, pronomineja, osoittavia verbejä ja kuvailevia verbejä merkittiin uudelle riville, missä kohdissa on käytetty reaalityilaa, surrogaattityilaa, tokeenityilaa ja kuvailevaa tilaa. Tämän jälkeen litteraatiosta erotettiin glossein merkityistä viittomista deiktiset omalle rivilleen. Edelleen kontekstin avulla pyrittiin selvittämään, kenen näkökulmasta mikin deiktinen elementti on ilmaistu – kertojan vai kertomuksen hahmon. Ilmaistu näkökulma kirjoitettiin merkittyjen deiktisten elementtien viereen kaarisulkeisiin lyhentein k (= kertoja) ja h (= hahmo), esim. OS-1 (h).

Viimeisessä vaiheessa vertailtiin deiktisten elementtien ja ekspressiivisten piirteiden esiintymistä kirjallisuuden pohjalta tehtyyn esityslajien ”seurantataulukkoon” (ks. taulukko 2) ja teksteissä puhtaasta kerronnasta (ks. luku 5.1) erottuvat jaksot luokiteltiin taulukon mukaan eri esityslajeihin. Liddellin tilojen yhteyttä esityslajeihin selvitettiin yksinkertaisesti tarkastelemalla esityslaji- ja tila-transkriptioriviä keskenään Subtitles-toiminnon avulla.

---

¹⁰ <http://www.lat-mpi.eu/tool/elan/> (luettu 31.8.2008).

TAULUKKO 2. Esityslajien luokittelussa käytetty seuranta-aulukko

	Deiktiset elementit		Ekspressiiviset piirteet
	ilmaistu hahmon näkökulmasta	ilmaistu kertojan näkökulmasta	
Vapaa suora esitys	X		x
Suora esitys	x (paitsi johtoilmauksessa)		x
Epäsuora esitys		x	
Vapaa epäsuora esitys	x (paitsi johtoilmauksessa)	x	x

Samalla kun esityslajeja luokiteltiin, erotettiin niistä löydetty johtoilmaukset transkriptiotilassa omalle rivilleen. Johtoilmausten osalta haluttiin selvittää niiden muotoa ja paikkaa. Niinpä johtoilmaus-transkriptioriville kirjoitettiin johtoilmauksissa mahdollisesti mainittu subjekti, verbi ja/tai objekti glossein sekä merkittiin kaarisulkeisiin johtoilmausten sijainti referaattiosaan nähden lyhentein: edessä (e), keskellä (k) tai jäljessä (j). Analysointia helpottamiseksi kaarisulkeisiin merkittiin vielä lyhentein se esityslaji, jota kyseinen johtoilmaus kehystää, eli esim. KETTU SANOA (e; SP).

Lopuksi johtoilmauksen ja referaattiosan suhdetta kehystämisenä lähestyttiin tarkastelemalla johtoilmauksen informatiivista sisältöä suhteessa referoituun osaan ja johtoilmauksen vaikutusalan ulottumista tekstissä. Ulkoisia ja sisäisiä liittimiä selvitetessä huomio puolestaan kiinnitettiin referaattiosan ympärillä ja sen sisällä esiintyviin seikkoihin sekä niiden tehtävien erittelyyn.

4.3 ESIMERKKIEN ESITTÄMISTAPA

Suomalaisen viittomakielen muistiinmerkitsemistapoja tutkinut Leena Savolainen (2000b) jakaa viitotuissa kielissä käytetyt merkitsemistavat viiteen pääluokkaan: 1) elävä kuva, 2) piirrokset ja valokuvat, 3) viittomien tuottamisen kuvaus jollakin puhutulla kielellä,

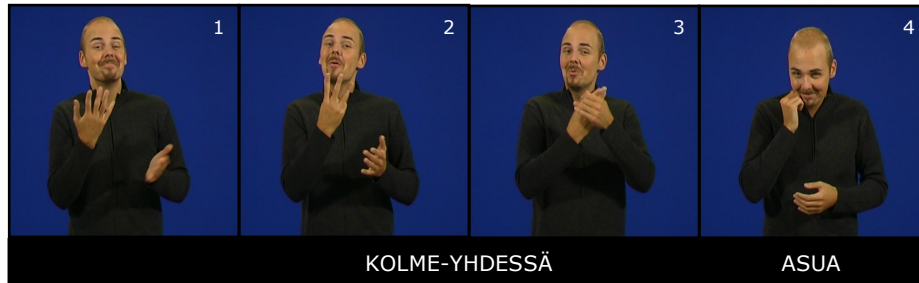
4) puhutun kielen glossit ja 5) varsinaiset viittomakielten kirjoitusjärjestelmät (Savolainen 2000b, 189).

Tämän tutkimuksen aineisto on tallennettu videonauhalle eli ”merkitty muistiin” elävänä kuvana – muistiinmerkitsemistavoista tarkimmalla tavalla (Savolainen 2000b, 189). Tässä muodossa aineistosta poimittuja esimerkkejä ei kuitenkaan ole suomeksi kirjoitetussa tutkielmassa mahdollista esittää. Elävänä kuvana esitetyt esimerkit on siksi siirrettävä myös paperilla esitettävään muotoon. Viittomakielisyydestäni huolimatta – tai ehkä sen takia – olen kokenut esimerkkien lukemisen pelkkien glossien avulla hyvin työlääksi ja aikaa vieväksi. Pidän tärkeänä sitä, että lukijan ei tarvitse itse rakentaa mielikuvaa esitettävistä kielellisistä esimerkeistä, vaan että ne olisivat kirjoitettujen kielten tapaan hänen nähtävissään – erityisesti kun esimerkeissä käsitellään viitottuja lauseita tai niitä pitempiä jaksoja. Valokuvat tai videokuvasta still-kuviksi editoidut jaksot tarjoavat tähän tarkoitukseen elävää kuvaa parhaiten jäljittelevän vaihtoehdon, jolloin esimerkkien tarkastelun kannalta oleellisia kohtia voidaan esittää pysäytettyinä. Näin myös suomen kielellä kirjoitetussa tekstissä on helppo viitata viittomakielisiin esimerkkeihin ja kuvissa esiintyviin autenttisiin kielellisiin yksityiskohtiin. Still-kuvista on lisäksi suoraan nähtävissä katseen, pään ja hartioiden tarkka suuntautuminen sekä kasvojenilmeet ja muut ei-manuaaliset seikat tiettyinä viittomisen hetkinä toisin kuin esimerkiksi glossiriveistä. (Ks. myös Savolainen 2000b, 189–191.)

Kun yhden viittoman kuvaamiseen käytetään monta still-kuvaa peräkkäin, voidaan myös koko kyseisen viittoman tuottamisen aikana tapahtuvat fonologiset muutokset hahmottaa melko tarkasti. Koska jokaisen viittoman tarkka fonologinen kuvaaminen ei loppujen lopuksi ole tässä tutkimuksessa oleellista, olen poiminut videokuvista kuhunkin esimerkkiin vain ne otokset, joissa näkyy tarkasteltavana olevan asian kannalta oleellisimmat yksityiskohdat, ja käyttänyt lisäksi suomen kielen glosseja tukemaan viittomien tulkintaa.

Esimerkissä 22 näkyy, miten still-kuvia ja glosseja on tässä tutkimuksessa yhdistetty esittämään aineistosta poimittuja esimerkkejä:

(22)

[1–4] Ne kolme [hiiri, sammakko ja jänis] ryhtyivätkin asumaan yhdessä. (RUK)

Yhtä kuvaruutua koskeva glossi on sijoitettu mustalle taustalle ao. kuvaruudun alle (kuvaruutu 4), mutta kahta tai useampaa kuvaruutua koskeva glossi kuvaruutujen keskikohdalle (kuvaruudut 2–3).

Jokaisesta esimerkistä olen myös kirjoittanut suomenkielisen käännöksen kuvaruuturivin alle niin, että hakasulkein merkityt numerot vastaavat käännöstä koskevia kuvaruutuja. Käännökset ovat rakenteellisia eivätkä ne siksi aina vastaa esityslajiltaan saati deiktisiltä elementeiltään samaa kuin mitä alkuperäisissä esimerkeissä on. Olen käyttänyt käännöksissä pääosin kirjakieltä, mutta joissakin poikkeustapauksissa myös puhekieltä, koska se vastaa kyseisissä kohdissa lähdekieltä paremmin kuin kirjakieli.

Aineistolähde on merkitty kunkin esimerkin suomennoksen loppuun sulkeisiin lyhenteellä PUN (= Punahilkka), RUK (= Rukkanen) tai JEN (= JEN-teksti). Jos esimerkissä on esitetty vain osa isommasta kokonaisuudesta, on lähteen perään merkitty se liite, josta kokonaisuus on katsottavissa.

5 REFEROINTI KERTOMUKSISSA

Tarkastelemissani fiktiivisissä kertomuksissa referoidut jaksot koskevat sitä, mitä kertomuksen hahmo kuvitteellisessa maailmassa sanoo, ajattelee ja tekee. Koska hahmojen puhetta, ajatusta ja toimintaa referoidaan aineistossa myös eri esityslajeissa, tarkastelen näitä seuraavassa hiukan yksityiskohtaisemmin samoin kuin niihin liittyvän terminologian problemaattisuutta.

Suoran esityksen suomenkielinen termi viittaa ”suoruudellaan” esityksen välittömyyteen ja sen kaikkiseen muuntelemattomuuteen. Ilmaus ei kuitenkaan kerro, liittyykö esityksessä referoitu osuus puheeseen, ajatukseen vai johonkin muuhun toimintaan. Teoksessaan *Style in fiction* Geoffrey Leech ja Michael Short (1981, 318–351) käsittelevät puheen ja ajatuksen esittämistä (engl. *speech and thought presentation*) erillisinä kategorioina siten, että he käyttävät termiä *suora puhe* (engl. *direct speech*) viittaamaan suoralla esityksellä referoituun puheeseen ja termiä *suora ajatus* (engl. *direct thought*) suoralla esityksellä referoituun ajatukseen. Noudatan samaa jakoperustetta myös muiden tarkastelemieni esityslajien kohdalla: esimerkiksi vapaalla epäsuoralla esityksellä referoitu ajatus on kirjoitettu muotoon *vapaa epäsuora ajatus* (engl. *free indirect thought*).

Esityslajien osalta aineiston esimerkkejä ja tuloksia esitellessä tulen myös käsittelemään puheen ja ajatuksen referointia erillisinä kategorioina ja käyttämään niissä Leechin ja Shortin (1981) tavoin eri esityslajien mukaan luokiteltuja alakategorioita (taulukko 3). Koska aineistossa on myös referoitu toimintaa, tulen käsittelemään sitäkin omana kategorianaan – toiminnan referointina – ja luokittelemaan siitä löytyviä esimerkkejä esityslajien mukaisiin alakategorioihin kuten puheen ja ajatuksen referoinnissakin. Jos siis toimintaa on esimerkiksi referoitu vapaalla suoralla esityksellä, kyseessä on toiminnan referoinnin lajeista *vapaa suora toiminta* (engl. *free direct action*).

TAULUKKO 3. Referoidun puheen, ajatuksen ja toiminnan alakategoriat kunkin esityslajin mukaan

Referointi	Esityslajit			
	Vapaa suora esitys	Suora esitys	Vapaa epäsuora esitys	Epäsuora esitys
Puheen referointi	Vapaa suora puhe	Suora puhe	Vapaa epäsuora puhe	Epäsuora puhe
Ajatuksen referointi	Vapaa suora ajatus	Suora ajatus	Vapaa epäsuora ajatus	Epäsuora ajatus
Toiminnan referointi	Vapaa suora toiminta	Suora toiminta	Vapaa epäsuora toiminta	Epäsuora toiminta

Kun kertoja referoi itsensä tai jonkun toisen henkilön aiemmin toisessa tilanteessa esitettyä puhetta, on esimerkiksi fennistiikassa viitattu *alkuperäisellä puhetilanteella* tähän toiseen tilanteeseen, jossa alkuperäinen puhetoiminto tapahtui. Tässä tutkimuksessa tulen kuitenkin käyttämään alkuperäisen puhetilanteen sijasta termiä *kuvitteellinen puhetilanne*, koska tilanne jossa kertomuksen hahmo suoritti puhetoiminnon, on kuvitteellinen eikä todellinen. Ajatuksen ja toiminnan referoinnissa tulen käyttämään vastaavia termejä *kuvitteellinen ajatustilanne* ja *kuvitteellinen toimintatilanne* viittaamaan niihin tilanteisiin, jossa hahmon ajatus ja toiminta tapahtui. Kuvitteellisen puhe-, ajatus- ja toimintatilanteen vastakohtana on puolestaan *kertomistilanne* eli se tilanne, jossa kertominen tapahtuu ja jossa viittoa toimii kertojana tässä ja nyt.

Ennen kuin siirryn käsittelemään tarkastelemieni kertomusten referointia, valotan muutamilla esimerkeillä, mitä on viittomakielinen ns. puhdas kerronta ja miten se näkyy viittojassa.

5.1 PUHDAS KERRONTA

Puhdas kerronta (engl. *pure narration*; ks. esim. Toolan 2001) on sellainen kertojan esitys, jossa kertoja ei referoi mitään vaan kertoo esimerkiksi puheaktin tapahtuneen, kuvailee repliikkien lomassa tapahtunutta toimintaa ja selostaa tapahtumakulkua. Puhtaasta kerronnasta on myös käytetty nimitystä *kerronta* (engl. *narration*; Leech & Short 1981; ks. myös Kalliokoski 2005, 17–18) tai *välitön esitys* (esim. Shore 2005, 47). Karen Emmoreyn ja July Reillyn (1998, 81–82) mukaan amerikkalaisessa viittomakielessä ”puhdas” kerronta, josta he käyttävät englanninkielistä termiä *plain narration*, eroaa suorasta esityksestä seuraavasti:

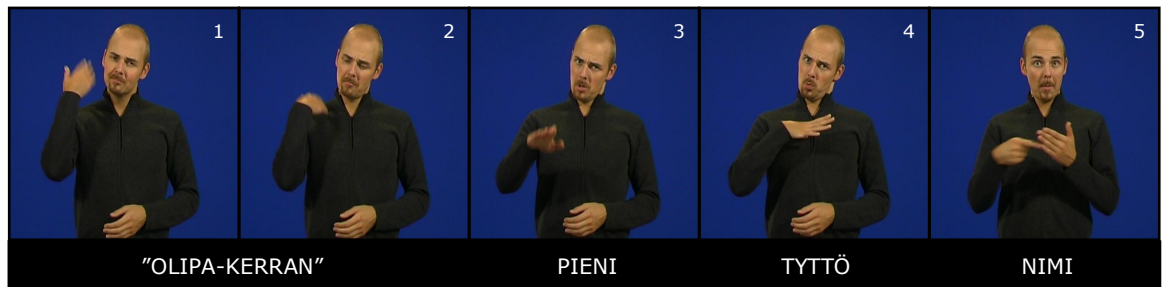
During “plain” narration, the nonmanual affective behaviours (e.g. facial expressions, body posture, non-linguistic gesture) are attributed to *the narrator* (the person signing). The content of the discourse indicated by manual signs can be actions, descriptions, or the speech (sign) of *the narrator*. In contrast, for direct quotation the nonmanual affective behaviors are attributed to *the character* who is being quoted, and the content of the discourse (expressed by the manual signs) is the speech of *the character*. (Alleviivaus ja kursivointi E & R.)

Aineistossani on löydettävissä muutamia näitten määritelmien mukaisia, puhtaita kertovia lauseita. Niissä kertoja on esimerkiksi esitellyt kertomuksen hahmon (esimerkki 23), kuvannut hahmojen toimintaa (esimerkki 24) ja tiivistänyt jonkin tapahtuman (esimerkki 25). Puhtaalle kerronnalle on aineistossani ominaista se, että siinä viittoja katsoo pääasiassa vastaanottajaan (kameraan) päin. Tällaista vastaanottajaan suuntautuvaa katsetta on yleensäkin pidetty viittomakielisessä kerronnassa kertojan merkinä (mm. Reilly 2000, 423; Bahan & Supalla 1995).

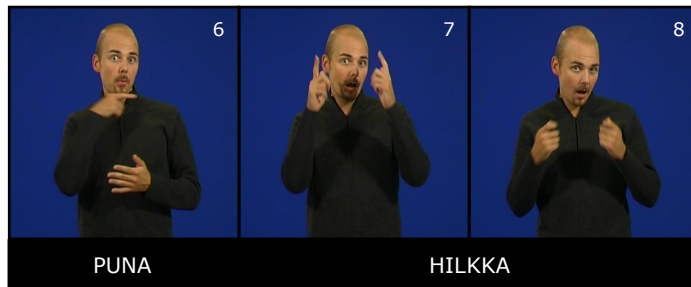
– – the signing storyteller as a narrator is required to be constantly in eye contact with the audience to remain in the role of narrator. When the storyteller gazes away from the audience and signs, he is leaving the role of a narrator. (Bahan & Supalla 1995, 178.)

(23)

[1–8] Olipa kerran pieni tyttö nimeltä Punahilkka. (PUN)

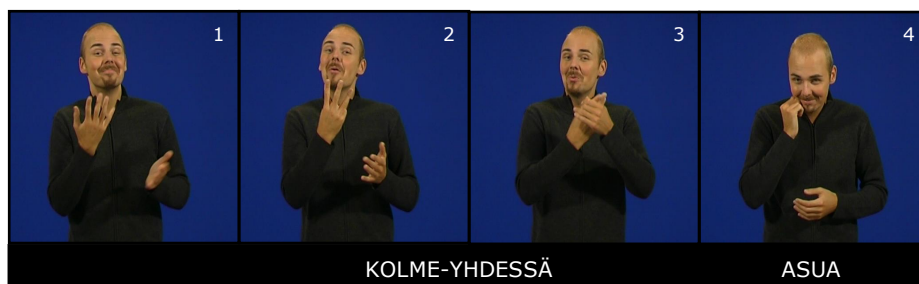
(24)

[1–9] Sitten Punahilkka, mummo ja metsästäjä lähtivät kolmistaan kotiin. (PUN)

(25)

[1–4] Ne kolme [hiiri, sammakko ja jänis] ryhtyivätkin asumaan yhdessä. (RUK)

5.2 PUHEEN REFEROINTI

Kuvitteellisessa maailmassa voi esiintyä puhetta, kun hahmot käyvät dialogia keskenään: sanovat jotain toisilleen, kysyvät jotain toisiltaan ja vastaavat toistensa esittämiin kysymyksiin. Tarkastelemissani kertomuksissa kaikki ne kohdat, joissa on esitetty hahmojen verbaalista toimintaa, on kertojan tekstissä tuotu esille referoimalla. Kaikki referoidut repliikit liittyvät hahmojen välisiin dialogeihin.

Referoidusta puheesta löytyy aineistosta kaikkiaan 33 esimerkkiä (taulukko 4). Puhetta on referoitu suorana esityksenä yhteensä 19 kertaa, joista Punahilkassa yhdeksän ja Rukkasessa 10 kertaa. Vapaata suoraa puhetta esiintyy ainoastaan JEN-tekstissä, jossa tätä keinoa on käytetty kuusi kertaa. Vapaasta epäsuorasta puheesta löytyy yhteensä kahdeksan esimerkkiä, joista viisi Punahilkassa ja kolme Rukkasessa. Neljättä referoidun puheen lajia, epäsuoraa puhetta, ei aineistossa esiinny lainkaan.

TAULUKKO 4. Referoidun puheen lajien kvantitatiivinen esiintyminen aineistossa (n = 33)

Aineisto	Referoidun puheen laji			
	Vapaa suora puhe	Suora puhe	Vapaa epäsuora puhe	Epäsuora puhe
JEN	6	–	–	–
Punahilkka	–	9	5	–
Rukkanen	–	10	3	–
Yhteensä	6	19	8	–

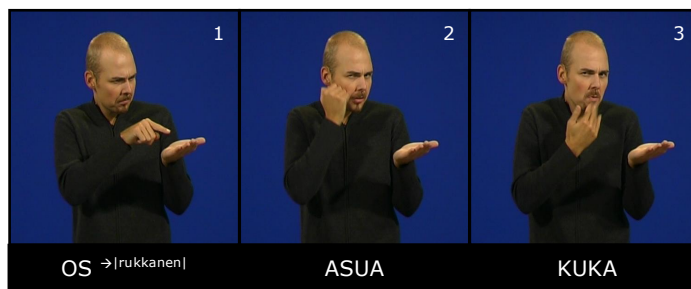
Suoran esityksen katsotaan perinteisesti muodostavan kahdesta osasta: johtoilmauksesta ja referaattiosasta (esim. ISK 2005, § 1459). Seuraavassa luvussa tarkastelen ensin suoran puheen referaattiosien rakennetta ja sitten näiden referaattiosien ympärillä esiintyneitä johtoilmauksia.

5.2.1 Suora puhe ja johtoilmaukset

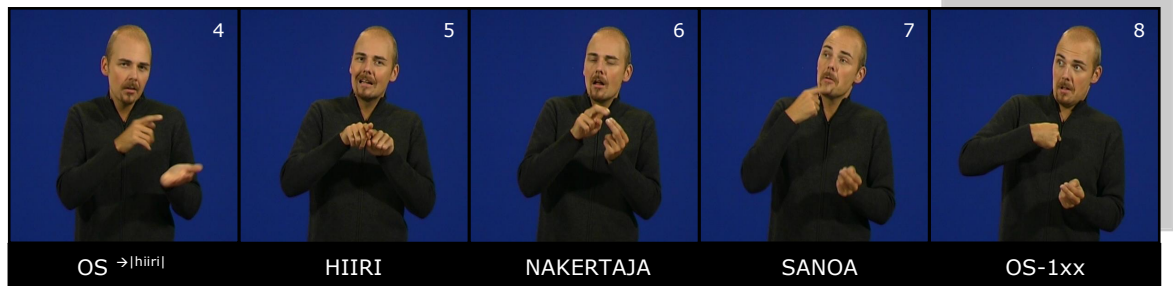
Suoralle puheelle on aineistossani ominaista se, että esittäessään jonkin hahmon replikointia viittoja luo referaattiosassa surrogaattitilan (ks. luku 3.2.1) ja tulee siis osaksi kyseistä blendiä esittäen siinä itse kuvitteellista puhujaa. Tällöin deiktinen keskus muuttuu kuvitteellisen puhetilanteen mukaiseksi. Koska suoran puheen referaattiosissa viittoja on blendautunut referoitavaksi hahmoksi, juuri tuolloin kertomuksessa havaittavissa olevat ekspressiiviset piirteet heijastavat myös hahmon näkökulmaa.

Rukkasessa on kolme kohtausta, jossa hahmot käyvät sisällöltään samantyyppistä dialogia keskenään (ks. liitteet 2, 3 ja 4). Esimerkissä 26 näkyy näistä pisimmän dialogin (liite 4) ensimmäinen osa, joka sisältää neljä puheenvuoroa. Näistä kolmea on referoitu suorana esityksenä. Ennen dialogin alkua rukkasen asukeiksi ovat yksitellen ehtineet muuttaa Hiiri Nakertaja, Sammakko Kurnuttaja ja Jänis Vemmelsääri. Viimeisenä on Kettu Liukaskielen vuoro. Kun kettu huomaa maassa olevan rukkasen, se lähestyy sitä ja kysyy:

(26)

[1-3] Kuka siellä rukkasen sisällä asuu?

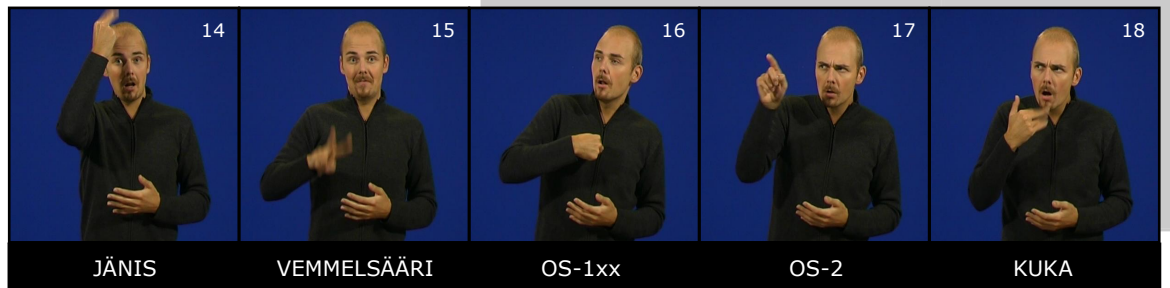

[4-8] Hiiri nakertaja sanoi: "Minä [se täällä asun]."

jatkuu...

[9–13] Myös sammakko Kurnuttaja sanoi: "Minä [se täällä asun]."

[14–18] Jänis Vemmelsääri [sanoi]: "Minä [se täällä asun]... Entä kuka sinä olet?" (RUK, liite 4)

Edellä olevan esimerkin kuvaruuduista olen varjostanut ne, jotka edustavat suoraa puhereferaattia. Kunkin hahmon puheenvuorosta on havaittavissa, että kaikissa niissä viittoja ei ole enää kameraan päin suuntautuneena vaan on harteistaan hiukan oikealle kääntyneenä katsoen samaan suuntaan, lievästi yläviistoon. Tällainen suuntautuminen on selkeästi merkinä sille, että viittoja on blendautunut referoitavaksi ja että hän ei ole enää kertomistilanteessa läsnä, vaan siis surrogaattitilassa. Referoidessaan esimerkiksi hiiren puhetta (kuvaruutu 8) reaalityn viittoja on blendautunut käsitteellisen kertomuksen hiiren kanssa näkyväksi surrogaatiksi |Hiiri Nakertajaksi|.

Kaikissa esimerkin 26 harmaalla merkityissä referaattiosissa viittojan katsoma suunta kertoo myös sen, että viittojan luomassa surrogaattitilassa on läsnä toinenkin elävän kokoinen surrogaatti, nimittäin |susi|, jolle viittojan referoima hahmo esittää repliikkinsä. Näissä referaattiosissa tämä surrogaatti on näkymätön, koska viittoja on luonut sen blendaamalla käsitteellisen kertomuksen suden ja viittojan edessä oikealla olevan tyhjän tilan yhteen.

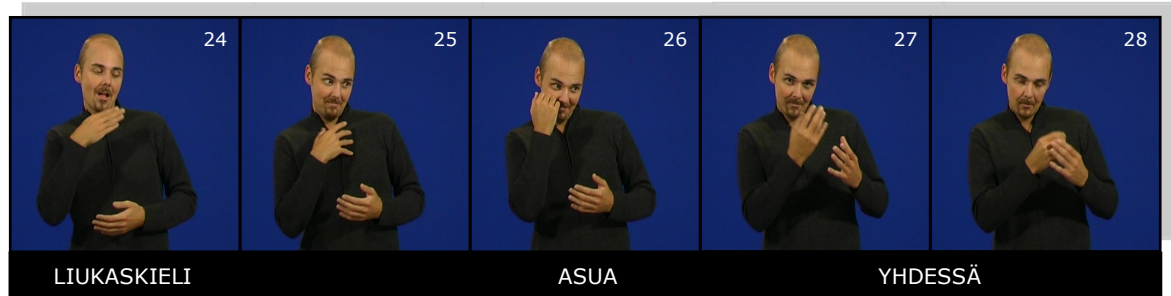
Kun viittoja on esimerkin 26 kolmannessa puhereferaatissa viimeisenä referoinut jäniksen ketulle esittämän kysymyksen (kuvaruudut 17–18), siirtyy hän referoimaan ketun

vastausta tähän kysymykseen sekä ehdotusta yhdessä asumisesta, mikä on esitetty esimerkissä 27 varjostettuina kuvaruutuina. Tässä taas viittoja kääntyy vasemmalle ja katsoo hiukan alaviistoon, jolloin tapahtuu blendautuminen kertomuksen suden kanssa siten, että syntyy näkyvä |susi|. Viittoja katsoo vasemmalle ja alaviistoon siksi, että näkymättömät surrogaatit |hiiri|, |sammakko| ja |jänis| sijaitsevat vuorostaan |suden| näkökulmasta katsottuna vasemmalla alhaalla:

(27)

[19–28] Kettu sanoi: ”Minä olen Kettu Liukaskieli. Eiköhän asuta yhdessä?” (RUK, liite 4)

Edellä olevan perusteella voidaankin yleisesti esittää toimintatavaksi seuraavaa: suorissa puhereferaateissa viittoja on lavastanut surrogaattitilan avulla itseään ympäröivään tilaan ”kuvitteellisen puhetilanteen”, jossa näkyvä (viittojan kehon kanssa blendautunut) surrogaatti esittää kuvitteellista puhujaa ja näkymätön surrogaatti kuvitteellista vastaanottajaa.

”Puhtaimmissa” tapauksissa viittoja on suorien puhereferaatien alusta loppuun surrogaattitilassa. Toisaalta suoraksi puheeksi luokittelemisiani esimerkeissä on tapauksia, joissa viittoja katsahtaa kesken referaatin kameraan päin (ks. esim. liite 3, kuvaruutu 16; liite

5, kuvaruutu 19). Esimerkissä 27 viittoja on myös siirtänyt katseensa takaisin kameraan päin ennen kuin referaatti loppuu (ks. myös liite 2, kuvaruutu 9; liite 3, kuvaruutu 18; liite 5, kuvaruudut 11–12 ja 22). Jätän toistaiseksi tässä tutkimuksessa avoimeksi kysymyksen, kumoaako kameraan suuntautuva katse näissä tapauksissa esityksen suorituksen hetkeksi referaatin keskellä ja/tai lopussa (vrt. luku 5.2.3) vai onko sillä jotain muuta merkitystä.

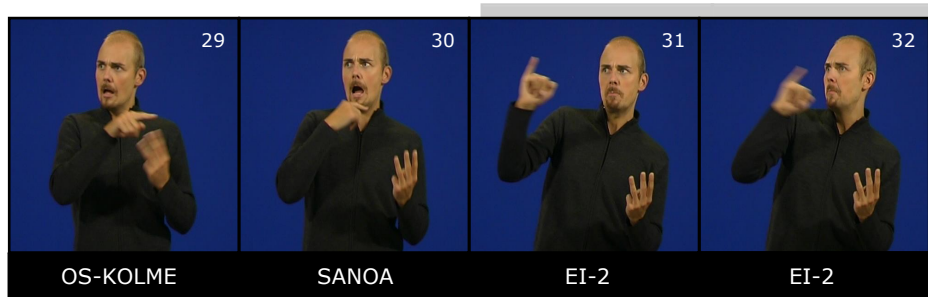
Alussa mainittiin myös deiktisen keskuksen muuttuvan suorassa puheessa kuvitteellisen puhetilanteen mukaiseksi. Tarkastelemissani suorissa puhereferateissa deiktisistä elementeistä on yksikön ensimmäisen persoonan pronominia käytetty eniten. Sitä on aineistossa ilmaistu kahdessa eri muodossa: OS-1 ja OS-1xx. Edellisessä osoitetaan G-käsimuodolla kohti viittojan rintaa kerran, jolloin se saa merkityksen ’minä’ (ks. esimerkki 27, kuvaruutu 22). Jälkimmäisessä se osoitetaan viittojan rintaan kahdesti lyhyenä toistona (toisto merkitty viittomakielen tutkimuksessamme vakiintuneella tavalla glossin OS-1 perään kahdella x-merkillä). Tätä muotoa on käytetty ainoastaan Rukkasen kolmessa dialogikohtauksessa ja aina samassa yhteydessä, siis silloin kun referoidaan rukkasen sisälle kulloinkin muuttaneen hahmon emfaattista vastausta kysymykseen ”Kuka siellä rukkasen sisällä asuu?” (esimerkki 26, kuvaruudut 8, 13 ja 16). Tällöin OS-1xx ei merkitse pelkästään ’minä’, vaan lyhyt toisto yhdessä viittojan kasvojenilmeiden kanssa antaa koko ilmaukselle lisämerkityksen, jonka voi kääntää suomen kielelle esimerkiksi ’minä se täällä asun’.

Toiseksi käytetyin deiktinen elementti on yksikön toisen persoonan pronomini, jota on myös aineistossa suorissa puhereferateissa ilmaistu kahdessa eri muodossa, OS-2 ja tästä poikkeavalla käsimuodolla ilmaistu SINUT. Ensimmäistä muotoa on käytetty mm. esimerkin 26 jäniksen ketulle esittämässä suorassa kysymysreferaatissa (kuvaruutu 17). Siinä G-käsimuoto, siis osoitus merkityksessä ’sinä’, kohdistuu siihen paikkaan, jossa |suden| rinta surrogaattitilassa sijaitsee. Punahilkassa on myös käytetty toista muotoa, joka osoitetaan edellisen muodon tavoin kohti rintaa, mutta ns. L-käsimuodolla, jossa etusormi on peukalon kanssa taipuneena. Tällä viittomalla on objektiivinen merkitys ’sinua/sinut’ (ks.

liite 6, kuvaruudut 13, 30 ja 59). – Mainittakoon, että aineistossa esiintyy myös muutama monikon ensimmäisen persoonan pronomini, jolla viittojan referoima hahmo viittaa itseensä ja kuvitteelliseen puhelukumppaniinsa (ks. esim. liite 2, kuvaruutu 17).

Persoonapronominien lisäksi aineistosta löytyy yksi puhereferaatti, jossa käytetty EI-viittoma on itse asiassa myös deiktinen. Esimerkissä 28 viittoja on referoinut hiiren, sammakon ja jäniksen yhteisen kieltävän vastauksen suden antamalle ehdotukselle yhdessä asumisesta (esimerkki 27) suorana esityksenä. Viittoma EI I-käsimuodolla ja eteenpäin suuntautuvalla lyhyellä liikkeellä ilmaistuna lukeutuu Liddellin (2003) mukaan osoittaviin verbeihin. Tämän kaltaisia viittomia on taas suomalaisessa viittomakielessä kutsuttu kohteen inkorporoiviksi, monisuuntaisiksi verbeiksi (ks. esim. Rissanen 1985, 118–125), ja niitä voi suunnata eri kohteisiin samalla tavalla kuin esimerkiksi pronominaalisia osoituksia. Tässä esimerkissä EI-2 on ilmaistu subjektina toimivan hahmon näkökulmasta, sillä se on suunnattu sitä aluetta kohti, jossa |ketun| rinta surrogaattitilassa sijaitsee.

(28)

[29–32] Ne kolme sanoivat: "Ei varmasti käy, ei varmasti käy!" (RUK, liite 4)

Suoria puhereferaatteja on aineistossa johdettu kahdenlaisella johtoilmauksella, joita olen nimittänyt niiden muodon mukaan *prototyypiseksi johtolauseeksi* ja *predikaatittomaksi johtolauseeksi*. Kahdeksastatoista (18) johtolauseesta prototyypisiä on yhdeksän, jotka kaikki esiintyvät Rukkasessa. Predikaatittomia johtolauseita on puolestaan yhdeksän, joista Punahilkassa kahdeksan ja Rukkasessa yksi (taulukko 5). Kaikissa tapauksissa johtolause edeltää referaattiosaa.

TAULUKKO 5. Suoraa puhereferaattia edeltävän johtolauseen tyyppi aineistossa (n = 18)

Aineisto	Johtolauseen tyyppi	
	Prototyyppinen johtolause	Predikaatiton johtolause
Punahilkka	–	8
Rukkanen	9	1
Yhteensä	9	9

5.2.1.1 Prototyyppinen johtolause

Iso suomen kielioppi (2005, § 1476) kutsuu johtoilmauksen *prototyyppiseksi* muodoksi sellaista johtolauseetta, jonka subjekti ilmaisee alkuperäisen tekstin esittäjää (referoitavaa) ja verbinä on jokin kommunikaatioverbi ja jossa on mahdollisesti mainittu myös vastaanottaja. Tämän mukaan olen luokitellut *prototyyppiseksi johtolauseeksi* kaikista aineistossa esiintyvistä johtoilmauksista ne, joissa on mainittu sekä subjekti että verbi.

Suorassa puheessa tämän tyyppistä johtolauseetta on käytetty ainoastaan Rukkasessa ja kaikessa yhdeksässä tapauksessa subjektina on jokin erisnimi (paitsi yhdessä esimerkissä määräinen ilmaus OS-KOLME, ks. edellinen esimerkki 28) ja sitä seuraa sama verbi SANOA. Esimerkissä 29 oleva rivi on tuttu esimerkistä 26, mutta siinä referaattiosaa (kuvaruutu 13) ei ole varjostettu, vaan tällä kertaa varjostettuna on sitä edeltävä johtoilmaus.

(29)

| ----- PROTOTYYPINEN JOHTOLAUSE ----- | REFERAATTIOSA

[9–13] Myös Sammakko Kurnuttaja sanoi: "Minä [se täällä asun]." (RUK, liite 4)

Kyseessä on prototyypinen johtolause: viittomat SAMMAKKO ja KURNUTTAJA merkitsevät tässä johtolauseen subjektina kuvitteellisen puheen esittäjää ja verbi SANOA johtolauseen predikaattina ilmaisee kommunikaatiotapaa.

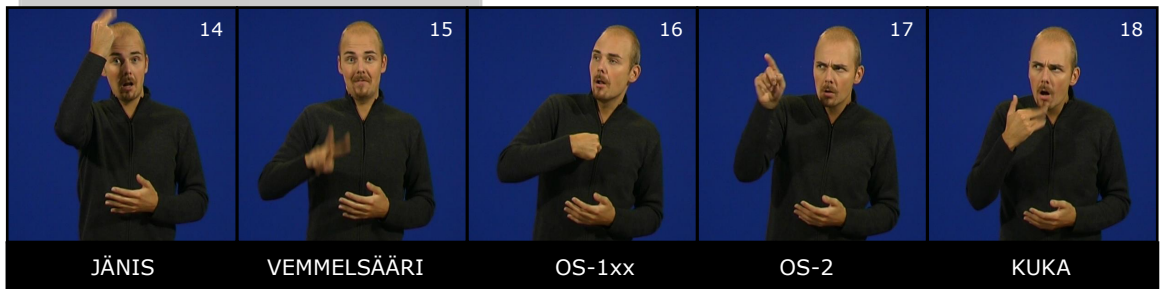
Tästä esimerkistä voidaan havaita, että johtolauseen alussa, viittoman SAMMAKKO aikana viittoja katsoo kameraan päin, mutta jo viittoman KURNUTTAJA aikana hän sulkee silmänsä ja viittoman SANOA aikana on jo hiukan oikealle kääntyneenä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että SANOA-verbi olisi vielä referoitavan eli tässä Sammakko Kurnuttajan ilmaisema, vaan sitä, että kesken johtolauseen tapahtuu siirtymä surrogaattitilaan. Teoreettisesti ajateltuna viittojan nimittäin tulisi katsoa koko johtoilmauksen aikana kameraan päin, mikä on kertojan esitykselle ominaista (vrt. luku 5.1). Kaikki aineiston suorat puhereferaatit on kuitenkin toteutettu nimenomaan surrogaattitilan avulla, jolloin on väistämätöntä, että siirtymän tähän tilaan on tapahduttava johtoilmauksen ja referaattiosan välissä. Koska siirtyminen ei ole aina nopeaa ja koska viittojan tulee olla surrogaattitilassa valmiiksi blendautunut referaattiosan alkaessa, ajoittuu siirtymävaiheen alkamiskohta automaattisesti johtoilmauksen puolelle. Tämä toteutuu koko aineistossani siten, että kaikissa puhereferaattia edeltävissä prototyypisissä johtolauseissa viittoja on aloittanut surrogaattitilaan siirtymisen viimeistään ennen SANOA-viittomaa.

5.2.1.2 Predikaatiton johtolause

Osissa aineiston suoria puhereferaattia edeltävistä johtoilmauksista viittoja on jättänyt verbin pois. Näin on esimerkiksi käynyt luvussa 5.2.1 esitetyssä esimerkissä 26, jossa viittoja on referoinut peräkkäin hiiren, sammakon ja jäniksen vastauksen ketun esittämälle kysymykselle. Kahta ensimmäistä, hiiren ja sammakon vastausreferaattia edeltää SANOA-verbillinen prototyypinen johtolause, mutta kolmatta – jäniksen ketulle esittämää vastausta ja kysymystä esittävää – referaattia edeltää ainoastaan viittomat JÄNIS ja VEMMELSÄÄRI:

(30)

----- PREDIKAATITON JOHTOLAUSE ----- | ----- REFERAATTIOSA -----

[14–18] Jänis Vemmelsääri [sanoi]: ”Minä [se täällä asun]... Entä kuka sinä olet?” (RUK, liite 4)

Tässä viittoja on jättänyt SANOA-verbin pois toiston takia, ja johtoilmaukseen jää ainoastaan referoitava. Käytän tämän tyyppisestä johtoilmauksesta nimitystä *predikaatiton johtolause*, jota esimerkiksi Laitinen (1998, 104) on myös käyttänyt viitatessaan pelkästä ensimmäisen persoonan pronomiinista ja *että*-konjuktiosta koostuvaan johtoilmaukseen (ks. luku 2.2.2, esimerkki 11). Simper-Allen (1999) on puolestaan käyttänyt samasta ilmiöstä ruotsalaisessa viittomakielessä nimitystä *yksinkertainen johtolause* (ruots. *enkelt anföringsuttryck*), mutta suomennettuna se ei mielestäni ole terminologisesti edellisen veroinen ja riittävän täsmällinen.

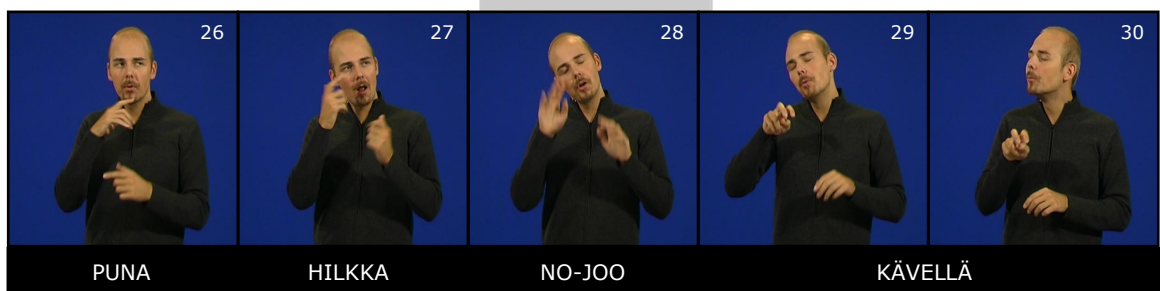
Rukkasessa viittoja on käyttänyt predikaatitonta johtolausetta kehystämään suoraa puhereferaattia vain kerran ja silloin toiston takia. Punahilkassa tilanne on päinvastainen: siinä kaikkea kahdeksaa suoraa puhereferaattia edeltää predikaatiton johtolause (ks. liitteet 5 ja 6). Verbin poisjätölle ei siis välttämättä aina tarvitse olla erityistä syytä, vaan predikaattittomia johtolauseita käytetään aineistossa muutenkin paljon (ks. erityisesti luvut 5.4.1.1 ja 5.5).

Esimerkissä 30 johtoilmauksen ja referaattiosan raja on aineistossani harvinaisen selvä; yleensä surrogaattitilan luominen alkaa jo predikaattittoman johtolauseen puolella samalla tavalla kuin prototyypillisessä johtolauseessa – kuten esimerkiksi seuraavan luvun esimerkistä 31 voidaan nähdä.

5.2.1.3 Melkein sanottu

Aineistoni houkuttaa esittämään suorasta puheesta vielä yhden ja ainoan tapauksen, jossa viittoja on referoinut sellaista puhetta, jota ei välttämättä ollutkaan sanottu ”ääneen”. Kyseessä on Punahilkkan ja suden metsässä käydyin dialogin (ks. liite 5) viimeinen repliikki. Ennen sitä susi oli tiedustellut ensin Punahilkalta, minne tämä oli matkalla. Kun Punahilkka sanoi olevansa menossa mummon luo, susi vastasi: ”Jaaha”. Esimerkissä 31 nähdään, miten viittoja referoi Punahilkkan reaktiota tähän suden vastaukseen:

(31)

[26–30] Punahilkka [oli että] no eipä tästä sitten enempää ja jatkoi matkaansa – -. (PUN, liite 5)

Viittoja blendautuu tässä vähitellen predikaattittoman johtolauseen (kuvaruudut 26–27) aikana |Punahilkaksi|. Varjostetussa kuvaruudussa näkyvä reaktio NO-JOO onkin tulkittavissa Punahilkkan omaksi lausumaksi. Silti tässä viittoja |Punahilkkana| ei enää katso |suteen| päin (vrt. kuvaruutu 27), vaan on jo kääntämässä päätään pois päin. Tilanteesta saadaan sellainen vaikutelma, että referoitua repliikkiä NO-JOO ei olekaan viitottu vastauksena |sudelle|. Mielestäni tämä esimerkki vastaa esimerkiksi sellaisia Markku Haakanan (2005) käsittelemiä tapauksia, joissa referaatti esitetään ”melkein sanotuksi”. ”Kyseessä on oikeastaan ajatusreferaatti, jonka puhuja sijoittaa jonnekin sanotun ja ajatellun välimaastoon” (Haakana 2005, 143). Ilmaisuu NO-JOO voitaisiinkin siis tulkita Punahilkkan ajatuksiksi ”no eipä tästä sitten enempää”, jonka Punahilkkan olisi ehkä tehnyt mieli sanoa sudelle.

Esimerkki 31 eroaa kuitenkin Haakanan (2005, 143–144) käsittelemistä esimerkeistä siten, että kaikissa Haakanan esimerkeissä puhuja on referoitua repliikkiä edeltävässä johtolauseessa osoittanut selkeästi halunneensa sanoa tai melkein sanoneensa (*vähän mun ois tehny mieli mennä sanoo sil et; mä meinasin sanoo et*). Tässä omassa esimerkissäni sitä ei ole osoitettu johtoilmauksessa, sillä referoitua repliikkiä edeltää pelkästään predikaatiton johtolause. Toisaalta juuri predikaatiton johtolause tässä esimerkissä jättää avoimeksi sen, olisiko kyseessä puheen vai ajatuksen referointi. Koska kyseessä ei ole samalla tavalla selvä ajatusreferaatti kuin muissa aineiston esimerkeissä (ks. luku 5.3), olen suomennoksessakin valinnut johtoilmaukseen (esimerkiksi *ajatella*-verbin sijasta) *olla*-verbin (*Punahilkka oli että*), jota käytetään paljon puhekielisessä suomessa ja joka ei aina tee selväksi sitä, onko kyseessä puheen vai ajatuksen referointi (esim. Haakana 2005, 136).

5.2.2 Vapaa suora puhe

Vapaa suora esitys tunnetaan puhutussa ja kirjoitetussa kielessä suoran esityksen muotona, jossa referoidaan toisen puhetta ilman puhumista (tai ajatusta ilman ajattelemista) ilmaisevaa verbiä tai muuta selvää johtoilmausta (ISK 2005, § 1463). Kaikki JEN-tekstin kolme kaksivuoroista dialogikohtausta on referoitu tällä esityslajilla: niissä referaattiosa muistuttaa edellä käsiteltyjä suoria puhereferaatteja, mutta sen ympäriltä ei ole havaittavissa mitään johtoilmausta. Referaattien rajaa on osoittamassa ainoastaan viittojan katseen ja pään suunnassa tapahtuva muutos, jolla tuodaan siis surrogaattitila esille.

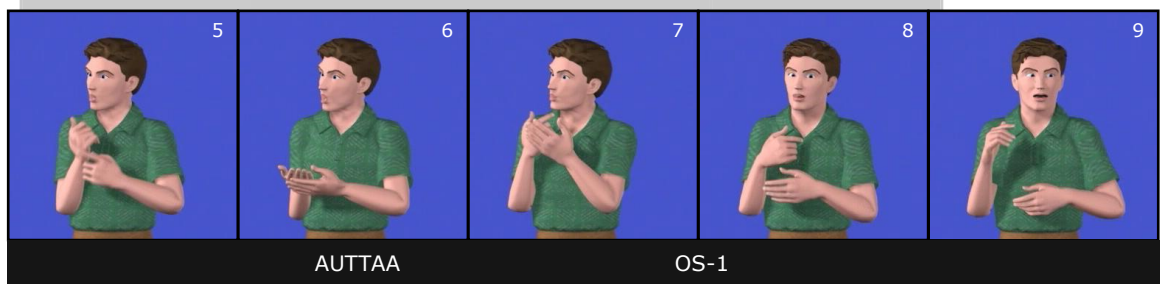
Kolmesta JEN-tekstin kaksivuoroisesta dialogikohtauksesta kaksi ovat sellaisia, missä puhujat on tulkittava kontekstista käsin. Sen sijaan kolmannessa dialogikohtauksessa ensimmäistä puhereferaattia edeltää sellainen referoitavan hahmon toiminnan kuvaus, joka toimii sitä seuraavan puhereferaatin tulkintaohjeena. Tässä kohtauksessa eletään siinä tarinan ajassa, jossa päähenkilö oli pieni poika ja matkusti äitinsä kanssa junalla: Kun äiti oli

vihdoin saanut painavan ikkunan kiinni, tuli konduktööri hänen luokseen kysymään, tarvitsiko tämä apua. Tähän äiti vastasi kieltävästi. Nämä kaksi surrogaattitilan avulla toteutettua suoraa puhereferaattia on merkitty esimerkkiin 32 varjostettuina kuvaruutuina.

(32)

[1-4] Konduktööri lähestyi vasemmalta [äidin tai päähenkilön havaitsemana].

[5-7] – Voinko auttaa? [kysyi konduktööri.]

[10-11] – Ei tarvitse, kiitos [vastasi äiti]. (JEN)

Kumpaakaan puhereferaattia ei edellä johtoilmausta, joka kertoisi vähintään referoitavan identiteetin eli tässä tapauksessa sen, kuka tulee kysymään ja kuka vastaamaan. Ensimmäisen referaatin alkua sekä tämän ja toisen referaatin rajaa ei ole osoittamassa muu merkki kuin muutos viittojan katseen ja pään suunnassa (vrt. kuvaruudut 3 ja 5 sekä 7 ja 10). Tässä esimerkissä kysymyksen esittäjä eli ensimmäinen referoitava on kuitenkin helppo

yhdistää konduktööriin, koska kysymysreferaattia edeltää kuvaus konduktöörin lähestymisestä vasemmalta (kuvaruudut 1–4).

Suomen kielessä referaattia kehystää vapaassa suorassa esityksessä johtoilmauksen sijasta useimmiten tulkintaohjeena jokin referoitavan henkilön toiminnan kuvaus, kuten esimerkiksi kursivoitu osa luvussa 2.2.3 esitetystä esimerkissä 16: ”Lähettti pois ni *bovimestari tuli sielt* @ hei hei herra, hetkine herra, teidän kainalosauvat jäi @ – – .” (symbolilla @ kuvataan äänen sävyn muunnosta). JEN-tekstin esimerkki 32 on rinnastettavissa tähän, vaikkei kuitenkaan täysin. Kuvailevalla viittomalla (kuvaruudut 3–4) kuvataan kyllä referoitavan konduktöörin toimintaa, mutta koko ilmauksessa ei välity ainoastaan kertojan näkökulmaa, vaan myös tarinan hahmon näkökulma. Viittojan katsoma suunta viittaa siihen, että konduktööri havaitaan surrogaattitilasta käsin. Viittoja on siis havaintoilmauksen aikana blendautunut osittain |havaittajaksi|, joka voi olla äiti, esimerkin toinen referoitava, tai tarinan päähenkilö.

Vapaassa suorassa puheessa käy surrogaattitilaan siirtyminen samalla tavalla kuin suorassa puheessa. Siinä missä suorassa puheessa siirtymävaihe alkaa johtoilmauksen puolella (ks. luvut 5.2.1.1 ja 5.2.1.2), vapaassa suorassa puheessa se tapahtuu usein ensimmäisen referaatin kohdalla sitä edeltävän viittoman aikana (ks. esimerkki 32, kuvaruutu 4) ja kahden referaatin välillä ensimmäisen referaatin lopussa (kuvaruutu 8).

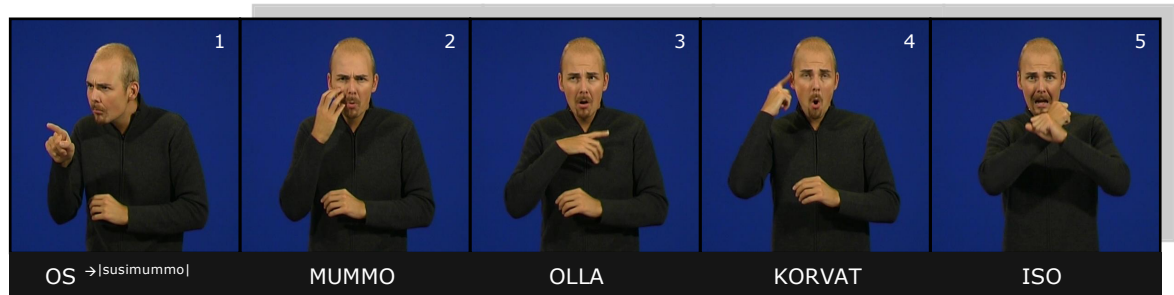
5.2.3 Vapaa epäsuora puhe

Vapaa epäsuora esitys on kuvattu suomen kielen tutkimuksessa siten, että referaatissa deiktisten elementtien tai muiden näkökulmaa osoittavien piirteiden käyttö on ristiriitaista (luku 2.2.4). Punahilkasta ja Rukkasesta vapaaksi epäsuoraksi puheeksi luokittelemisani esimerkeissä tapahtuukin näissä piirteissä kertojan ja hahmon näkökulmien sekoittumista, mutta myös siinä, miten viittoja käyttää tilaa. Sekä Punahilkkan että Rukkasen esimerkeissä

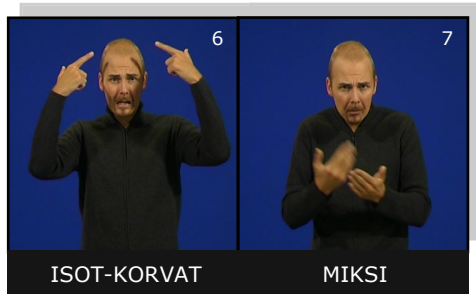
ilmenee surrogaattitilan ristiriitaista käyttöä, Rukkasen esimerkeissä viittoja on lisäksi luonut simultaanisesti kuvailevan tilan.

Punahilkka-sadussa on kohta, jossa Punahilkka päästyy sisälle sairaan mummonsa kotiin kummastelee sängyssä lepäävää mummoa ja alkaa kysellä tältä, miksi hänellä on isot korvat, isot silmät, iso nenä ja lopulta: miksi tällä on niinkin iso suu. Kyseinen Punahilkan ja mummoksi pukeutuneen suden eli ”susimummon” käymä dialogi (liite 6) on viittomakielisessä versiossa esitetty erikoisella tavalla, sillä kaikki susimummon vastaukset on referoitu suorana esityksenä predikaattittomine johtolauseineen (ks. liite 6, kuvaruudut 8–15, 24–31, 40–45 ja 54–63). Punahilkan susimummolle esittämät kysymykset on taas referoitu vapaana epäsuorana esityksenä.

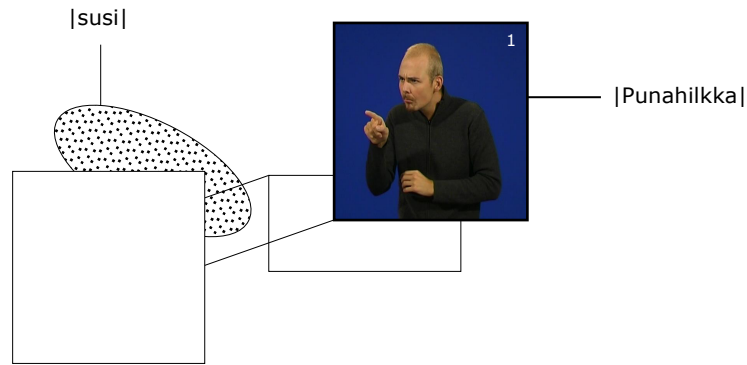
(33)

[1–7] [Punahilkka] – – katsoi ihmetellen, miksi mummolla on niin isot korvat? (PUN, liite 6)

Esimerkissä 33 varjostetut kuvaruudut esittävät Punahilkan ensimmäistä kysymysreferaattia. Ennen kysymysreferaatin alkua viittoja katsoo ja osoittaa oikealle (kuvaruutu 1). Hän on siis luonut surrogaattitilan, joka |Punahilkan| näkökulmasta katsottuna näyttää seuraavanlaiselta:

KUVIO 8. Surrogaattitila |Punahilkan| näkökulmasta katsottuna

Jos viittoja olisi referoinut Punahilkan kysymyksen suorana esityksenä, olisi odotettavissa se, että viittoja |Punahilkkana| katsoisi ja viittoisi edelleen oikealle eli juuri siihen suuntaan, jossa |susimummo| surrogaattitilassa sijaitsee (vrt. luku 5.2.1). Näin ei kuitenkaan tapahdu, vaan viittoja on heti havaintoaktin jälkeen kääntynyt kameraan päin ja pysyy tässä suunnassa koko puhereferaatin ajan. Tämä antaa sellaisen vaikutelman, että kysymystä ei viitottaisi |susimummolle| vaan katsojalle. Engberg-Pedersenillä (1993) on samantapainen esimerkki, kun viittoja referoi oman miehensä ja varkaan välistä dialogia:

When the signer quoted her husband, she looked in the direction of the burglar's locus, and when she quoted the burglar, she looked at the actual receiver (here, into the camera). I am not sure when this strategy is chosen, but *it has effect of identifying the actual receiver with one of the participants in the quoted dialogue*, in the actual case the signer's husband in relation to the burglar. (Engberg-Pedersen 1993, 108–109; kursivointi UL.)

Se, että esittäessään Punahilkan puhetta viittoja pitäisi vastaanottajaa (katsojaa) |susimummona|, siis yhtenä dialogin osanottajista, mihin Engberg-Pedersen esimerkissään viittaa, on kuitenkin tässä tapauksessa hyvin epätodennäköistä, koska |susimummon| on ilmoitettu selvästi sijaitsevan |Punahilkan| näkökulmasta katsottuna oikealla (ks. kuvio 8). Ratkaisevaa on tässä repliikissä myös MUMMO-viittoman (kuvaruutu 2) käyttö. Jos kysymysreferaatti olisi ollut suora, viittoja ei olisi käyttänyt tätä viittomaa, vaan yksikön toisen persoonan pronominia OS-2 ja osoittanut sillä kohti |susimummon| rintaa:

- (34) OS-2 (OLLA) KORVAT ISO ISOT-KORVAT MIKSI
 "Miksi sinulla on niin isot korvat?"

Muutenkaan viittomakielessä ei ole tapana kutsua puhuteltavaa viittomanimellä (Rainó 2001, 239). Suhteessa yksikön toisen persoonan pronominiin viittomalla MUMMO luodaan siis etäisyyttä kuvitteelliseen puhetilanteeseen. Esitys ei voi myöskään olla epäsuora, koska silloin viittoja olisi kertojana luonut tokeenitilan ja osoittanut (referaattiosassa) siihen kohtaan, jossa susimummo tokeenina sijaitsee, merkityksessä 'hän' esimerkiksi seuraavaan tapaan:

- (35) PUNAHILKKA KYSYÄ MUMMO MIKSI OS-3 OLLA KORVAT ISO ISOT-KORVAT
 Punahilkka kysyi mummolta, miksi hänellä on niin isot korvat.

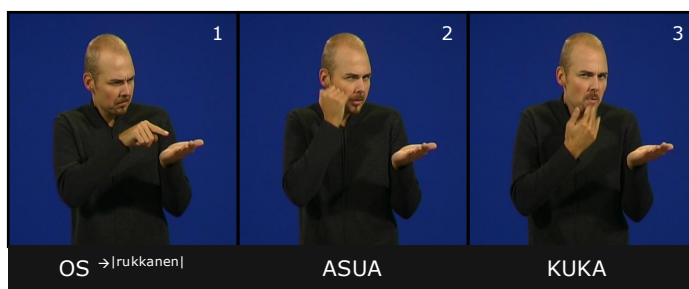
Käsiteltävien esityslajien kirjosta jää siis jäljelle vain vapaa epäsuora esitys. Mielestäni Punahilkan kysymysreferaatti edustaa nimenomaan tätä esityslajia. Kysymysreferaatti ei sisällä deiktisiä elementtejä, mutta siitä on havaittavissa muita näkökulmaa osoittavia piirteitä. Näistä yksi on MUMMO-viittoma, joka on valittu esitykseen kertojan näkökulmasta viitottuna. Irrallaan kontekstistaan muilla viittojan käyttämällä viittomilla (kuvaruudut 3–7) ei ole kumpaankaan suuntaan osoittavaa näkökulmaa, mutta yhdessä ekspressiivisten piirteiden kanssa ne antavat sellaisen vaikutelman, että koko kysymys olisi ollut Punahilkan ilmaisema.

Surrogaattitilan ristiriitainen käyttö puolestaan näkyy siinä, että viittoja on blendautunut tietyiltä osiltaan |Punahilkaksi| olematta kuitenkaan surrogaattitilassa läsnä. Tällä tarkoitan, että viittoja on blendautunut |Punahilkaksi| ulkoiselta olemukseltaan muutoin mutta ei käsiltään ainakaan MUMMO-viittoman aikana, sillä tämä heijastaa pikemminkin kertojan kuin Punahilkan näkökulmaa susimummoon. Viittoja ei myöskään ole blendautunut |Punahilkaksi| katseeltaan, sillä viittojan katsoma suunta ei vastaa sitä suuntaa, mihin |Punahilkka| olisi kysymystään esittäessään surrogaattitilassa katsonut

(oikealle, jossa |susimummo| sijaitsee). Viittoa ei siis voi olla surrogaattitilassa läsnä, koska hän kameraan päin suuntautuvalla katseellaan katsoo ”omilla silmillään” ja osoittaa olevansa reaalitytilassa eli kertomistilanteessa läsnä. Katseellaan viittoa toimii kertojana ja tuo ”äänensä” näkyviin.

Käsitelty Punahilkkan kysymysreferaatti edustaa referoinnin lajeista vapaata epäsuoraa puhetta, koska siinä tapahtuu näkökulmien sekoittuminen – katseen ja surrogaattitilan ristiriitaisen käytön osalta viittomakielille ominaisella tavalla. Kaikki kolme muuta Punahilkkan susimummolle esittämää kysymystä on myös referoitu samoja keinoja käyttäen (ks. liite 6, kuvaruudut 20–23, 35–39 ja 50–53). Rukkasessa kolmessa vapaan epäsuoran puheen kategoriaan sijoittamassani esimerkissä tapahtuu samaten surrogaattitilan ristiriitaista käyttöä, mutta niissä viittoa on lisäksi luonut simultaanisesti kuvailevan tilan. Niistä jokaisesta löytyy myös yksi deiktinen elementti, joka on ilmaistu kertojan näkökulmasta. Kyseessä on kunkin kolmen dialogijakson ensimmäinen referaatti, jossa on esitetty sammakon (ks. liite 2, kuvaruudut 1–3), jäniksen (liite 3, kuvaruudut 1–3) ja ketun (liite 4, kuvaruudut 1–3) kysymys.

(36)

[1–3] Kuka siellä rukkasen sisällä asuu? (RUK, liite 4)

Koska kaikki kolme referaattia ovat samantapaisia, esitetään esimerkissä 36 se, jossa on referoitu ketun kysymys. Siinä viittoa on luonut kaksi erillistä blendiä simultaanisesti: Yksi on surrogaattitila, jossa viittoa on blendautunut |ketuksi| ainakin rinnasta ylöspäin, olematta kuitenkaan siinä läsnä. Toinen on kuvaileva tila, jonka avulla viittoa on luonut

hänen edessä olevaan viittomatilaa topografisen ”pienoismallin” rukkasen kuvitteellisesta sijainnista sadun kuvitteellisessa näkymässä (vrt. Liddellin esimerkki luvussa 3.2.3). Kuvailevassa tilassa viittojan vasemmalla kädellä tuottama kuvaileva viittoma, jossa kämmen on ylöspäin orientoituneena, esittää siis rukkasta.

Surrogaattitilan avulla esitetty osa heijastaa ketun näkökulmaa. Samoin kysymyksessä käytetty sanasto, kuitenkin niin että osoitus (kuvaruutu 1) on deiktisesti esitetty kertojan näkökulmasta, koska se on suunnattu kuvailevassa tilassa olevaan |rukkaseen|. Ketun näkökulmasta se olisi nimittäin kohdistettu suoraan surrogaattitilassa olevaan |rukkaseen|, jonka paikkaa reaalityllassa vastaisi kauempana viittojasta vasemmalla puolella alhaalla oleva alue. Kuvaileva tila esittää siis kertojan spatiaalista näkökulmaa referoituun tilanteeseen, surrogaattitila taas hahmon. Tässä esimerkissä viittoja ei myöskään ole katseeltaan blendautunut |ketuksi|, koska esittäessään kysymyksen tämä olisi katsonut surrogaattitilassa siihen suuntaan, jossa |rukkanen| on – eikä kuvailevassa tilassa olevaan |rukkaseen| (kuvaruutu 1) tai vastaanottajaan päin (kuvaruudut 2–3).

5.3 AJATUKSEN REFEROINTI

Tarkastelemissani teksteissä viittoja on puheen lisäksi referoinut sitä, mitä kertomusten hahmot ajattelevat ja mitä heidän päänsä sisällä liikkuu siinä maailmassa, jossa he elävät ja kokevat erilaisia tapahtumia. Suomen kielessä ajatus referoidaan samoin rakentein kuin puhe eli se tuodaan esille sanallisesti siitäkin huolimatta, että se ei alun perin olisi ollut verbaalista (ISK 2005, § 1491). Aineistossani hahmojen ajatuksia on myös kertojan tekstissä referoitu sanallisesti eli viittomalla kunkin ajatuksen sisältö, vaikka sitä ei kuvitteellisessa ajattelutilanteessa välttämättä olisi viitottu ”näkyviin”.

JEN-tekstissä viittoja on referoinut sisällöllisesti kahta eri ajatustason kokonaisuutta: päähenkilön menneiden muistelua ja sisäisenä puheena tapahtunutta

kanssamatkustajien kuvailua. Punahilkassa ja Rukkasessa referoidut ajatusjaksot sen sijaan liittyvät suurimmaksi osaksi hahmojen näköhavaintona syntyneeseen ajatukseen, ideaan tai toteamukseen. Punahilkasta ja Rukkasesta löytyy kummastakin myös yksi esimerkki, jossa viittoja on referoinut hahmon fyysiseen olotilaan liittynyttä ajatusta.

Mentaalista toimintaa sisältäviä jaksoja ei aina ollut yhtä selvä tunnistaa kertojan tekstistä kuin verbaalista toimintaa esittäviä kohtia. Rukkasessa viittoja esittää useassa kohdassa, miten joku hahmoista huomaa maahan pudonneen rukkasen, ja samalla viitto: NÄHDÄ OS^{→|rukkanen|} RUKKANEN (ks. luvun 5.3.3 esimerkki 41, kuvaruudut 1–3). Näissä tapauksissa on vaikea erottaa, esittääkö osoituksesta ja RUKKANEN-viittomasta koostuva osailmaisuus hahmon toteamusta siitä, mitä juuri sillä hetkellä näkee (vrt. luvun 5.5.2 esimerkki 51, kuvaruudut 6–7), vai onko se kertojan samanaikainen selitys sille, mitä hahmo havaitsee. Tällaisista epäselvistä tapauksista olen jättänyt viisi tarkasteluni ulkopuolelle, näin aineiston referoitujen ajatusjaksojen kokonaismääräksi jää 17 (taulukko 6).

TAULUKKO 6. Referoidun ajatuksen lajien kvantitatiivinen esiintyminen aineistossa (n = 17)

Aineisto	Referoidun ajatuksen laji			
	Vapaa suora ajatus	Suora ajatus	Vapaa epäsuora ajatus	Epäsuora ajatus
JEN	5	1	–	–
Punahilkka	–	2	4	–
Rukkanen	–	1	4	–
Yhteensä	5	4	8	–

Vapaalla suoralla esityksellä ajatusta on referoitu ainoastaan JEN-tekstissä, viidessä kohdin. Suoraksi ajatukseksi on luokiteltavissa JEN-tekstistä ja Rukkasesta kummastakin yksi ajatusreferaatti ja Punahilkasta kaksi ajatusreferaattia. Piirteitä vapaasta epäsuorasta ajatuksesta on yhteensä kahdeksassa ajatusreferaatissa, joista neljä on peräisin Punahilkasta ja neljä Rukkasesta. Epäsuoraa ajatusta ei aineistossa esiinny lainkaan.

5.3.1 Suora ajatus ja johtoilmaukset

Kaikki aineiston suoran ajatuksen referaattiosat on toteutettu surrogaattitilan avulla. Niissä viittoja on blendautunut referoimaansa hahmoon samaan tapaan kuin suorissa puhereferateissakin mutta niin, että kyseinen hahmo ei esitä kuvitteellista puhujaa vaan ajattelijaa. Suora ajatusreferaatti eroaakin suorasta puhereferaatista nimenomaan siinä, että suorassa ajatusreferaatissa viittojan referoima ja blendaama hahmo ei keskustele muiden surrogaattitilassa olevien hahmojen kanssa vaan viittoilee mielessään ikään kuin tuottaen sisäistä puhetta. Tämä näkyy viittojan katseen suunnasta, joka tosin vaihtelee aineistoni esimerkistä toiseen sen mukaan, liittyykö ajatus menneiden muisteluun, tiettyyn kertomuksen maailmassa olevaan kohteeseen vai johonkin muuhun asiaan.

Suorassa ajatusreferaatissa deiktinen keskus on myös kuvitteellisen ajatustilanteen mukainen: aineistoni esimerkeissä ei tosin esiinny muita deiktisiä elementtejä kuin yksikön ensimmäisen persoonan pronomini, OS-1. Lisäksi aineistosta on havaittavissa se, että jos suora ajatusreferaatti sisältää ekspressiivisiä piirteitä, nekin ovat kuvitteellisen ajatustilanteen mukaisia.

Jokaisesta kertomuksesta löydettyssä suorassa ajatusjaksossa referaattiosaa edeltää erilainen johtoilmaus: Rukkasessa on käytetty prototyyppistä johtolausetta, Punahilkassa predikaatitonta johtolausetta ja JEN-tekstissä subjektitonta johtolausetta (taulukko 7).

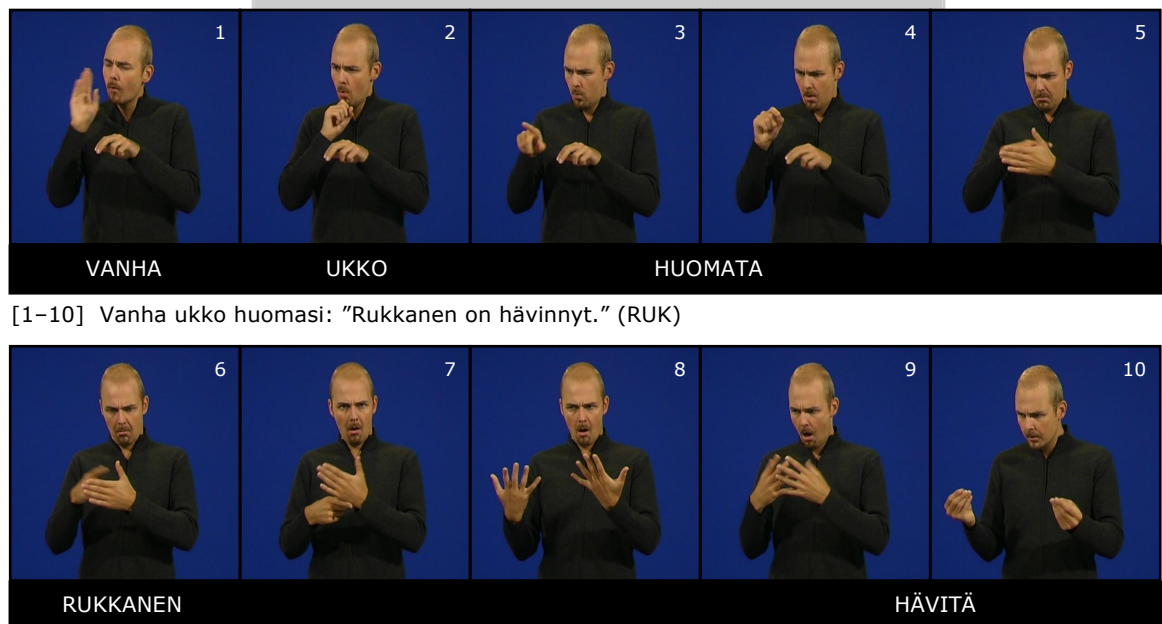
TAULUKKO 7. Suoraa ajatusreferaattia edeltävän johtolauseen tyyppi aineistossa (n = 3)

Aineisto	Johtolauseen tyyppi		
	Prototyyppinen johtolause	Predikaatiton johtolause	Subjektiton Johtolause
JEN	–	–	1
Punahilkka	–	1	–
Rukkanen	1	–	–
Yhteensä	1	1	1

Taulukkoon 6 olen merkinnyt suorien ajatusjaksojen määräksi neljän, mutta taulukkoon 7 näiden edellä esiintyvien johtoilmausten määräksi vain kolmen. Selityksenä tälle on se, että Punahilkassa kahta ajatusreferaattia kehystää yksi ja sama predikaatiton johtolause. Koska kumpaakaan näistä ajatusreferaateista ei edellä välittömästi johtolause, käsittelen niitä myöhemmin kehystämisen yhteydessä (luvun 5.5.2 esimerkissä 51). Seuraavaksi käyn läpi prototyypin johtolauseen ja subjektittoman johtolauseen sisältävät yksittäiset esimerkit, jotka ovat rakenteeltaan hyvin erilaisia.

5.3.1.1 Prototyypinen johtolause

(37)

Esimerkissä 37 viittoja referoi sitä, miten vanha ukko huomasi, että hänen rukkanensa oli hävinnyt. Esimerkistä on erotettavissa kaksi osaa, johtoilmaus "UKKO HUOMATA" (varjostetut kuvaruudut 2–4) ja referaattiosa "RUKKANEN HÄVITÄ" (kuvaruudut 5–10). Se, että ukon ajatus sai alkunsa tämän huomattua rukkanen hävinneen, on ilmaistu johtolauseessa mentaalilla HUOMATA-verbillä (kuvaruudut 3–4). Koska johtolauseessa on

ennen verbiä mainittu referoitava (UKKO), johtoilmausten tyypeistä kyseessä on prototyyppinen johtolause, jossa siis mainitaan ainakin subjekti ja verbi (vrt. luku 5.2.1.1).

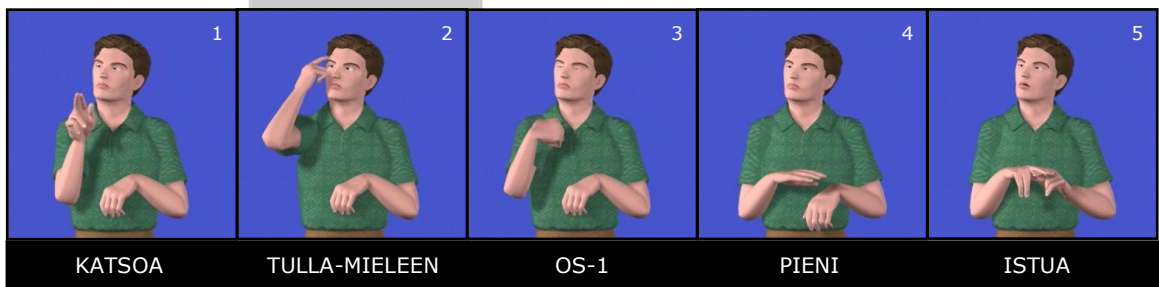
Referaattiosassa yhtä kohtaa (kuvaruutu 7) lukuun ottamatta viittoja pääasiassa katsoo hiukan oikealle ja alaspäin. Tätä voidaankin pitää yhtenä merkinä sille, että viittoja on blendautunut |ukoksi|, joka ihmettelee ja pohtii hävinnyttä rukkastaan. Ajatusreferaatin suoruutta on osoittamassa myös kuvitteelliselle hahmolle ominainen ilmaisutapa (ks. erityisesti kuvaruutu 8) ja viittojan kasvojenilmeistä välittyvä sisäinen hämmästyks. Tässä esimerkissä johtoilmausta ja referaattiosaa ei tosin ole helppo erottaa toisistaan, koska selvää surrogaattitilaan siirtymiskohtaa ei ole havaittavissa. Itse asiassa osat menevät osittain päällekkäin, sillä johtolauseen aikana viittojan ilmeistä on nähtävissä jo vähän sitä, mitä ukon ”tietoisuus” piti sisällään. Viittojan katse, pää ja hartialinja ovat myös johtolauseen alusta valmiiksi hiukan oikealle kääntyneenä.

5.3.1.2 Subjektiton johtolause

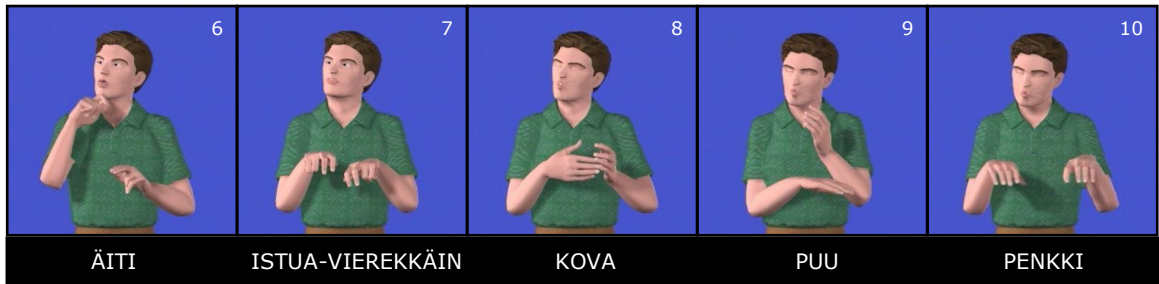
Tarkastelemassani aineistossa on yksi ainoa tapaus, jossa johtolauseessa ei ole mainittu referoitavaa. Esimerkki 38 on JEN-tarinan kohtauksesta, jossa päähenkilö istuu junassa ja katselee ikkunasta ulos. Hänelle johtuu mieleen pienenä äitinsä kanssa tekemä junamatka. Päähenkilön muistelua esittävää ajatusreferaattia (kuvaruudut 3–15) edeltää ainoastaan TULLA–MIELEEN-verbi (varjostettu kuvaruutu 2). Olen antanut tämän tyyppiselle johtoilmaukselle nimityksen *subjektiton johtolause*, koska siitä puuttuu subjekti – samalla periaatteella kuin predikaattittomasta johtolauseesta verbi.

Ajatusreferaatti on suora, koska siinä viittoja on blendautunut |päähenkilöksi| ja käyttää deiktistä elementtiä OS-1 (kuvaruutu 3) osoittaen sillä hahmon näkökulmaa. Lisäksi hän katsoo surrogaattitilassa oikealle ja yläviistoon niin kuin yleensäkin tapahtuu viittomakielisessä kerronnassa ilmastaessa muistelua.

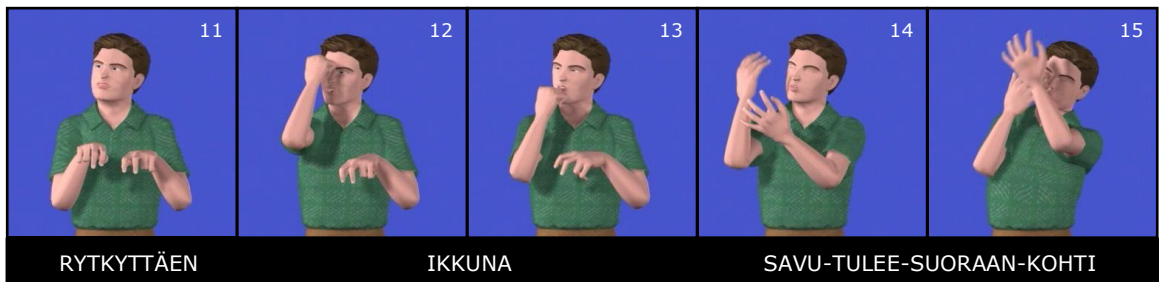
(38)

[1–5] Ikkunasta ulos katsoessani minulle tuli mieleen: ”Istuin pienenä...”

[6–10] äidin kanssa vierekkäin kovalla puupenkillä...

[11–15] rytkyttäen ja kun ikkunasta tuli sakeaa savua suoraan kohti kasvojani.” (JEN)

Tämä suoraksi ajatukseksi luokittelmani esimerkki ei kuitenkaan ole kovin tavallinen muihin aineiston esimerkkeihin verrattuna. Siinä tapahtuu nimittäin toisen asteen oman tietoisuuden referointi: Ensimmäisen asteen referointi näkyy siinä, että viittoja on blendautunut |päähenkilöksi|, joka katsoo yläviistoon kuten muistellessa. Yleensä johtoilmaus on kertojan antama ”nimilappu” sille, mitä tai ketä seuraavaksi tullaan referoimaan, mutta koska tässä esimerkissä viittoja on jo ennen johtoilmausta valmiina |päähenkilö|, on myös verbi TULLA-MIELEEN tämän ilmaisema. Toisen asteen referointia (esim. Kajanne 1996, 227) tapahtuu siis silloin, kun kertojan referoima päähenkilö referoi kyseisellä verbillä omaa tietoisuuttaan.

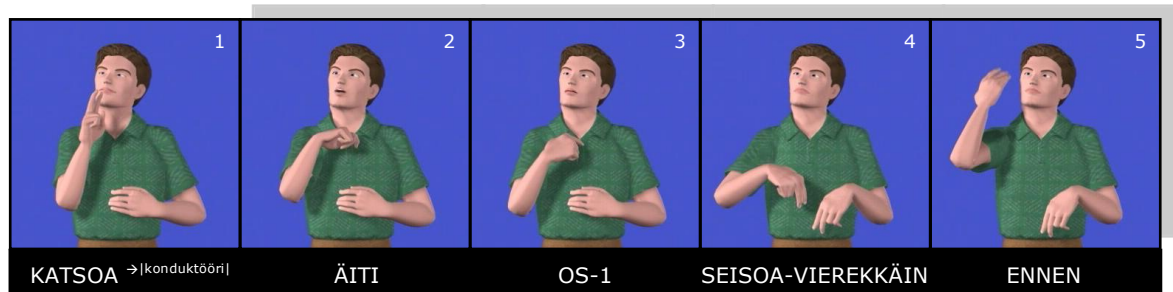

Tässä esimerkissä poikkeuksellista on myös se, ettei johtoilmauksen ja referaattiosan välissä tapahdu näkökulman vaihtoa (referoijasta referoitavaan). Ison suomen kieliopin (2005, § 1467) mukaan kyseistä näkökulman muutosta ei välttämättä tapahdukaan, jos referoija referoi itseään – toisin kuin niissä tapauksissa, joissa referoija referoi toista. Subjektin puuttumista johtoilmauksesta voidaan ehkä selittää sillä, että koska näkökulma pysyy tässä esimerkissä samana läpi koko esityksen, referoijan ei johtoilmauksessa tarvitse erikseen ilmoittaa, kehen referointi kohdistuu.

5.3.2 Vapaa suora ajatus

JEN-tekstistä poimitussa esimerkissä 39 on ajatusreferaatissa (kuvaruudut 2–5) referoitu päähenkilön menneiden muistelua samoin rakentein kuin edellisen esimerkin 38 suorassa ajatusreferaatissa, mutta esimerkin 39 ajatusreferaattia edeltää ainoastaan päähenkilön katsomista kuvaava toiminnan akti (kuvaruutu 1). Vapaa suora ajatus referoinnin lajina eroaakin suorasta ajatuksesta vain siinä, että vapaassa suorassa ajatuksessa ajatusreferaatti laitetaan kontekstiinsa ilman johtoilmausta, kuten suora puhereferaatit vapaassa suorassa puheessa (luku 5.2.2).

(39)

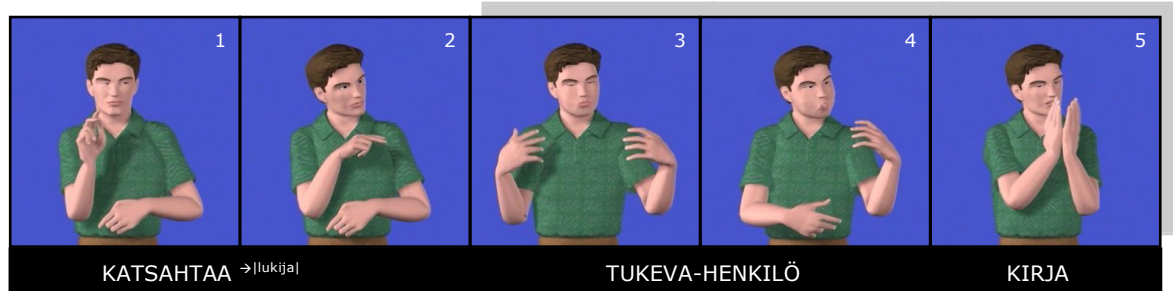

[1–5] [Päähenkilö] katsoi [konduktööriä ja muisteli:] "Ennen äiti ja minä seisoiimme asemalla – –." (JEN)

JEN-tekstissä on vapaalla suoralla ajatuksella referoitu päähenkilön menneiden muistelun lisäksi sitä, miten päähenkilö kuvailee havaitsemiaan kanssamatkustajia ikään kuin sisäisenä

puheena. Kyseessä on kohtaus, jossa päähenkilö istuu junan kulkusuuntaan nähden oikeanpuolisella istumapaikalla, hänen vasemmalla puolellaan kirjaa lukeva henkilö, tätä vastapäätä kauniiksi laittautunut nainen ja edelleen tämän vieressä hiukan alemmassa positiossa villakoira. Näiden kolmen kohteen kuvailua esittävät ajatusreferaatit olen varjostanut esimerkissä 40.

(40)

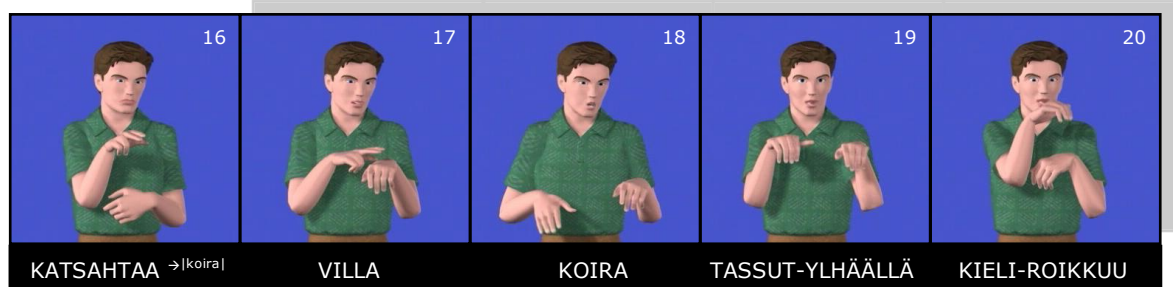
[1–6] Päähenkilö katsahtaa sivulle vasemmalle puolelle: tukeva henkilö lukee kirjaa.

[7–10] Päähenkilö siirtää katseensa vastakkaiselle penkille: punaiseksi maalatuin...

[11–14] paksuin huulin nainen lainheitivine hiuksineen.

[15–20] Päähenkilö katsahtaa sivummalle ja alemmas: villakoira tassut ylhäällä ja kieli roikkuen. (JEN)

Näistä referaateista on havaittavissa se että kun viittoja |päähenkilönä| kuvailee kutakin kohdetta, hän ei katso yläviistoon niin kuin muistellessaan vaan suurimmaksi osaksi siihen suuntaan, jossa kulloinkin kuvailtava kohde surrogaattitilassa sijaitsee. Koska ajatusreferaattia ei edellä johtoilmaus vaan ilmaus siitä, että päähenkilö katsahtaa kulloinkin kuvailemaansa kanssamatkustajaan, ovat nämäkin referaatit vapaita suoria ajatusjaksoja.

5.3.3 Vapaa epäsuora ajatus

Vapaata epäsuoraa ajatusta on aineistossa esitetty hyvin samanlaisin keinoin kuin vapaata epäsuoraa puhetta (luku 5.2.3). Esimerkkejä on yhteensä kahdeksan – Punahilkassa ja Rukkasessa kummassakin neljä – ja niissä kaikissa viittoja on blendautunut ulkokuoreltaan referoitavaksi hahmoksi, mutta esittää kuitenkin ajatuksen sisällön kameraan päin. Tämä antaa sellaisen vaikutelman, että viittojan blendaama hahmo on pikemminkin reaalitytilassa kuin surrogaattitilassa läsnä. Muutamissa esimerkeissä viittoja on myös luonut simultaanisesti kuvailevan tilan, joka tuo esitykseen kertojan näkökulman. Esimerkit sisältävät useita deiktisiä elementtejä, joista osa on ilmaistu hahmon näkökulmasta ja osa kertojan näkökulmasta. Kahdeksasta esimerkistä seitsemässä referoitu ajatus liittyy havaittuun asiaan ja yhdessä fyysiseen olotilaan.

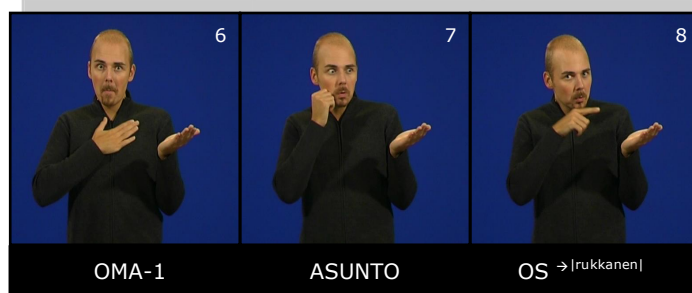
Esimerkissä 41 viittoja on referoinut hiiren ajatuksen (varjostetut kuvaruudut 4–8) sen jälkeen, kun hiiri oli huomannut rukkasen. Sen sijaan että viittoja katsoisi surrogaattitilassa siihen suuntaan, joka vastaa hiiren kuvitteellisessa ajatustilanteessa katsomaa suuntaa, viittoja esittää hiiren ajatuksen kääntyen vastaanottajaan (kameraan) päin. Deiktisiltä elementeiltään tässä esimerkissä tapahtuu myös näkökulmien sekoittuminen. Kuvaruudussa 6 nähtävä viittoma OMA-1, joka ilmentää possessiivista persoonadeiksistä (Rissanen 1985, 38), on ilmaistu hahmon näkökulmasta, sillä B-käsimuodolla viittojan rintaan osoitettuna viittojan kehon edustaessa |hiirtä| se merkitsee tähän hahmoon liittyvää

omistusta. Demonstratiivinen osoitus sen sijaan heijastaa kertojan näkökulmaa, sillä se on osoitettu kämmen-klassifikaattoriin, jolla kuvailevassa tilassa ilmaistaan rukkasta (kuvaruutu 8). Hahmon näkökulmasta se olisi osoitettu suoraan surrogaattitilassa olevaan |rukkaseen|.

(41)

[1-8] [Hiiri] – – näki rukkasen, sehän voisi olla oma asuntoni. (RUK)

5.4 TOIMINNAN REFEROINTI

Tarkastelemissani teksteissä referoitujen puhe- ja ajatusjaksojen lomassa esitetään toimintaa niin kuin kertovissa teksteissä yleensäkin. Hahmot eivät pelkästään replikoi keskenään tai ajattele vaan myös tekevät käsillään erilaisia asioita, liikkuvat jaloillaan ja havainnoivat silmillään kuvitteellisen ympäristönsä kohteita ja tapahtumia. Osaa tällaisesta kuvitteellisesta maailmassa tapahtuneesta fyysisestä toiminnasta viittoja on tekstissään tuonut esille puhtaalla kerronnalla (ks. luku 5.1, esimerkki 24), mutta ainakin osaa myös referoimalla.

Toiminnan referoinnista puhuminen ei ole täysin tuntematonta suomen kielessä vaikkei liene kovin yleistäkään. Esimerkiksi Sara Routarinne (2005, 87) on maininnut

lyhyesti, että hänen tarkastelemassaan keskustelupuheaineistossa on referoitu puheen ja ajatuksen lisäksi toimintaa, mistä hän on antanut esimerkiksi syömisen:

(42) se syö just sillai ">mp mp mp mp mp mp mp mp<"

Routarinne ei selittänyt esimerkkiään enempää mutta siitä on pääteltävissä, että puhuja on referoinut jonkun syömistä äännelemällä samalla tavalla. Luokitteluni mukaan esimerkissä syömistä on referoitu suorana esityksenä eli se edustaa toiminnan referoinnin lajeista suoraa toimintaa, koska se sisältää johtoilmauksen (*se syö just sillai*) ja suoran toimintareferaatin ('>mp mp... mp<'). Routarinteen esimerkki on hyvä esimerkki siitä, mitä tarkoitan toiminnan referoinnilla. Se on toisessa tilanteessa toteutetun fyysisen toiminnan esittämistä osana kertojan tekstiä.

Aineistostani olen löytänyt esimerkkejä suorasta toiminnasta, mutta myös vapaasta suorasta toiminnasta ja vapaasta epäsuorasta toiminnasta. Erityisesti Punahilkassa ja Rukkasessa on kuitenkin paljon rajatapauksia, mikä ei mahdollistanut eri toiminnan referoinnin lajien kvantitatiivista laskemista samaan tapaan kuin puheen ja ajatuksen referoinnissa. Viittoja saattaa esimerkiksi käyttää surrogaattitilaa välittämään sitä, mitä hahmo aikoi tehdä tai tulisi tekemään, vaikka kyseessä ei välttämättä ole referointia. Näyttää myös siltä, että ylävartaloon liittyvää toimintaa on luontevinta esittää viittojan oman kehon – käsien, silmien ja muiden kehonosien liikkeiden – kautta, ja juuri tämä seikka tekee fyysisen toiminnan referoinnin ja verbalisoidun kerronnan rajavedon vaikeaksi, sillä ne toimivat myös viittomakielen artikulaattoreina.

Otan seuraavassa käsiteltäväksi joitakin esimerkkejä, jotka mielestäni voidaan katsoa edustavan viittomakielistä toiminnan referointia. Tosin loogisesti ajateltuna puheen ja ajatuksen referoinnin lajien nelijaon mukaan toiminnan referointiin voisi sisältyä myös neljäntenä lajina epäsuora toiminta. Aineistostani en ole kuitenkaan löytänyt yhtään

esimerkkiä siitä, millaista epäsuora toiminta voisi olla, puhumattakaan siitä onko se ylipäättään mahdollinen missään kielessä.

5.4.1 Suora toiminta ja johtoilmaukset

Kun viittoja referoi jonkin hahmon tekemistä suorana toimintana, hän luo referaattiosassa surrogaattitilan niin kuin suorassa puheessa ja suorassa ajatuksessa, mutta kyseinen blendi esittää nyt kuvitteellista toimintatilannetta ja viittojan kehon kanssa blendautunut hahmo kuvitteellista tekijää. Muutamista esimerkeistä löydetyt osoittavat verbit osoittavat, että deiktinen keskus on suorassa toimintareferaatissa myös kuvitteellisen toimintatilanteen mukainen.

Suorissa toimintareferateissa esitetty toiminta liittyy aineistossani tyypillisesti käsillä tekemiseen, mm. oven avaamiseen, kukkien poimimiseen, jonkin asian antamiseen tai ottamiseen, painavan ikkunalasin kiinni työntämiseen, vierustoverin olkapäälle taputtamiseen, tai kannettavalla kirjoittamiseen. Tämä ei liene sattumaa vaan johdonmukaista, sillä nimenomaan käsillä tekemistä voi esittää rajattomiin ”oikean näköisesti”. Jos tekeminen kohdistui johonkin kohteeseen, viittoja katsoo surrogaattitilassa myös tähän suuntaan niin kuin referoitava hahmo kuvitteellisessakin tilanteessa olisi tehnyt. Muutamassa suorassa toimintareferaatissa on referoitu pelkästään hahmon katsomista johonkin tiettyyn kohteeseen.

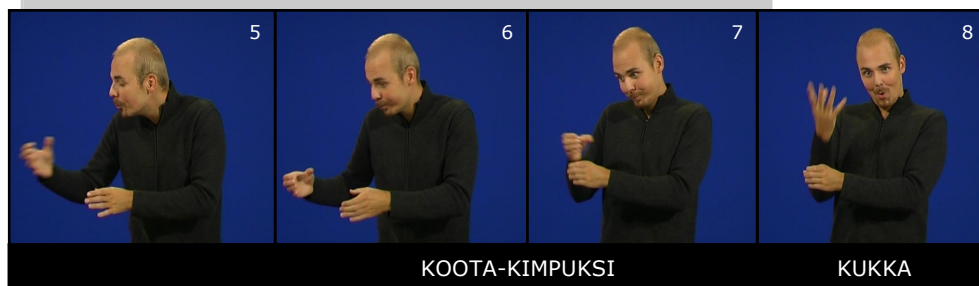
Esimerkissä 43 on suoralla esityksellä referoitu se, miten Punahilkka poimi kukkia, kokosi ne kimpuksi ja katsoi sitä ihaillen. Ensimmäisestä merkitystä toimintareferaatista (kuvaruudut 3–7) nähdään, että viittoja ei ole viittomassa kameralle päin esimerkiksi sitä, että Punahilkka poimi kukkia ja kokosi ne kimpuksi, vaan ikään kuin kumartuu lähemmäs kukkia, poimii niitä ja kokoaa ne käteensä kimpuksi aivan kuin kukat olisivat oikean kokoisia. Viittoja on siis luonut surrogaattitilan, joka sisältää ennen kaikkea elävän kokoisia

|kukkia| ja viittojan kehon kanssa blendautuneen |Punahilkan|. Tämä surrogaattitila ei kuitenkaan vastaa täysin kuvitteellista toimintatilannetta. Ensinnäkin viittojan suorittamalla kädenliikkeellä |kukat| olisivat pudonneet maahan, sillä liikkeet eivät ole tarkkoja. Toiseksi on epätodennäköistä, että kukat olisivat sijainneet Punahilkan kuvitteellisessa ympäristössä sillä korkeudella, jolta viittoja surrogaattitilaa poimii, vaan vähän alempana maassa asti. Tilankäytöllä on yleensä ollut tiettyjä rajoituksia; viittojan ja kameran kannalta olisi ollutkin epäedullista luoda sellainen surrogaattitila, jossa |kukat| sijaitsevat konseptuaalisesti viittojan edessä jalkojen tasalla.

(43)

[1–5] Punahilkka poimi kukkia ja...

[6–8] kokosi ne kimpuksi. Kukkia!

[9–13] Punahilkka katsoi kukkakimppua ihailen ja lähti tallustelemaan kimppu kädessään. (PUN)

Kun Punahilkka oli saanut koottua kimpun, seurasi lyhyt ajatus ”Kukkia!” (kuvaruutu 8). Tämän ajatusreferaatin viittoja on esittänyt vapaana epäsuorana esityksenä (luku 5.3.3). Tämän jälkeen tuleva toinen merkitty toimintareferaatti (kuvaruutu 9) on sen sijaan lähempää ”totuutta”, kuvitteellisen toimintatilanteen oikeellisuutta, sillä Punahilkan voidaan kuvitella pitäneen kukkakimpusta kiinni ja katsoneen sitä ihailien juuri sillä tavalla kuin viittoja kyseisessä toimintareferaatissa tekee.

Nämä kaksi toimintareferaattia ovat hyviä esimerkkejä siitä, että suora toimintareferaatti voi olla enemmän tai vähemmän totuudenmukainen, mutta ei kuitenkaan koskaan täydellinen kopio kuvitteellisesta toimintatilanteesta eikä sen tarvitse ollakaan. Puhetta tai ajatustakaan referoitaessa on mahdotonta jäljitellä alkuperäisiä tai kuvitteellisia sanoja täydellisesti, eikä se ole näkökulmaan pohjautuvan referoinnin tarkoituksaan. Täydellistä imitaatiota tärkeämpää on se, millaisen vaikutelman referaatti antaa, millaisia keinoja viittoja on siinä käyttänyt ja kenen näkökulmasta mikin osa on esitetty.

5.4.1.1 Predikaatiton johtolause

Kaikissa suoraksi toiminnaksi havaitsemisiani esimerkeissä referaattiosaa edeltää ainoastaan referoitavaan viittaava viittoma: PUNAHILKKA, VAARI, SUSI jne. Johtoilmausten tyypeistä kyseessä on predikaatiton johtolause, jolla on aineistossa liitetty kertojan tekstiin myös useita suoria puhereferaatteja (ks. luku 5.2.1.2) ja muutamia suoria ajatusreferaatteja (ks. luku 5.3.1). Suorasta toimintareferaatista ja sitä edeltävästä predikaatittomasta johtolauseesta käy malliksi edellinen esimerkki 43, jossa ensimmäistä merkittyä toimintareferaattia edeltää viittoma PUNAHILKKA. Myös seuraava esimerkki 44, Rukkasen viimeinen lause, edustaa predikaatittoman johtolauseen ja suoran toimintareferatin yhdistelmää:

(44)

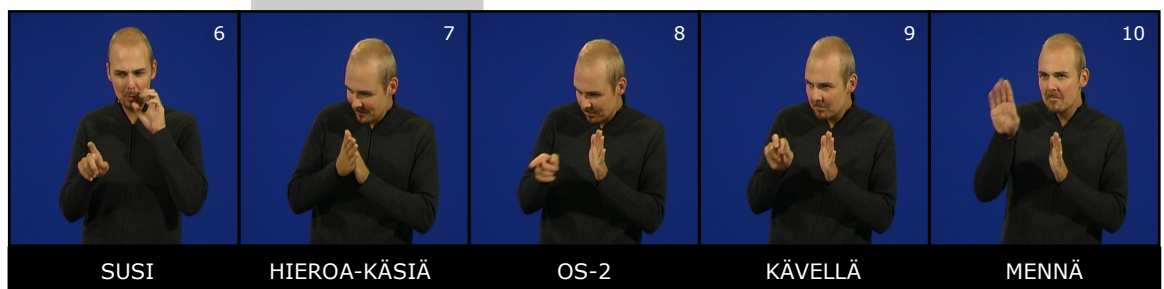
[1–5] Huomattuaan rukkasen maassa vaari otti ja puki sen käteensä. (RUK)

Tässä viittoja referoi kehollaan kahta eri asiaa seriaalisesti: ensin päättään ja ylävartaloon käyttäen sitä, miten vaari huomasi aikaisemmin maahan pudonneen rukkasen (kuvaruutu 2), ja sitten kätensä liikkein sitä, miten hän otti ja puki rukkasen käteensä (kuvaruudut 3–5). Tätä suoraa toimintareferaattia edeltää subjektiviittoma VAARI (varjostettu kuvaruutu 1), jota voi tehtävänsä puolesta kutsua predikaatittomaksi johtolauseeksi, sillä se toimii toimintareferaatin lukuohjeena mainiten referoitavan eli toiminnan kuvitteellisen tekijän.

5.4.1.2 Melkein tehty

Olen luvussa 5.2.1.3 esittänyt suorasta puheesta esimerkin, jossa on esitetty Punahilkkan ”melkein sanottua” ilmaisua NO-JOO. Seuraavan esimerkin valossa suomalaisessa viittomakielessä on mielestäni myös mahdollista referoida sellaista toimintaa, joka ei loppujen lopuksi realisoidukaan (vrt. Metzger 1995, 259–260).

(45)

[6–12] Susi hieroi tassujaan ja katsoi Punahilkkää lipevästi: ”Minnehän lienet matkalla?” (PUN, liite 5)

Esimerkki 45 on peräisin Punahilkan ja suden välisestä dialogikohtauksesta, joka tapahtui metsässä. Tässä esimerkissä on esitetty suden ensimmäinen repliikki. Siinä viittoja ei pelkästään referoi sitä, mitä susi kysyi (kuvaruudut 8–10), vaan myös sitä, mitä susi teki (kuvaruutu 7). Toiminnan referoinnin lajeista esimerkin alkuosa edustaa suoraa toimintaa, sillä kyseisen toimintareferaatin lisäksi se sisältää predikaattittoman johtolauseen SUSI (kuvaruutu 6). Toimintareferaatti on suora, koska siinä viittoja on blendautunut kokonaan |sudeksi|, jolloin viittojan katsomalla suunnalla kuvataan |suden| katsekontaktia häntä pienempikokoiseen |Punahilikkaan|, joka sijaitsee surrogaattitilassa |suden| edessä. Lisäksi viittojan lipevä ilme ja käsien hierominen kuvaavat |suden| tunnetilaa ja tassujen hieromista.

Susi ei kuitenkaan välttämättä kuvitteellisessa tilanteessa hieronut tassujaan ja ilmeilyt lipevästi Punahilkan nähden ennen tälle esittämäänsä kysymystä, sillä se olisi saanut Punahilkan säikähtämään ja juoksemaan karkuun paikalta. Kyseessä on pikemminkin kertojan keino tuoda esille jotain sellaista mitä ei todellisuudessa tullut tehtyä, samaan tapaan kuin mitä Punahilikka sai ”melkein sanottua” sudelle (luku 5.2.1.3).

Mutta miten tällaista ”melkein tehdyksi” esitettyä referaattia tulisi tulkita? Mihin viittoja on sillä pyrkinyt? Ilman muuta viittojan tavoitteena oli luoda sudesta kiero kuva, mutta mielestäni viittoja on tällaisen toiminnan avulla myös ilmaissut sitä, mitä suden mielessä liikkui. Kun viittojan referoima susi hieroi tassujaan ja katsoi Punahilikkaa, voisi hyvin kuvitella sen ajatelleen: ”Mikä herkkupala olisitkaan!”. Tuolloin kyseessä olisikin itse asiassa ajatusreferaatti.

SUORA PUHE --- melkein sanottu --- SUORA AJATUS --- melkein tehty --- SUORA TOIMINTA
--

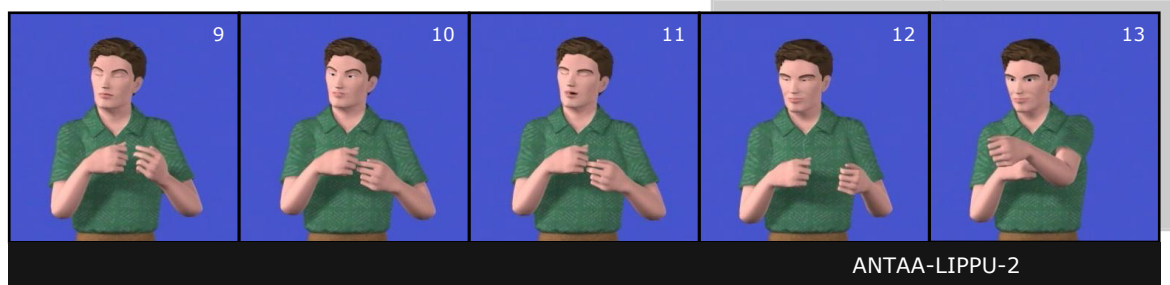
KUVIO 9. ”Melkein sanotun” ja ”melkein tehdyn” paikka sanotun, ajatellun ja tehdyn välimaastossa

Kun Haakana (2005, 143) sijoittaa suoran ”melkein sanottu” -referaatin johonkin suoran puheen (sanotun) ja suoran ajatuksen (ajatellun) välimaastoon (ks. myös luku 5.2.1.3), suoran ”melkein tehty” -referaatin paikka voisi katsoa olevan jossain suoran toiminnan (tehdyn) ja suoran ajatuksen välimaastossa (kuvio 9). Nämä ”melkein sanottu” ja ”melkein tehty” referaatit ovat kiinnostavia siinä mielessä, että ne kumpikin viittaavat loppujen lopuksi enempi referoitavan hahmon ajatukseen kuin itse puheeseen tai toimintaan.

5.4.2 Vapaa suora toiminta

Vapaa suora toiminta on sellainen suora toimintareferaatti, jota ei ole erotettu kertojan tekstistä millään johtoilmauksella. Erityisesti JEN-tekstistä löytyy useita tällaisia toimintareferaatteja ja niissä monessa toiminta on referoitu dialogiin liittyvänä osana. Esimerkistä 46 nähdään, että viittoja on referoinut ensin sitä, miten päähenkilö havahtui menneisyyden muistelusta ja tokaisi ”ai niin” konduktöörin tiedusteltua tältä lippua (ks. liite 7, kuvaruudut 6–7), ja sitten suoraan – ilman johtoilmausta – sitä, miten päähenkilö antoi lipun konduktöörille. Varjostettu suora toimintareferaatti edustaa siis esimerkkinä sitä, miten vapaa suora toiminta voi ilmetä tekstissä:

(46)

[9–13] – Ai niin, havahtui päähenkilö ja antoi lipun konduktöörille. (JEN, liite 7)

Tämä esimerkki sisältää myös sellaisen deiktisen viittoman, joka on ilmaistu kuvitteellisen toimintatilanteen mukaisesti. Tässä esimerkissä viittoma ANTAA-LIPPU-2 on deiktinen, sillä

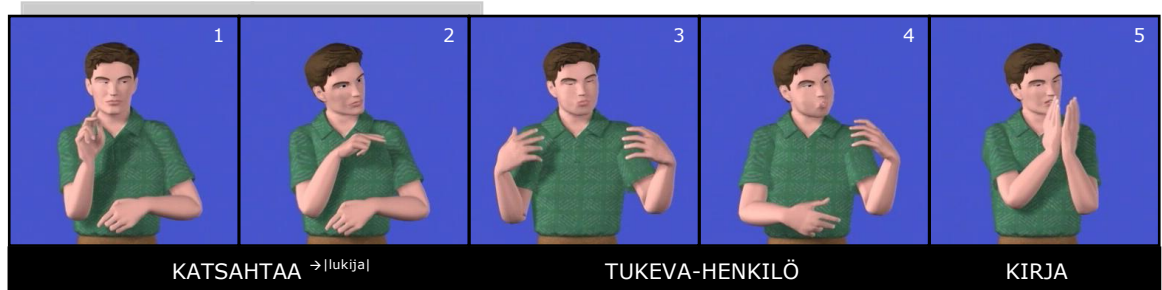
perusmuodossaan ANTAA-viittoma kuuluu osoittaviin verbeihin esimerkissä 28 käsitellyn EI-viittoman tavoin. On kuitenkin huomattava, että tässä esimerkissä viittomaa ANTAA-LIPPU-2 ei ole ilmaistu pelkästään deiktisesti hahmon näkökulmasta, vaan myös imitoiden kuvitteellista otetta lipusta, sillä viittoja on varioinut viittoman käsimuodon siten, että se vastaa sitä otetta, jolla JEN-tarinan päähenkilö piti lippua kädessään.

5.4.3 Vapaa epäsuora toiminta

Vapaassa epäsuorassa toiminnassa tapahtuu näkökulmien sekoittuminen kuten on ominaista vapaalle epäsuoralle esityksellekin. Olen löytänyt aineistostani vapaasta epäsuorasta toiminnasta kaksi esimerkkiryhmää, joissa toimintaa referoidaan samoin periaattein mutta eri tilayhdistelmiä käyttäen.

Kun havaitsemista referoidaan (vapaana) suorana esityksenä, viittoja luo surrogaattitilan ja blendautuu itse kuvitteelliseksi |havaitsejaksi|. Näin tapahtuu myös silloin, kun havaitsemista referoidaan vapaana epäsuorana esityksenä, mutta tuolloin viittoja jättää ainakin toisen kätensä blendaamatta ja artikuloi sillä havaitsemiseen liittyvän verbin, kuten esimerkissä 47 osoittavan verbin KATSAHTAA (varjostetut kuvaruudut 1–2):

(47)

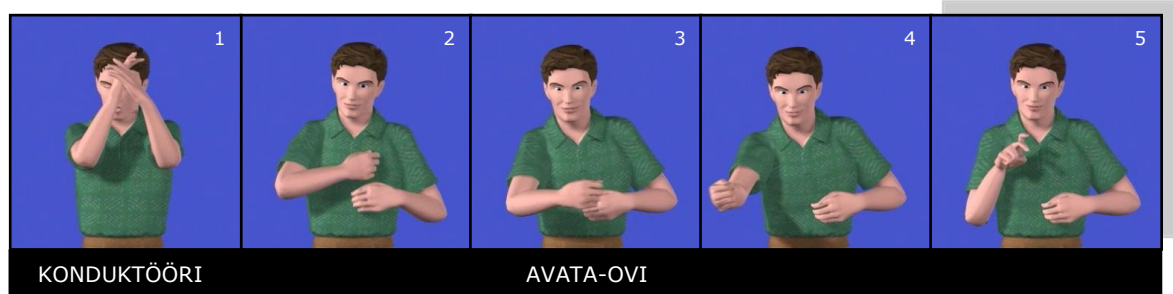
[1–6] Päähenkilö katsahtaa sivulle vasemmalle puolelle: tukeva henkilö lukee kirjaa. (JEN)

Vaikka tässä KATSAHTAA-verbi on esitetty deiktisesti tarinan päähenkilön näkökulmasta viittojan suunnatessa sitä kohti surrogaattitilassa olevaa |lukijaa| (ks. tarkemmin esimerkki

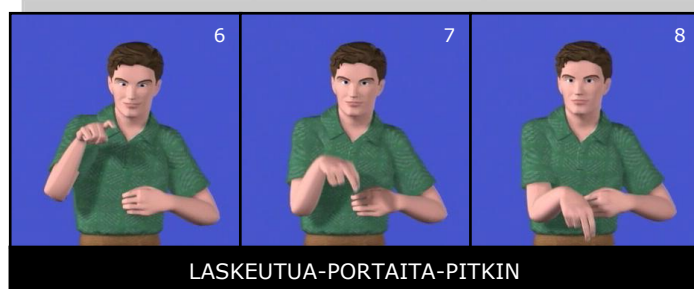
40 luvussa 5.3.2), se ei kuitenkaan ole itse päähenkilön viittomaa toimintaa. Itse asiassa Liddellin Karvinen-esimerkki (luku 3.2.1) on rakenteeltaan samanlainen. Nimittäin Liddellin (2003, 154) mukaan silloin, kun viittojan kädet eivät ole osa surrogaattitilaa, ne ovat vapaita käytettäväksi kerrontaan. Esimerkissä 47 blendautumatta jääneellä, KATSAHTAA-verbiä artikuloivalla kädellä viittoja toimii kertojana. Tämä reaalityönsä jäävä osa tuo muutoin suorana esityksenä referoituun toimintaan kertojan näkökulman samasta asiasta. Koska tällä tavalla esitettyssä toiminnassa sekoittuvat sekä hahmon että kertojan näkökulmat, edustaa se mielestäni nimenomaan viittomakielistä vapaata epäsuoraa toimintaa.

Kaikki havaitsemiseen liittyvä toiminta, jota on aineistossa referoitu vapaana epäsuorana esityksenä, on toteutettu samaa tilayhdistelmää käyttäen kuin edellisessä esimerkissä eli surrogaattitilan ja reaalityönsä yhdistelmää. Samaa keinoa on myös käytetty silloin, kun viittoja referoi suden vaivalloista heräämistä Punahilkassa (ks. luvun 5.5.2 esimerkki 51, kuvaruudut 2–3). Toisessa esimerkkiryhmässä viittoja on sen sijaan luonut surrogaattitilan lisäksi simultaanisesti kuvailevan tilan. Kaikki aineistossa tähän ryhmään lukeutuvat esimerkit liittyvät jaloilla liikkumiseen.

(48)

[1–8] Konduktööri avasi oven ja laskeutui portaita pitkin junasta ulos – –. (JEN)

Esimerkistä 48 nähdään, että viittoja referoi konduktöörin oven avaamista (kuvaruudut 2–4) luomalla surrogaattitilan ja blendautumalla siinä |konduktööriksi|. Tämä osa on esitetty siis suorana toimintana, mutta kun viittoja referoi, miten konduktööri oven avattuaan laskeutui portaita pitkin junasta ulos (varjostetut kuvaruudut 5–8), hän tuo edelliseen representaatioon lisäksi kuvailevan tilan ja esittää kuvailevalla verbillä LASKEUTUA-PORTAITA-PITKIN laskeutumisen jalkojen osalta ikään kuin pienoismallina. Tällöin esitys muuttuu vapaaksi epäsuoraksi toiminnaksi, koska toiminta on esitetty sekä hahmon että kertojan näkökulmasta.

Viittoja voi myös referoida sellaista liikkuvaa hahmoa, joka samalla tekee kädellään jotain. Tätä kuvaa seuraava esimerkki 49, joka on luvussa 5.4.1 esitetyn esimerkin 43 loppuosa. Kun Punahilkka oli poiminut kukkia, saanut ne kimpuksi käteensä ja ihastellut sitä, hän lähti tallustelemaan kukkakimppu kädessään kohti mummon kotia. Referoidessaan tallustelevaa ja kukkakimppua kädessään pitävää hahmoa viittoja on luonut edellisen esimerkin tapaan surrogaattitilan ja kuvailevan tilan simultaanisesti, mutta nyt kuvailevaan tilaan on blendautunut ainoastaan viittojan vasen käsi, sillä viittojan oikea käsi esittää nyt myös surrogaattitilassa |Punahilkan| kättä, jolla tämä pitää |kukkakimppusta| kiinni.

(49)

[11–13] [Punahilkka] – lähti tallustelemaan kimppu kädessään. (PUN)

Jaloilla tekemistä näyttää olevan rajoitetumpaa referoida (vapaana) suorana esityksenä kuin käsiin tai muuhun ylävartaloon liittyvää toimintaa, koska viittoessa jalkoja ei yleensä käytetä artikulaattoreina. Teoreettisesti viittoja voi kuitenkin blendata käsivarsiaan siten, että ne

esittävät surrogaattitilassa esimerkiksi jonkin eläimellisen ja neliraajaisen hahmon etujalkoja. Tällä tavalla referoituun jalkoihin liittyvään toimintaan olisi saatu suoran esityksen vaikutelma, mutta tällaisia tapauksia ei aineistossani esiinny.

Vapaassa epäsuorassa toiminnassa tapahtuu tilojen – surrogaattitilan ja reaalityilan tai kuvailevan tilan – simultaanista käyttämistä, mikä tarkoittaa myös hahmon näkökulman (jota vastaa siis surrogaattitila) ja kertojan näkökulman (reaalityla tai kuvaileva tila) nousemista tekstissä esille. Se, kumpaa tilayhdistelmää viittoja käyttää, ei näytä olevan sattumanvaraista, vaan se riippuu referoitavan toiminnan luonteesta ja siitä, millaista toimintaa on mahdollista esittää tavallisilla verbeillä¹¹ (engl. *plain verbs*, Liddell 2003; ks. myös Jantunen 2007), osoittavilla verbeillä taikka kuvailevilla verbeillä.

5.5 KEHYSTÄMINEN JA VAIKUTUSALAN ULOTTUVUUS

Edellisissä luvuissa olen käynyt läpi erilaisia puhe-, ajatus- ja toimintareferaatteja sekä niiden edellä esiintyviä johtoilmauksia. Tässä luvussa tarkastelen puolestaan sitä, miten johtoilmauksen ja referaattiosan suhteen voi nähdä kehystämisenä (McGregor 1994, 1997; ks. myös luku 2.4).

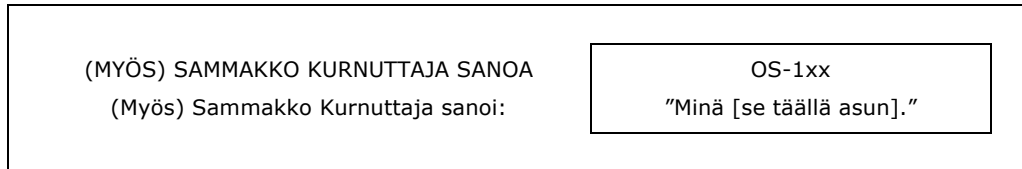
5.5.1 Johtoilmaus yhden referaattiosan kehyksenä

McGregorin (1994) mukaan kehystämisessä (engl. *framing*) on kyse vaikutusalasta, referaattiosa on johtoilmauksen vaikutusalassa. Ajatus tulee maalauksen kehystämisestä: referaattiosa on kuin maalaus, jota kehystää johtoilmaus (ks. kuvio 2 luvussa 2.4). Kaikki omasta aineistostani löydetyt prototyypiset johtolauseet toimivat yhden referaattiosan

---

¹¹ *Tavallinen verbi* on Jantunen (2007) käyttämä suomennos englanninkieliselle termille *plain verb*, joskaan hän ei pidä sitä parhaana mahdollisena.

kehystenä. Näitä johtolauseita on käytetty Rukkasen suorien puhereferaattien kehystämiseen (kuvio 10, luvun 5.2.1.1 esimerkistä 29) paitsi yhtä, jolla on kehystetty Rukkasen ainoa suora ajatusreferaatti (ks. luku 5.3.1.1).

KUVIO 10. Prototyypinen johtolause yhden referaattiosan kehystenä

Kaikissa aineiston prototyypisissä johtolauseissa on mainittu niin referoitava kuin myös se, mitä tullaan referoimaan. Esimerkiksi johtolause SAMMAKKO KURNUTTAJA SANOA kertoo katsojalle sen, että referaattiosassa tullaan referoimaan kertomuksen sammakkoa ja samalla sen, että referoitu asia liittyy nimenomaan sammakon puheeseen: SANOA-verbi viittaa tähän verbaaliseen toimintaan, kun taas mentaalinen HUOMATA-verbi viittaa sen sijaan mielen sisäisen toiminnan referointiin.

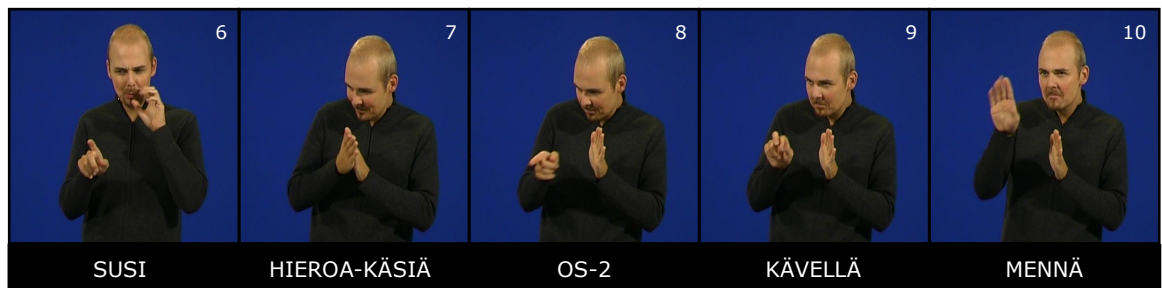
Aineistossa on myös predikaatittomilla johtolauseilla kehystetty yhtä referaattiosaa. Kehyksenä tällainen johtolause on sisällöltään köyhempi: se ei anna yhtä tarkkaa tietoa ”maalauksesta” eli referoitavasta sisällöstä kuin prototyypinen johtolause. Koska predikaatittomassa johtolauseessa mainitaan ainoastaan referoitava, se ilmaisee, ketä tullaan referoimaan mutta ei sitä, tullaanko referoimaan puhetta, ajatusta vai toimintaa. Metaforisesti tällainen kehys kertoo, että maalauksessa on joku, mutta ei paljasta, mitä tämä maalauksessa (verbaalisesti, mentaalisesti tai fyysisesti) tekee. Tällainen johtolause on informatiivisesti köyhä, mutta käyttöalaltaan taas vapaampi kuin prototyypinen johtolause. Siinä missä prototyypisessä johtolauseessa mainittu verbi sitoo sen käyttöalan esimerkiksi puheen tai ajatuksen referointiin, millä tahansa predikaatittomalla johtolauseella voi referoida puhetta, ajatusta tai toimintaa.

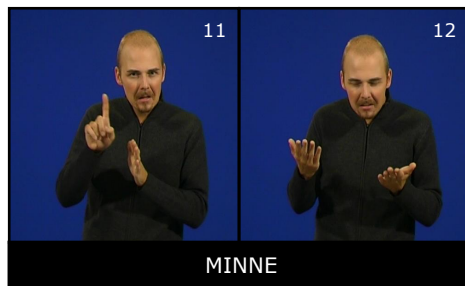
5.5.2 Useampia referaattiosia saman johtoilmauksen vaikutusalassa

Shore (2005, 60–61) antaa esimerkkejä siitä, miten suomen kielessä johtoilmäus voi kattaa useampia lauseita ja/tai lauseyhdistelmiä niin suorassa kuin epäsuorassakin esityksessä. Aineistostani löytyy useita tapauksia, joissa johtoilmäuksen vaikutusala ulottuu useampaan kuin yhteen referaattiosaan. Nämä tapaukset eroavat kuitenkin Shoren käsittelemistä esimerkeistä siten, että niissä johtoilmäuksena on aina predikaatiton johtolause ja sen vaikutusalassa on referoitu eri asioita (esim. puhetta ja toimintaa), usein vielä eri esityslajeillakin – minkä vuoksi käytän ilmaisua *referaattiosa*. Seuraavaksi esittelen ao. tapauksista kaksi esimerkkiä yksityiskohtaisemmin.

(50)

[6–12] Susi hieroi tassujaan ja katsoi Punahilkkaa lipevästi: ”Minnehän lienet matkalla?” (PUN, liite 5)

Esimerkin 50 alkuosaa on käsitelty aiemmassa esimerkissä 45. Se on luokiteltu suoraksi toiminnaksi, sillä se sisältää SUSI-viittomasta koostuvan predikaatittoman johtolauseen (kuvaruutu 6) ja suoran toimintareferaatia (kuvaruutu 7), jossa on esitetty suden ”melkein tehtyä” toimintaa. Toimintareferaattia seuraa välittömästi suden kysymystä käsittävä

puhereferaatti, joka on myös suora ja jonka johtoilmauksena on sama SUSI-viittoma. Kyseinen predikaatiton johtolause toimii siis sekä suoran toimintareferaatin (kuvio 11, jossa tästä on käytetty lyhennettä S-TR) että suoran puhereferaatin (S-PR) kehyksenä.

KUVIO 11. Kaksi suoraa referaattia saman johtolauseen vaikutusalassa

Vaihtoehtoisesti voitaisiin ajatella kyseisen johtoilmauksen vaikutusalan ulottuvan ainoastaan heti sitä seuraavaan suoraan toimintareferaattiin asti, jolloin suora puhereferaatti tulisi luokitella vaikutusalan ulkopuolelle jäävänä vapaaksi suoraksi puheeksi. Tämä vaihtoehto ei ole kuitenkaan tässä nimenomaisessa esimerkissä perusteltu, sillä siinä toimintareferaatti ja puhereferaatti muodostavat yhtenäisen tapahtumaketjun ja niissä referointi kohdistuu samaan kohteeseen (suteen).

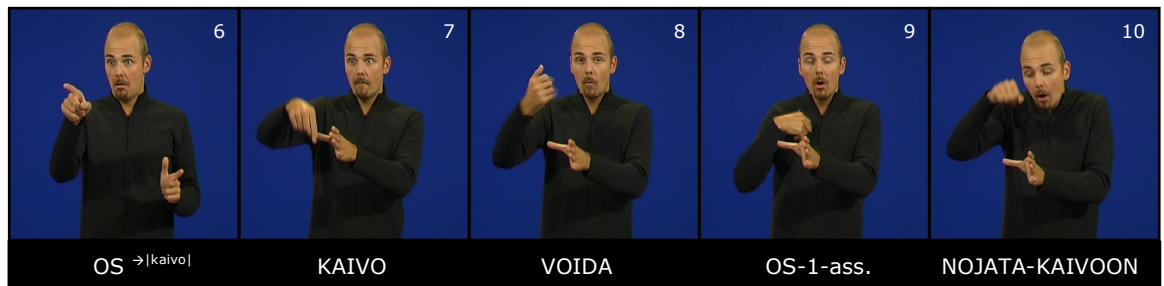
Esimerkissä 50 on saman johtoilmauksen vaikutusalassa referoitu suoralla esityksellä kahta eri asiaa, toimintaa ja puhetta. Seuraavassa esimerkissä 51 on myös saman johtoilmauksen vaikutusalassa referoitu kahta seikkaa, toimintaa ja ajatusta, mutta referaattiosia on peräti neljä, ja näistä kahta on referoitu suorana esityksenä ja kahta vapaana epäsuorana esityksenä. Tämä esimerkki kertoo kohtauksesta, jossa susi herättyään toteaa itsekseen, että sillä on kova jano. Tämän jälkeen se huomaa kaivon ja keksii mennä sinne latkimaan vettä. Suden heräämistä kuvaava toimintareferaatti (kuvaruudut 2–3) on muodoltaan vapaa epäsuora esitys, koska siinä sekoittuvat kertojan ja hahmon näkökulmat: viittoja on luonut kuvitteellisen toimintatilanteen blendautumalla |sudeksi| kaikilta ei-manuaalisilta osiltaan, kun taas viittojan molemmilla käsillä toteutettu HERÄTÄ-viittoma tuo referaattiin kertojan näkökulman. Ajatusreferaatti (kuvaruudut 4–5) on sen sijaan suora, koska siinä viittoja on |sudeksi| blendautuneena esittänyt suden ajatuksen sisällön (ks.

erityisesti deiktinen OS-1) ja ilmauksen affektiivisen puolen (kasvojenilmeet) kokonaan tämän näkökulmasta.

(51)

[1–5] Susi heräsi vaivalloisen oloisesti, onpa minulla kova jano.

[6–10] Tuollahan on kaivo, minähän voisin nojata siihen kaivoon ja...

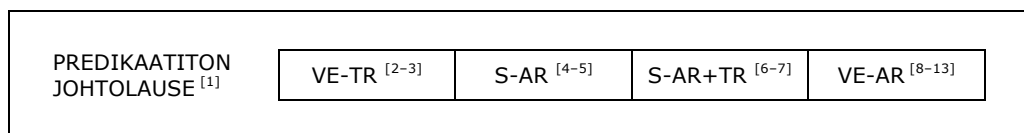

[11–13] latkia sieltä vettä. (PUN)

Kolmannessa referaatissa (kuvaruudut 6–7) on esitetty kaksi eri asiaa simultaanisesti, nimittäin suden havaitsemiseen liittyvä toiminta ja ajatus. Ensin viittoja osoittaa G-käsimuodolla siihen paikkaan, jossa |kaivo| surrogaattitilassa sijaitsee, ja viittoon sitten KAIVO. Koko tämän ilmauksen aikana viittoja katsoo myös |kaivoon| päin. Koska kaikki tämä tapahtuu surrogaattitilassa, on koko ilmaus esitetty suden näkökulmasta. Vaikka osoitus kohdistuu |kaivoon|, mielestäni sitä ei tule tulkita siten, että susi olisi kuvitteellisessa tilanteessa ”oikeasti” osoittanut kaivoon päin, vaan että se muodostaa

yhdessä KAIVO-viittoman kanssa suden ajatuksen sisällön: ”Tuollahan on kaivo”. Näin ollen tämä deiktinen osoitus saa paikan adverbina merkityksen ’tuolla’, joka on ilmaistu hahmon näkökulmasta. Pelkistetysti voidaan sanoa, että viittojan manuaalisella osalla on ilmaistu suden ajatuksen sisältö ja katseella havaitsemista kuvaava akti. Viittojan kasvojenilmeet välittävät merkityksiä suden havahtumisesta, mutta myös toimintaidean keksimisestä. Kyseessä on siis simultaaninen suora ajatus- ja toimintareferaatti.

Edellä käsitellyn ja viimeisen referaatin (kuvaruudut 8–13) raja ei ole selkeä, sillä suden ajatuksen referointi jatkuu viimeisessäkin referaatissa. Olen tästä huolimatta erottanut sen omaksi referaattiosakseen, koska siitä ei välity enää merkitys suden havahtumisesta, vaan pelkästään suden ajattelusta. Toisekseen tämä ajatusreferaatti ei ole enää suora vaan vapaa epäsuora, koska siinä viittojan vastaanottajaan (kameraan) päin suuntautuva katse (kuvaruudut 8, 11 ja 13) tuo muutoin hahmon näkökulmasta esitettyyn referaattiin myös kertojan näkökulman. Tässäkin esimerkissä ennen ensimmäistä referaattia SUSI-viittomasta muodostavan predikaatittoman johtolauseen (kuvaruutu 1) vaikutusalan voidaan katsoa ulottuvan kaikkiin edellä eriteltyihin referaattiosiin: vapaaseen epäsuoraan toimintareferaattiin (VE-TR), suoraan ajatusreferaattiin (S-AR), simultaaniseen suoraan ajatus- ja toimintareferaattiin (S-AR+TR) ja vapaaseen epäsuoraan ajatusreferaattiin (VE-AR), kuten kuviossa 12 on havainnollistettu.

KUVIO 12. Neljä eri esityslajeja edustavaa referaattiosaa saman johtoilmauksen vaikutusalueella

Muista aiemmin käsitellyistä esimerkeistä kattaa luvun 5.4.1 esimerkissä 43 predikaatiton johtolause samaten useita referaattiosia, joissa on esitetty Punahilkkan toimintaa ja ajatusta eri esityslajeilla referoituna. Edellä käsitellyt esimerkit ovat osoituksia predikaatittoman

johtolauseen laajasta käyttöalasta: juuri se, että tässä johtoilmaustyyppissä mainitaan ainoastaan referoitava, mahdollistaa puheen, ajatuksen ja toiminnan peräkkäin referoimisen samassa vaikutusalassa.

Edellinen esimerkki 51 kuuluu aineistossa niihin harvoihin tapauksiin, joissa vapaata epäsuoraa referaattia edeltää välittömästi johtoilmaus. (Viitataan fennistiikassa käytyyn keskusteluun siitä, sisältyvätkö vapaaseen epäsuoraan esitykseen johtoilmaukselliset tapaukset vai ei, ks. luku 2.2.4.) Siinä toinen vapaa epäsuora referaatti (kuvaruudut 8–13) sijoittuu tekstissä johtoilmaukseen nähden vasta kolmannen referaatin jälkeen, mutta kuuluu kuitenkin saman johtoilmauksen vaikutusalaan kuin sitä edeltävät referaatit. Johtoilmauksellinen vapaa epäsuora esitys näyttää olevan ainakin suomalaisessa viittomakielessä mahdollista, sillä tällaisia referaatteja löytyy aineistostani useampia.

5.6 ULKOISET JA SISÄISET LIITTIMET

Olemme lukuisten esimerkkien yhteydessä nähneet, millaisia keinoja tai piirteitä viittoja käyttää pannessaan hahmoja näyttämölle. Tässä luvussa pohdinkin, mitä niistä voi laskea ulkoisiin liittimiin ja mitä sisäisiin liittimiin kuuluviksi (luku 2.3).

Ulkoisia liittimiä ovat siis referaattiosan rajoilla esiintyvät seikat, joilla osoitetaan erotettu osa (ainakin osaksi) toiseen tilanteeseen perustuvaksi. Suomen kielessä tällainen tehtävä on ainakin johtoilmauksilla ja tietyillä typografisilla merkeillä (mm. kaksoispiste, lainausmerkit ja ajatusviiva). Tarkastelemissani kertomuksissa on erilaisilla johtoilmauksilla kiinnitetty monia suoria ja vapaita epäsuoria puhe-, ajatus- ja toimintareferaatteja kontekstiinsa. Johtoilmauksia voidaankin tässä tutkimuksessa luokitella yhdeksi aineistossa käytetyksi ulkoiseksi liittimeksi, sillä niitä on käytetty samaan tehtävään kuin suomen kielessä: osoittamaan toinen osa referaatiksi.

Johtoilmausten lisäksi esimerkiksi kaikissa suoraksi puheeksi luokittelemisni tapauksissa viittoja siirtää ennen referaattiosaa katseensa, päänsä ja hartialinjan suuntaa oikealle tai vasemmalle ja referaattiosan lopussa palaa ns. neutraaliasentoon tai tätä kautta liukuen vastakkaiselle puolelle (ks. luvut 5.2.1.1 ja 5.2.1.2). Koska viittojan katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutos on vapaassa suorassa puheessa ainoa merkki osoittamassa kahden puhereferaatin rajaa (ks. luku 5.2.2), voi sitä mielestäni pitää toisena aineistossa esiintyvänä ulkoisena liittimenä. Tätä voitaisiin verrata esimerkiksi siihen, miten typografisia merkkejä käytetään kirjoitetussa suomessa. Katseen, pään ja hartialinjan suunnassa tapahtuvat muutokset ajoittuvat referaattiosan edelle ja loppuun samalla tavalla kuin kaksoispiste ja lainausmerkit suorassa esityksessä taikka ajatusviiva (ja piste) vapaassa suorassa esityksessä (ks. luvut 2.2.1 ja 2.2.3). Yksinään viittojan katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutoksilla ei ole mitään merkitystä, kuten ei typografisilla merkeillääkään. On myös huomattava, että katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutoksella tuodaan esille surrogaattitila, joka viittomakielisessä aineistossani vastaa nimenomaan referoitua tilannetta. Kirjoitetussa tekstissä tämä sijoitettaisiin typografisten merkkien sisään.

Johtoilmaukset ja viittojan katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutokset ovat siis aineistosta havaitsemiani selviä ulkoisia liittimiä. Sisäisiä liittimiä ei taas viitekehyksenäni pitämässäni fennistiikassa ole systemaattisesti tutkittu. Niiksi voidaan laskea Kajanteen (1996) aineistossa esiintyvien kirjakielisyyden ja äänenlaadun muuntamisen (ks. luku 2.3) lisäksi ainakin mm. dialogipartikkelit, toisto ja kirosanat (ks. esimerkki 9), koska ne ovat omiaan konstruoimaan referaattiosan sisältöä. Yksi tämäntapainen, aineistostani löytyvä sisäinen liitin olisi dialogipartikkeleiden ryhmä, joista löytyy muutamia esimerkkejä: JAAHA (liite 5, kuvaruutu 25); TUOTA, KUULES (liite 6, kuvaruudut 25 ja 55) sekä NO-JOO ”melkein sanottu” -referaatista. Rukkasessa viittoja on myös kerran käyttänyt toistoa EI-2 EI-2 (esimerkki 28) – lähinnä tehokeinona vahvistamaan rukkasen asukkaiden kielteistä reaktiota ketun ehdotukselle yhdessä asumisesta. Lisäksi aineistosta löytyy joitakin referoitavalle

hahmolle ominaisia, leimallisia ilmaisutapoja kuten esimerkiksi Punahilkassa suden tassujen hierominen ”melkein tehty” -referaatissa sekä se, miten Rukkasen ukko ihmettelee hävinnyttä rukkastaan (esimerkki 37, kuvaruutu 8).

Käytetyimpiä sisäisiä liittimiä ovat aineistossani kasvojenilmeet. Ne esiintyvät yhdessä edellä lueteltujen manuaalisten sisäisten liitinten kanssa, mutta myös muulloinkin ilmaisemassa referoitavien hahmojen asenteita, mieli- tai tunnetiloja. Kasvojenilmeitään muuntamalla viittoja on myös nostanut esille referoitavien hahmojen perusluonteeseen liittyviä ominaisuuksia. Selvimmin aineistossani tämä näkyy silloin, kun viittoja referoi Punahilkkan sutta ja Rukkasen kettua. Tällöin viittoja on kasvojenilmeillään ilmaissut näihin hahmoihin liitettyä oveluutta (ks. esimerkit 27 ja 45), mitä ei taas muiden hahmojen kohdalla käytetty. Tällä tavalla viittoja on myös tehnyt kerronnallisen eron ilkeiden ja kilttien satuhahmojen välille. Tässä kohdin kasvojenilmeitä voitaisiin sisäisenä liittimenä verrata esimerkiksi siihen, miten Kajanteen (1996, 226–228) aineistossa äänenlaadun muuntamista on käytetty keinona luomaan poliisista naiivi ja kiero luonnekuva, jolloin Tiina-niminen kertoja referoidessaan poliisia muuttaa ääntään etisemmäksi ja sihisevämmäksi.

Kajanteen aineistossa esiintyvää toista sisäistä liitintyyppiä, kirjakielisyyttä, on myös käytetty kontrastina kertojan omalle puhekieliselle kielimuodolle lisäämään referoidun poliisin pahuutta ja korostamaan tämän vallankäyttöä (Kajanne 1996, 223–226). Tällaista kertojan käyttämästä kielimuodosta poikkeavaa kielimuotoa taikka hahmolle ominaista viittomatyöliä ei aineistossani esiinny. Kussakin kolmesta kertomuksesta viittoja on sekä toimiessaan kertojana että referoidessaan käyttänyt pääosin samaa (itselleen ominaista tai valittua) narratiivista rekisteriä ja viittomatyöliä.

Edellä ehdotettiin yhdeksi viittomakieliselle aineistolle ominaiseksi ulkoiseksi liittimeksi ennen referaattiosaa ja sen lopussa tapahtuvaa katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutosta. Se, mihin viittojan katse, pää tai muu vartalo referaattiosassa

suuntautuu, on sen sijaan sisäinen liitin, koska sillä konstruoidaan nimenomaan referaattiosan *spatiaalista* sisältöä. Suorassa referaatissa tämä liitin kertoo referoitavan hahmon fyysisen suuntautumisen, mutta myös sen, missä kuvitteellisen ympäristön kohteet sijaitsevat suhteessa referoitavaan hahmoon.

Sisäisiin liittimiin kuuluvaksi laskisin myös viittojan asennon, vaikka sitä voi olla ajoittain vaikeaa erottaa katseen, pään tai vartalon suuntautumisesta. Joskus asennolla on tarkoitettu katseen, pään tai hartialinjan suuntaa (esim. Rissanen 2003, 36). Siitä huolimatta että asento ja katseen, pään tai vartalon suuntautuminen käsittävät molemmat viittojan kehonosien liikkeitä, pidän niitä eri asioina kuten esimerkiksi Engberg-Pedersenkin (1993, 111):

Both shifted attribution of expressive elements and shifted locus can be expressed by head and body movements. But the movements differ in two cases. Shifted locus can be expressed by specific head and body *orientations* in relation to loci, while shifted attribution of expressive elements can be expressed by specific head or body *postures* which are characteristic of the referent such as stooping. (Kursivointi E-P.)

Aineistossa viittoja on esimerkiksi muuttanut hartioidensa asentoa kumaraksi referoidessaan Punahilkkaa poimimassa kukkia (esimerkki 43). Sisäisenä liittimenäkin asennolla on katseen, pään tai muun vartalon suuntautumiseen verrattuna erilainen tehtävä: asento ei niinkään konstruoi referaattiosan spatiaalista sisältöä, vaan referoitavan hahmon fyysistä olemusta ja luonnekuvaa.

6 YHTEENVETO

Olen koonnut tähän tutkielmaani kolmesta viitotusta kertomuksesta koostuvasta aineistostani esimerkkejä kolmesta eri esityslajista: vapaasta suorasta esityksestä, suorasta esityksestä sekä vapaasta epäsuorasta esityksestä. Koska viittoja on kunkin kolmen esityslajin kautta tuonut tekstissään esille, mitä hahmo sanoo, ajattelee tai tekee, on puheen referointia, ajatuksen referointia ja toiminnan referointia käsitelty kutakin omana kategorianaan.

Referoitiinpa sitten puhetta, ajatusta tai toimintaa, on tämä aina toteutettu (vapaassa) suorassa esityksessä surrogaattitilan avulla. Surrogaattitila vastaa kuvitteellista puhe-, ajatus- tai toimintatilannetta, jossa viittojan kehon kanssa blendautunut surrogaatti esittää kuvitteellista puhujaa, ajattelijaa tai tekijää. Koska surrogaattitilassa kertomuksen hahmot ja ympäristö ovat konseptuaalisesti läsnä viittojan ympäröivässä tilassa ja koska siinä viittoja on blendautunut siksi hahmoksi, jonka puhetta, ajatusta tai toimintaa referoidaan, viittoja voi referoitavana hahmona osoittaa esimerkiksi pronominein tai osoittavin verbein suoraan itseensä ja muihin hahmoihin tai ympäristössä oleviin kohteisiin kuten kuvitteellisessa kertomuksen maailmassakin tehtäisiin. Kieliopillisesti tämä näkyy siten, että deiktinen keskus on tuolloin kuvitteellisessa tilanteessa.

Surrogaattitila on siis viittojan keino esittää kuvitteellinen puhe-, ajatus- tai toimintatilanne sekä siinä tapahtunut verbaalinen, mentaalinen tai fyysinen toiminta kokonaan hahmon näkökulmasta. Vapaalle epäsuoralle esitykselle on sen sijaan ominaista hahmon ja kertojan näkökulmien sekoittuminen. Aineistossa tämä ilmenee hiukan eri tavalla sen mukaan, onko referoitu puhetta, ajatusta vai toimintaa. Vapaassa epäsuorassa puheessa ja vapaassa epäsuorassa ajatuksessa tapahtuu surrogaattitilan ristiriitaista käyttämistä: viittoja on blendautunut osittain kuvitteelliseksi |puhujaksi| tai |ajattelijaksi|

mutta katsoo samalla vastaanottajaan päin antaen vaikutelman, että hän ei olisi kuitenkaan surrogaattitilassa läsnä. Näin myös kertojan ”ääni” tihkuu läpi. Joissakin esimerkeissä viittoja on lisäksi luonut simultaanisesti kuvailevan tilan, joka myös tuo esitykseen kertojan näkökulman. Osa vapaassa epäsuorassa puheessa ja ajatuksessa käytetyistä deiktisistä elementeistä on kuvitteellisen puhe- tai ajatustilanteen mukainen, osa kertomistilanteen mukainen: Jos jokin deiktinen elementti on kohdistettu surrogaattitilassa olevaan entiteettiin, heijastaa se hahmon näkökulmaa. Sen sijaan jos deiktinen elementti viittaa kuvailevaan tilaan, on se ilmaistu kertojan näkökulmasta.

Aineistossa vapaa epäsuora toiminta sisältää harvoin mitään deiktistä ilmausta; näkökulmien sekoittuminen on usein havaittavissa yksinomaan tilojen avulla. Vapaassa epäsuorassa toiminnassa viittoja on vapaan epäsuoran puheen tai ajatuksen tavoin osittain blendautunut kuvitteelliseksi |tekijäksi| tuoden viittojan tekstiin hahmon näkökulman, mutta siinä kyseinen surrogaatti on myös surrogaattitilassa läsnä niin kuin (vapaassa) suorassa toiminnassa. Vapaassa epäsuorassa toiminnassa kertojan näkökulma nousee esille, kun viittoja surrogaattitilan luodessaan jättää kätensä blendaamatta reaalitytilassa tai blenda sen kuvailevaan tilaan, ja artikuloi sillä, mitä hahmo tekee.

Aineistosta löytyi erilaisia johtoilmauksia, jotka olen luokitellut kolmia – prototyypinen johtolause, predikaatiton johtolause ja subjektiton johtolause – sen mukaan, onko niissä mainittu subjekti ja/tai verbi. Ensimmäisessä johtolauseyypissä on mainittu sekä subjekti että verbi, toisessa johtolauseyypissä ainoastaan subjekti ja kolmannessa ainoastaan verbi. Yhdessäkään johtolauseessa ei ole mainittu vastaanottajaa (objektia). Kaikissa tapauksissa johtoilmaus edeltää referaattiosaa.

Prototyypisillä johtolauseilla on liitetty useita suoria puhereferaatteja kontekstiinsa ja kaikissa niissä on käytetty samaa SANOA-verbiä. Yksi suora ajatusreferaatti on myös kehystetty prototyypisellä johtolauseella, jossa puolestaan on mentaalinen HUOMATA-verbi. Predikaatittomilla johtolauseilla on sen sijaan aineistossa kehystetty

kaikkia mahdollisia referaatteja: niin suoria kuin vapaita epäsuoria puhe-, ajatus- ja toimintareferaatteja. Lähes kaikissa prototyypisissä ja predikaattittomissa johtolauseissa subjektina on jokin erisnimi (referoitavaan hahmoon viittaava viittoma), vain yhdessä prototyypisessä johtolauseessa esiintyy määräinen ilmaus (OS-KOLME esimerkissä 28). Tässä poikkeustapauksessa referoitu repliikki esittää kolmen hahmon kollektiivista vastausta.

Subjektiton johtolause esiintyy aineistossa vain kerran ja sellaisen suoran ajatusreferaatin yhteydessä, jossa viittojan referoima hahmo referoi omaa tietoisuuttaan ns. toisen asteen referointina. Tässä johtolauseessa ei ole mainittu referoitavaa, siinä esiintyy ainoastaan mentaalinen TULLA–MIELEEN-verbi. Koska surrogaattitilaan siirtyminen on tapahduttava ennen referaattiosan alkua, näkyy tämä johtoilmauksellisissa tapauksissa siinä, että siirtymävaihe alkaa johtoilmauksen aikana. Johtoilmauksettomissa tapauksissa siirtymävaihe alkaa referaattiosaa edeltävässä ilmauksessa. Kaikilla prototyypisillä johtolauseilla samoin kuin yhdellä subjektittomalla johtolauseella on kehystetty yhtä referaattiosaa. Predikaatiton johtolause voi sen sijaan, kehystämisen ja vaikutusalan kautta tarkasteltuna, kattaa myös useampia perättäisiä ja eri esityslajejakin edustavia referaattiosia.

Ulkoisiksi liittimiksi eli referaatin referaatiksi merkitsijöiksi olen aineistostani laskenut johtoilmauksen lisäksi viittojan katseen, pään ja hartialinjan suunnan muutokset. Nämä ajoittuvat referaattiosan edelle ja loppuun samalla tavalla kuin esimerkiksi typografiset merkit kirjoitetussa suomessa. Aineistossa käytetyistä sisäisistä liittimistä manuaalisia keinoja ovat dialogipartikkelit, toisto ja muut hahmolle ominaiset ilmaisutavat, ei-manuaalisia keinoja puolestaan kasvojenilmeet, katseen, pään ja vartalon suuntautuminen sekä asento. Näillä liittimillä on referaattiosassa konstruoitu sisällöllisesti eri asioita.

7 POHDINTA

Referointia on tässä tutkielmassa tarkasteltu suomen kielen referoinnin tutkimuksen pohjalta rakennetun viitekehysten ja Liddellin mentaalisten tilojen kautta. Vaikka viitottua aineistoa on käytössäni ollut vain 6.10 minuutin verran, esimerkkejä kertyi esityslajeista yli 70. Referointimateriaalin runsaus on osoituksena aineiston optimaalisuudesta, mutta ehkä toisaalta myös onnistuneesta lähestymistavasta.

Perinteisesti viittomakielten tutkimuksen keskiössä ollut tilankäyttö osoittautui tässäkin tutkielmassa olennaiseksi osaksi viittomakielisen referoinnin tarkastelua. Esityslajien tunnistamiseksi ei riitä deiktisten elementtien tai ekspressiivisten piirteiden tarkastelu, mukaan on otettava myös Liddellin mentaalisten tilojen konseptio, koska silläkin on olennainen tehtävä näkökulman tarkastelussa. Surrogaattitilassa viittojalla on ikään kuin sisäinen näkökulma referoituun tilanteeseen, kun taas muilla mentaalisisilla tiloilla tuodaan diskurssiin mukaan ulkoinen näkökulma. Toisaalta deiktisten elementtien ja ekspressiivisten piirteiden ilmaiseminen hahmon näkökulmasta onnistuu ainoastaan surrogaattitilan avulla, vastaavasti kertojan näkökulmasta ilmaistaessa tulee käyttää muita mentaalisisia tiloja. Deiktisten elementtien (samoin kuin ekspressiivisten piirteiden) tulkinta onnistuu vain jos tiedämme, mikä tila on tietynä hetkenä aktiivisena:

Without knowing which blended space is active, the directionality of signs is not interpretable (Liddell & Metzger 1998, 694).

Vaikka aineistoni tarjoamissa esimerkeissä ei välttämättä esiinny deiktisiä elementtejä tai ekspressiivisiä piirteitä, tilojen avulla oli silti tunnistettavissa, mistä esityslajista on kyse. Näin ollen tilankäyttöä voidaan pitää keskeisenä esityslajeja erottavana piirteenä. Vaikka esityslajeja olisikin mahdollista eritellä pelkästään mentaalisten tilojen avulla, deiktiset

elementit eivät kuitenkaan menetä merkitystään viittomakielisen referoinnin tarkastelussa, sillä niissä tapahtuva näkökulman muutos on kiinnostavaa ja merkityksellistä referoinnin kieliopillisen tarkastelun kannalta.

Vaikka tässä tutkimuksessa ei ole teoriaosuudessa käsitelty viittomakielten deiktisiä elementtejä, suomen kielen deiktisiä elementtejä (ks. luku 2.2.1) vastaavia ilmaisuja löytyy aineistostani persoonapronomineja ja paikan adverbejä, mutta ei esimerkiksi temporaalisuutta ilmaisevia keinoja. Sitä paitsi osoittavat verbit näyttävät olevan viittomakielissä myös deiktisiä, koska aineistossa niitä suunnataan tilassa kohti kuvitteellisia entiteettejä samalla tavalla kuin esimerkiksi pronominaalisia osoituksia. Jatkotutkimusta ajatellen olisikin tärkeää selvittää suomalaisen viittomakielen deiktinen järjestelmä kokonaisuudessaan (vrt. Rissanen 1985, 35–39), jotta viittomakielisen referoinnin tutkimukselle saataisiin vankempi pohja.

Henkilökohtaisesti pidän tutkimuksen yllättävimpänä löydöksenä ja tuloksena sitä, että suomalaisessa viittomakielessä on mahdollista referoida *myös* toimintaa, aineistossani nimenomaan jotain kuvitteellisessa maailmassa tehtyä – siitäkin huolimatta, että jonkinlaista toiminnan referointia tai sen esittämistä on viittomakielten tutkimuksen parissa sivuttu. Olen johdannossa lyhyesti maininnut joidenkin tutkijoiden käyttävän tästä ilmiöstä termiä *reported action*. Vaikka termi viittaa selvästi referointiin, käsittääkseni sitä on kuitenkin referoinnin tutkimuksessa käsitelty vain yhtenä ainoana kategoriana. Esimerkiksi amerikkalaisen viittomakielen tutkijat Emmorey ja Reilly (1998, 82) ovat määritelleet ilmiön suhteessa puhtaaseen kerrontaan ja suoraan esitykseen (ks. luku 5.1) seuraavasti:

Similarly, for reported action the nonmanual affective behaviors are attributed to *the character* whose actions are being described, but – unlike direct quotation – the content of the discourse can be actions or scenes described by *the narrator*. (Alleviivaus ja kursivointi E & R.)

Tätä määritelmää voisi vastata tutkielmassani vapaa epäsuora toiminta (engl. *free indirect action*), koska siinä toiminta esitetään hahmon, mutta myös kertojan näkökulmasta – mitä

määritelmässä korostetaankin. On kuitenkin vaikea tulkita, millaisia esimerkkejä tutkijat laskevat määrittelemäänsä ilmiöön kuuluvaksi. Joka tapauksessa omassa työssäni Liddellin mentaalisten tilojen kautta tarkasteltuna jokin kuvitteellisessa maailmassa tehty on mahdollista esittää myös kokonaan hahmon näkökulmasta, (vapaana) suorana toimintana. Näin ollen toiminnan referoinnissa ei olekaan kyse vain yhdestä kategoriasta, vaan puheen ja ajatuksen referoinnin tavoin se on jaettavissa eri esityslajeihin.

Toiminnan referoinnissa on kuitenkin vielä paljon selvitettävää. Ensinnäkin näyttää siltä, että puheen ja ajatuksen referointiin ei ole rajoituksia. On täysin viittojan valittavissa, haluaako hän esittää jonkin puheen tai ajatuksen sisällön (vapaana) suorana esityksenä vai vapaana epäsuorana esityksenä. Toiminnan referoinnissa ei taas näytä olevan samanlaista valinnanvapautta: toiminnan luonne vaikuttaa säätelevän sitä, millaisia keinoja on mahdollista tai ”edullista” käyttää. Esimerkiksi lähes kaikki aineistossa (vapaalla) suoralla esityksellä referoitu toiminta liittyy käsillä tekemiseen, kun taas jalkoihin liittyvän toiminnan referoimiseen on aina käytetty surrogaattitilan lisäksi kuvailevaa tilaa, mikä antaakin vaikutelman vapaasta epäsuorasta toiminnasta. Havaitsemiseen liittyvä toiminta on ainoa toiminnan tyyppi, josta löytyy aineistossa esimerkkejä molemmilla esitystavoilla toteutettuna.

Toiseksi näyttää siltä, että toiminnan referoinnin lajien ja Liddellin (2003) verbityyppien välillä on myös jonkinlainen yhteys. Kun vapaassa epäsuorassa toiminnassa käytetään surrogaattitilan lisäksi kuvailevaa tilaa, on luonnollisesti kyseessä aina kuvaileva verbi. Vapaata epäsuoraa toimintaa on aineistossa toteutettu myös yhdistelmällä surrogaattitila ja reaalitila. Tällöin reaalitilassa tekemistä on artikuloitu joko tavallisella verbillä (esim. HERÄTÄ) tai osoittavalla verbillä (esim. KATSAHTAA). Sen sijaan (vapaassa) suorassa toiminnassa käytetyt, suomen kielessä verbeiksi kääntyvät ilmaukset näyttävät voivan viittomakielessä olla joko manuaalisia verbejä tai keholla tuotettuja toiminnan imitaatioita.

Epäsuora toiminta yhtenä toiminnan referoinnin lajina on kyseenalaista. Tätä esityslajia en aineistostani löytänyt mutten saata sellaista viittomakielestäni keksiäkään. Aineistossa ei myöskään esiinny epäsuoraa puhetta ja ajatusta. Esimerkiksi Simper-Allen (1999, 51) epäilee, ettei ruotsalaisessa viittomakielessä käytettäisi epäsuoraa esitystä lainkaan tai sitä esiintyisi vain harvoin, sillä tutkimastaan aineistosta hän ei löytänyt siitä yhtään esimerkkiä. Uskon kuitenkin, että suomalaisessa viittomakielessä tämä esityslaji on olemassa, sillä ainakin epäsuorasta puheesta löytyy esimerkkejä muista tutkimuksista, mm. amerikkalaisessa viittomakielessä (Liddell 1980, 119–124; Lee ym. 1997, 28–29), tanskalaisessa viittomakielessä (Engberg-Pedersen 1995b, 56) ja sveitsinsaksalaisessa viittomakielessä (Boyes-Braem 1995, 112–114). Se, että tarkastelemassani aineistossa ei ole käytetty epäsuoraa puhetta ja ajatusta, on mielestäni selitettävissä kertomusten fiktiivisellä genrellä.

Surrogaattitilaa on käytetty aineistossa kaikissa suorissa puhe-, ajatus- ja toimintareferaatissa. Tästä on yleistettävissä se, että surrogaattitila on (vapaan) suoran esityksen tila, toisin sanoen (vapaata) suoraa esitystä voi viittomakielissä toteuttaa ainoastaan surrogaattitilan avulla.¹² Reaalitilaa ja kuvailevaa tilaa voidaan puolestaan pitää kertojan tiloina, joilla on vapaassa epäsuorassa esityksessä nostettu kertojan näkökulma esiin. Liddellin mentaalista tiloista tokeenitila on jäänyt tässä tutkielmassa sivuun. Sitä ei aineistossa referointia koskevissa jaksoissa käytetty kuin eräin paikoin ennen johtoilmausta. Tällöin viittoja on osoittanut G-käsimuodolla tiettyyn kohtaan viittomatilassa, joka vastaa referoitavan sijaintia tokeenitilassa (ks. luvun 5.2.1 esimerkki 26, kuvaruutu 4). Tämä representaatio esittää kertojan spatiaalista mielikuvaa kertomuksen hahmojen ja ympäristön kohteiden sijainnista toisiinsa nähden (pienoismallina kuten kuvailevakin tila).

---

¹² Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö surrogaattitilan sisältä voi löytyä muita tiloja. Referoitavana oleva surrogaatti voi itse käyttää kaikkia tiloja reaalitilaa lukuun ottamatta, esimerkiksi viittoessaan omia ajatuksiaan surrogaatti on usein käyttänyt kuvailevaa tilaa.

Vaikka epäsuoraa esitystä ei tässä aineistossa esiinny, oma hypoteesini jatkotutkimusta ajatellen on se, että tokeenitilaa käytettäisiin nimenomaan epäsuorassa esityksessä (vrt. esimerkki 35 luvussa 5.2.3). Jos johtoilmauksessa tai referaattiosassa esiintyy esimerkiksi yksikön kolmannen persoonan pronomineja tai osoittavia verbejä, niitä ilmaistaessa suunnattaisiin kohti tokeenitilassa olevia entiteettejä eli tokeeneja, koska tokeenitila edustaa kertojan näkökulmaa referoituun tilanteeseen – toisin kuin surrogaattitila. Tokeenitila olisi siis keino pitää deiktinen keskus kertomistilanteen mukaisena.

Tutkielmani tarkoituksena ei ollut olla vertaileva tutkimus, mutta koska tässä tutkimuksessa referointia on tarkasteltu osittain suomen kielen tarjoaman viitekehyksen läpi, ei vertailu suomalaisen viittomakielen ja suomen kielen välillä ole ollut vältettävissä. Yksi selvä ero lienee vapaa epäsuora esitys, joka ilmenee suomen kielessä kirjoitetussa muodossa siten, että referaatin sisällä näkökulma vaihtuu seriaalisesti: jotkut deiktiset elementit ja/tai kielelliset piirteet edustavat referoitavan näkökulmaa, toiset kertojan näkökulmaa. Aineistossani näkökulmien sekoittuminen sen sijaan näkyy referoitavan ja kertojan näkökulmien simultaanisena esiintymisenä: yhden ilmauksen aikana jokin osa viittojasta heijastaa referoitavan näkökulmaa, kun taas toinen osa kertojan näkökulmaa. Tällainen osa voi olla esimerkiksi deiktinen elementti, aktiivisena oleva mentaalinen tila tai jokin muu tilaan liittyvä seikka kuten esimerkiksi viittojan katse. Tämä ei kuitenkaan välttämättä kuvaa suomalaisen viittomakielen ja suomen kielen todellisia eroja, sillä kirjoitettu kieli ei ole läheskään samanlainen kuin puhuttu kieli; kirjoitetusta kielestä puuttuvat kaikki paralingvistiset, ei-verbaaliset seikat, jotka ovat osa luonnollista puhetilannetta.

Toinen ero koskee toiminnan referointia. Näyttää siltä, että viittomakielillä on manuaalisen ja spatiaalisen olemuksensa ansiosta enemmän keinoja toiminnan referointiin kuin puhutuilla kielillä (ks. myös Pyers & Senghas 2007, 282). Tätä ei kuitenkaan tule

ymmärtää niin, etteikö puhutuissa kielissä hyödynnetä tilaa ollenkaan. Tarkastellessaan amerikanenglannin puhujien spontaanisten eleiden ja amerikkalaisen viittomakielen yhteyttä Evelyn McClave (2001) on esimerkiksi havainnut, että puhujat usein tekevät vartalollaan karakteristisen suunnanmuutoksen sivuun tai toiseen suoran esityksen (puheen) aikana (Pyers & Senghas 2007, 279). Liddell (2003, 164–174) on myös osoittanut sen, että surrogaattitila ei ole vain viittomakielille ominainen ilmiö, vaan sitä käytetään puhutuissakin kielissä.

Predikaattittomien johtolauseiden lisäksi on prototyyppisistä johtolauseista tehty useita havaintoja ja annettu esimerkkejä monissa muissa tutkimuksissa, mm. tanskalaisesta viittomakielestä (Engberg-Pedersen 1995b, 46–48) ja ruotsalaisesta viittomakielestä (Simper-Allen 1999, 27–30). Näitä voidaankin pitää viittomakielissä esiintyvinä johtoilmausten tyypeinä. Omassa aineistossani puheen ja ajatuksen referoinnissa on käytetty molempia tyypejä. Sen sijaan toiminnan referoinnissa esiintyi pelkästään predikaatiton johtolause. – Olisikin mielenkiintoista tutkia, voiko suomalaisessa viittomakielessä toimintareferaattia edeltää prototyyppinen johtolause, eli sellainen, jossa mainitaan referoitavan lisäksi myös tekemistä kuvaava verbi, kuten esimerkiksi *syödä*-verbi luvussa 5.4 esitettyssä, Routarinteen suomenkielisessä esimerkissä 42. Subjektitonta johtolauseetta esiintyi aineistossa vain kerran ja varsinkin erikoisessa yhteydessä, mutta koska tätä esiintyy suomen kielessä, ei tämän johtoilmauksen tyyppin olemassaolon mahdollisuutta voi sulkea viittomakielistä pois.

Yhdessäkään johtoilmauksessa ei mainittu kuvitteellista vastaanottajaa. Toisaalta vastaanottajan mainitseminen näyttää olevan harvinaista suullisessa kertomuksessa yleensäkin; vastaanottaja tulkitaan kontekstista. Routarinne (2005) on todennut, että puhutun kielen sidos aikaan ja auditiiviseen viestintäkanavaan vaikuttaa siihen, että johtoilmaus laitetaan puheessa useimmiten referaattiosan edelle (ks. luku 2.2.2). Samaa voitaneen sanoa visuaalisen viestikanavan vaikutuksesta johtoilmauksen sijaintiin

referaattiosaan nähden, sillä tarkastelemisiani kertomuksissa kaikki johtoilmaukset edeltävät referaattiosaa niin kuin esimerkiksi Engberg-Pedersenin (1995b, 46–48) ja Simper-Allenin (1999, 27) aineistoissakin.

Kehyistäminen on tarjonnut tälle tutkimukselle joustavan, mutta toisaalta selkeän lähestymistavan referoinnin osien tarkasteluun. Ilman kehystämisen käsitettä esimerkiksi predikaattittoman johtolauseen ja sitä seuraavien (eri esityslajeja edustavienkin) referaattiosien suhdetta olisi ollut vaikea tarkastella. Ilman ymmärrystä siitä, että johtoilmauksen vaikutusala voi viittomakielisessäkin aineistossa ulottua useampaan referaattiosaan, olisi suoran ja vapaan suoran esityksen esiintymistä tarkasteltu tässä aineistossa eri tavalla. Ajatus siitä, että yhden johtoilmauksen vaikutusalassa voi olla useita, eri asioita esittäviä ja eri esityslajeja edustavia referaattiosia, voi tuntua liioitellulta. Toisaalta on vain kyse yhdestä ja yhtenäisestä tapahtumasarjasta, jonka viittoja on esittänyt milloin enemmän hahmon milloin kertojan näkökulmasta.

Kajanteelta (1996) peräisin olevat käsitteet *ulkoinen liitin* ja *sisäinen liitin* ovat puolestaan auttaneet erottelemaan referoinnin ”rakennusaineita” ja ymmärtämään niiden erilaisia tehtäviä referaattiosaan nähden. On ollut mielenkiintoista huomata, että myös viittomakielessä tehtävät jakautuvat ulkoisiin ja sisäisiin liittimiin samalla tavoin kuin suomen kielessäkin, vaikkakaan keinot eivät ole aina samat. Aineistosta on mahdollisesti löydettävissä muitakin ulkoisia ja sisäisiä liittimiä, sillä viittomakielinen prosodiikka on laaja, mutta suomalaisesta viittomakielestä erittäin vähän tutkittu alue. Myös sisäisiä liittimiä tulisi tutkia tarkemmin siten, että eritellään, mitä asiaa mikin liitin referaattiosassa voi konstruoida. Joillakin liittimillä on aineistossa konstruoitu sisällöllisesti kahta eri asiaa: esimerkiksi kasvojenilmeillä on konstruoitu niin referoitavan affektiivista tilaa kuin myös luonnekuvaa, kun taas katseen, pään ja muun vartalon suuntautumisella on konstruoitu ainoastaan referaattiosan spatiaalista sisältöä. Monet sisäiset liittimet esiintyvät lisäksi yhtä aikaa, joten niillä voi olla toisiaan täydentäviäkin merkityksiä.

Kaikkia tässä tutkimuksessa saatuja tuloksia on myös testattava isommalla korpuksella. Fiktiivisten kertomusten osalta suomalaisen viittomakielen kerrontaperinteessä vuosikymmenien ajalta kertyneet videomateriaalit antaisivatkin jatkotutkimukselle rikkaan ja monipuolisen aineistojoukon. Referoinnin tutkimusta tulisi myös laajentaa eri tekstilajeihin: mitä ja paljonko niissä referoidaan, millaisia keinoja niissä käytetään, millainen funktio referoinnilla on niissä ja voiko referointia nähdä suomalaisessa viittomakielessä esimerkiksi tekstilajipiirteinä (ks. esim. Mäntynen 2005)? Etenkin arkikeskustelun tai muuntyyppisen kollektiivisen keskustelutapahtuman osalta kiinnostavaa olisi tutkia, miten keskustelukumppanien läsnäolo vaikuttaa referoinnin keinoihin, esimerkiksi referoijan katseen käyttäytymiseen referoinnin aikana. Asiateksteistä esimerkiksi YLE TV1 -kanavalla esitettävät viittomakielisten uutisten lähetykset¹³ antaisivat viittomakielisen referoinnin tutkimukselle mielenkiintoisen kohteen: näkykö esimerkiksi uutistekstien objektiivisuus referoinnissa epäsuoran esityksen käyttämisenä?

Opinnäytteeni on ensimmäinen referointia koskeva tutkimus suomalaisesta viittomakielestä. Kaikki referoinnissa käytettävät piirteet ja keinot eivät kuitenkaan ole suomalaiselle viittomakielelle uusia, sillä roolinvaihdon alla on kuvattu ainakin osittain samoja asioita. Yksi jatkotutkimuksen tehtävistä tulee olemaankin roolinvaihdon ja referoinnin yhteyden määrittäminen, jotta tähän ilmiöön liittyvä tutkimuksellinen tieto voidaan myös päivittää ja siirtää tuleviin suomalaisen viittomakielen opetussuunnitelmiin ja niiden sisältöihin.

---

¹³ <http://www.yle.fi/viittomakielisetuutiset/>

LÄHTEET

- Ahlgren, I. 1990. Deictic pronouns in Swedish and Swedish Sign Language. Teoksessa S. D. Fischer & P. Siple (toim.) *Theoretical issues in sign language research*. Volume 1: Linguistics. Chicago: The University of Chicago Press, 167–174.
- Alanne, K. & Vivolin-Karén, R. 2004. *Viittomakieli 1. Suomalaista viittomakieltä aikuisopiskelijoille*. Kuurojen Liitto ry:n julkaisuja 29. Helsinki.
- Bahan, B. & Supalla, S. 1995. Line segmentation and narrative structure: A study of eyegaze behavior in American Sign Language. Teoksessa K. Emmorey & J. Reilly (toim.) *Language, gesture, and space*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 171–191.
- Boyes-Braem, P. 1995. *Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung*. Hamburg: Signum.
- Emmorey, K. & Reilly, J. 1998. The development of quotation and reported action: Conveying perspective in ASL. Teoksessa E. Clark (toim.) *Proceedings of the Twenty-ninth Annual Stanford Child Language Research Forum*. Stanford, CA: CSLI Publications, 81–90.
- Engberg-Pedersen, E. 1992. Speech reports, reported thoughts, and other kinds of reports. Paper presented at *Theoretical Issues in Sign Language Research (TISLR) IV*. 5–8 August 1992. San Diego, CA.
- Engberg-Pedersen, E. 1993. Space in Danish Sign Language. The semantics and morphosyntax of the use of space in a visual language. Hamburg: Signum.
- Engberg-Pedersen, E. 1995a. Point of view expressed through shifters. Teoksessa K. Emmorey & J. Reilly (toim.) *Language, gesture, and space*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 133–154.

- Engberg-Pedersen, E. 1995b. Reported speech in Danish Sign Language. Teoksessa S. Schousboe (toim.) *Embedding in functional grammar*. Publications of the Department of English. Volume 20. Copenhagen: University of Copenhagen, 35–62.
- Fauconnier, G. 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Fauconnier, G. 1997. *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. & Turner, M. 1996. Blending as a central process of grammar. Teoksessa A. Goldberg (toim.) *Conceptual structure, discourse, and language*. Stanford, CA: CSLI Publications, 113–130.
- Goffman, E. 1974. *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Haakana, M. 2005. Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. Tietolipas 206. Helsinki: SKS, 114–149.
- Holt, E. 1996. Reporting on talk: The use of direct reported speech in conversation. *Research on Language and Social Interaction* 29(3), 219–245.
- Holzwarth, W. & Erlbruch, W. 2005. Pikkumyyrä joka tahtoi tietää kuka kehtasi kakkia kikkaran suoraan hänen päähänsä. Suom. P. Talvio-Jaatinen. Helsinki: Nemo.
- Ikola, O. 1960. *Das Referat in der finnischen Sprache*. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B 121. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Ikola, O. 1977. Kielioppi ja kielenopas. Teoksessa O. Ikola (toim.) *Nykysuomen käsikirja*. Espoo: Weilin + Göös, 9–186.

- ISK 2005 = Hakulinen, A., Vilkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R. & Alho, I. 2005. Iso suomen kielioppi. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: SKS.
- Jantunen, T. 2003. Johdatus suomalaisen viittomakielen rakenteeseen. Helsinki: Finn Lectura.
- Jantunen, T. 2007. Suomalaisen viittomakielen verbaalityypit. Jyväskylän yliopisto. Kielten laitos. Saatavilla PDF-muodossa: <URL: http://users.jyu.fi/~tojantun/articles/SVKn_verbaalityypit_2007_10_18.pdf> (Luettu 31.5.2008).
- Jääskeläinen, P. 2004. Instrumentatiivisuus ja nyky-suomen verbijohdo. Semanttinen tutkimus. Väitöskirja. Jyväskylä Studies in Humanities 22. Jyväskylän yliopisto.
- Kajanne, M. 1996. Kertomus, referointi ja kerronnan valta. Teoksessa A. Hakulinen (toim.) Suomalaisen keskustelun keinoja II. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos, 207–242.
- Kalliokoski, J. 2005. Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiöinä. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) Referointi ja moniäänisyys. Tietolipas 206. Helsinki: SKS, 9–42.
- Koski, M. 1985. Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. Teoksessa M. Koski (toim.) Lauseita ja ajatuksia. Fennistica 5. Turku: Åbo Akademi, suomen kielen laitos, 70–179.
- Kuiri, K. 1984. Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 405. Helsinki: SKS.
- Kuiri, K. 1989. Puheen lauseita kirjoituksessa? Teoksessa A. Kauppinen & K. Keravuori (toim.) Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI, 187–196.
- Kurkkio, M. 1978. Referaatti 1960-luvun suomen yleiskielessä. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 16. Oulu: Oulun yliopisto.

- Laitinen, L. 1998. Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa L. Laitinen & L. Rojola (toim.) *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: SKS, 81–136.
- Lappalainen, H. 2005. Referointi ja variaatio. Sitaatit yksilöllisen variaation kuvastimina ja resursseina. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. Tietolipas 206. Helsinki: SKS, 150–186.
- Lee, R.G., Neidle, C., MacLaughlin, D., Bahan, B. & Kegl, J. 1997. Role shift in ASL: A syntactic look at direct speech. Teoksessa C. Neidle, D. MacLaughlin & R. G. Lee (toim.) *Syntactic structure and discourse function: An examination of two constructions in American Sign Language*. American Sign Language linguistic research project. Report No. 4. Boston, MA: Boston University, 24–52. Saatavilla PDF-muodossa: <URL: <ftp://louis-xiv.bu.edu/pub/asl/rpt4/ASLLRPr4.pdf>> (Luettu 31.5.2007).
- Leech, G. & Short, M. 1981. *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. London: Longman.
- Liddell, S. K. 1980. *American Sign Language syntax*. The Hague: Mouton Publishers.
- Liddell, S. K. 1994. Tokens and surrogates. Teoksessa I. Ahlgren, B. Bergman & M. Brennan (toim.) *Perspectives on sign language structure*. Papers from the Fifth International Symposium on Sign Language Research. Volume 1. University of Durham: International Sign Linguistics Association, 105–119.
- Liddell, S. K. 1995. Real, surrogate, and token space: Grammatical consequences in ASL. Teoksessa K. Emmorey & J. Reilly (toim.) *Language, gesture, and space*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 19–41.
- Liddell, S. K. 1996. Spatial representations in discourse: Comparing spoken and signed language. *Lingua* 98, 145–167.

- Liddell, S. K. 2000. Blended spaces and deixis in sign language discourse. Teoksessa D. McNeill (toim.) *Language and gesture*. Cambridge: Cambridge University Press, 331–357.
- Liddell, S. K. 2003. *Grammar, gesture, and meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liddell, S. K. & Metzger, M. 1998. Gesture in sign language discourse. *Journal of Pragmatics* 30, 657–697.
- Lillo-Martin, D. 1995. The point of view predicate in American Sign Language. Teoksessa K. Emmorey & J. Reilly (toim.) *Language, gesture, and space*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 155–170.
- Lillo-Martin, D. & Klima, E. S. 1990. Pointing out differences: ASL pronouns in syntactic theory. Teoksessa S. D. Fischer & P. Siple (toim.) *Theoretical issues in sign language research*. Volume 1: Linguistics. Chicago: The University of Chicago Press, 191–210.
- Malm, A. & Östman, J-O. 2000. Viittomakieliset ja heidän kielensä. Teoksessa A. Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lectura, 9–32.
- McClave, E. 2001. The relationship between spontaneous gestures of the hearing and American Sign Language. *Gesture* 1, 51–72.
- McGregor, W. 1994. The grammar of reported speech and thought in Gooniyandi. *Australian Journal of Linguistics* 14, 63–92.
- McGregor, W. 1997. *Semiotic grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Meier, R. 1990. Person deixis in American Sign Language. Teoksessa S. D. Fischer & P. Siple (toim.) *Theoretical issues in sign language research*. Volume 1: Linguistics. Chicago: The University of Chicago Press, 175–190.

- Metzger, M. 1995. Constructed dialogue and constructed action in American Sign Language. Teoksessa C. Lucas (toim.) *Sociolinguistics in deaf communities*. Washington, DC: Gallaudet University Press, 255–271.
- Mäntynen, A. 2005. Referointi tekstilajipiirteenä. Esimerkkinä kielijutut. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. Tietolipas 206. Helsinki: SKS, 258–281.
- Onikki-Rantajääskö, T. 2001. Sarjoja. Nykysuomen paikallissijat olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä. *Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 817. Helsinki: SKS.
- Padden, C. 1986. Verbs and role-shifting in ASL. Teoksessa C. Padden (toim.) *Proceedings of the fourth national symposium on sign language research and teaching*. Silver Spring, MD: National Association of the Deaf, 44–57.
- Padden, C. 1990. The relation between space and grammar in ASL verb morphology. Teoksessa C. Lucas (toim.) *Sign language research: Theoretical issues*. Washington, DC: Gallaudet University Press, 118–132.
- Paunu, J. 1983. *Viito elävästi 2*. Helsinki: Kuurojen liitto ry.
- Penttilä, A. 1963. *Suomen kieliooppi*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- Poulin, C. & Miller, C. 1995. On narrative discourse and point of view in Quebec Sign Language. Teoksessa K. Emmorey & J. Reilly (toim.) *Language, gesture, and space*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 117–131.
- Pyers, J. E. & Senghas, A. 2007. Reported action in Nicaraguan and American Sign Languages: Emerging versus established systems. Teoksessa P. M. Perniss, R. Pfau & M. Steinbach (toim.) *Visible variation. Comparative studies on sign language structure*. *Trends in Linguistics: Studies and Monographs* 188, 279–302.
- Rainó, P. 2001. Personnamn i det finska teckenspråket. Teoksessa G. Harling-Kranck (toim.) *Namn i en föränderlig värld. Rapport från den tolfte nordiska*

- namnforskarkongressen, Tavastehus 13–17 juni 1998. *Studier i Nordisk Filologi* 78. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 237–245.
- Reilly, J. 2000. Bringing affective expression into the service of language: Acquiring perspective marking in narratives. Teoksessa K. Emmorey & H. Lane (toim.) *The signs of language revisited: An anthology to honor to Ursula Bellugi and Edward Klima*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 415–433.
- Rissanen, T. 1985. Viittomakielen perusrakenne. Toinen painos. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 12. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Rissanen, T. 1992. Näkökulman vaihtamisesta suomalaisessa viittomakielessä. Teoksessa E. Itkonen, A. Pajunen & T. Haukioja (toim.) *Kielitieteen kentän kartoitusta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39. Turku: Turun yliopisto, 191–202.
- Rissanen, T. 1998. The categories of nominals and verbals and their morphology in Finnish Sign Language. University of Turku. The Department of Finnish and General Linguistics. Licentiate thesis.
- Rissanen, T. 2000. Suomalaisen viittomakielen lauseoppia. Teoksessa A. Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lectura, 147–167.
- Rissanen, T. 2003. Roolinvaihto. *Käsillä kääntäjät* 1/03, 36.
- Routarinne, S. 2005. Keskustelupuheen johtolauseiden kielioppia. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) *Referointi ja moniäänisyys*. *Tietolipas* 206. Helsinki: SKS, 83–113.
- Savolainen, L. 2000a. Viittoman rakenne. Teoksessa A. Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lectura, 168–188.
- Savolainen, L. 2000b. Viittomakielten erilaiset muistiinmerkitsemistavat. Teoksessa A. Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lectura, 189–200.

- Shore, S. 2005. Referoinnista projektioon ja metapresentaatioon. Teoksessa M. Haakana & J. Kalliokoski (toim.) Referointi ja moniäänisyys. Tietolipas 206. Helsinki: SKS, 44–82.
- Simper-Allen, P. 1999. Perspektiv och anföringsformer i svenskt teckenspråk. Stockholms universitet. Institutionen för lingvistik. Magisteruppsats.
- Tannen, D. 1986. Introducing constructed dialogue in Greek and American conversational and literacy narratives. Teoksessa F. Coulmas (toim.) Reported speech across languages. The Hague: Mouton, 311–332.
- Toolan, M. J. 2001. Narrative: A critical linguistic introduction. Toinen painos. London: Routledge.
- Vivolin-Karén, R. & Lehtonen, A. 2005. Viittomakieli 2. Suomalaista viittomakieltä aikuisopiskelijoille. Kuurojen Liitto ry:n julkaisuja 38. Helsinki.
- Winston, E. 1991. Spatial referencing and cohesion in an American Sign Language text. *Sign Language Studies* 73, 397–410.
- Winston, E. 1992. Space and involvement in an American Sign Language lecture. Teoksessa J. Plant-Moeller (toim.) Expanding horizons. Proceedings of the Twelfth National Convention of the Registry of Interpreters for the Deaf. Silver Spring, MD: Registry of Interpreters for the Deaf, 93–105.
- Yule, G. 1996. The study of language. Toinen painos. Cambridge: Cambridge University Press.

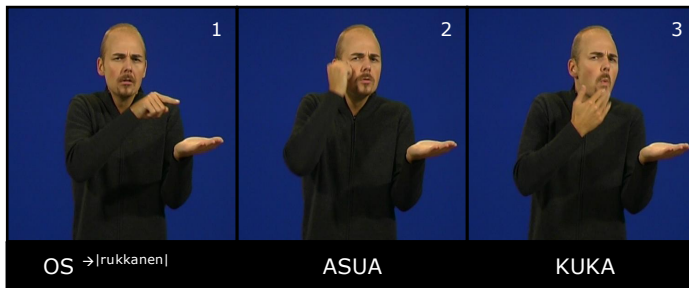
LIITTEET

LIITE 1: Glossauksessa käytettyjen merkintätapojen selitykset

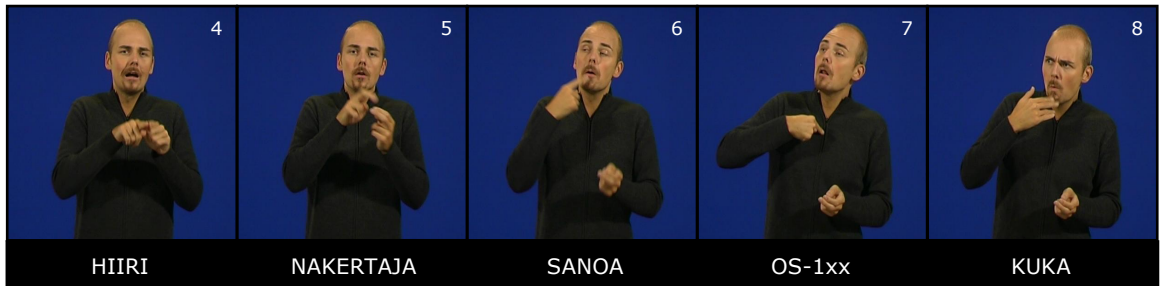
SUSI	Viittoman perusmerkitystä vastaava suomenkielinen käännösvastine, glossi. Notaatio kapiteelein.
TULLA-MIELEEN	Useammasta osasta koostuvan glossin osat on yhdistetty tavuviivalla, itse viittoma on tällöin yksiosainen.
rukkanen	Kohtisuorin hakasulkein merkitty sana identifioi jonkin reaalityla-blendin entiteettiä.
OS	Etusormella eli G-käsimuodolla toteuttava osoitusviittoma.
OS → rukkanen	Merkintä → rukkanen tarkoittaa, että osoitus kohdistuu blendattuun entiteettiin rukkanen .
OS-1	Jos osoitus kohdistuu reaalityla-blendissä olevaan entiteettiin merkityksessä 'yksikön ensimmäisen persoonaa', on glossin OS perään merkitty tavuviivalla numero 1. Numero 2 puolestaan indikoi 'yksikön toista persoonaa' ja numero 3 'yksikön kolmatta persoonaa'.
KATSOA → konduktööri	Osoittava verbi KATSOA suuntautuu kohti blendattua entiteettiä konduktööri .
ANTAA-2	Osoittavan verbin ANTAA perään tavuviivalla liitetty numero 2 tarkoittaa, että verbin objektina on yksikön toisessa persoonassa oleva entiteetti. (Tällöin ilmaisu saa merkityksen 'antaa sinulle'.)

Ei-manuaalinen toiminta on jätetty glossauksessa huomiotta, koska tämä on suoraan havaittavissa kuvaruuduista; merkitysvastineet on nähtävissä kuvaruutujen alla olevista suomenkielisistä käännöksistä.

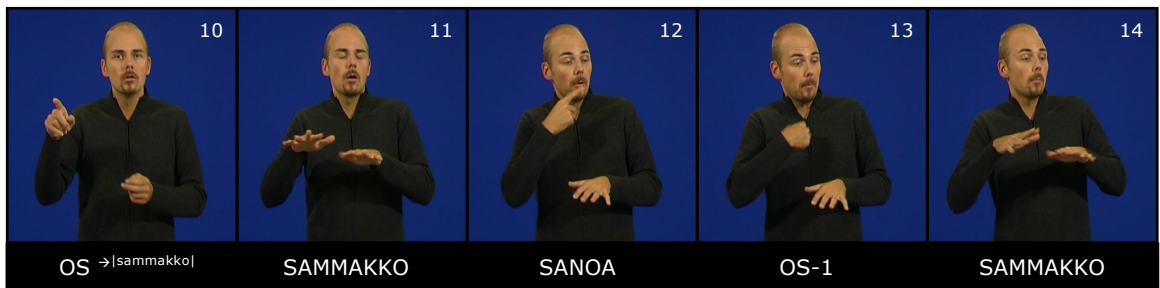
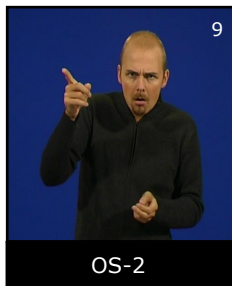
LIITE 2: Hiiren ja sammakon käymä dialogi Rukkasessa

[1-3] Kuka siellä rukkasen sisällä asuu?

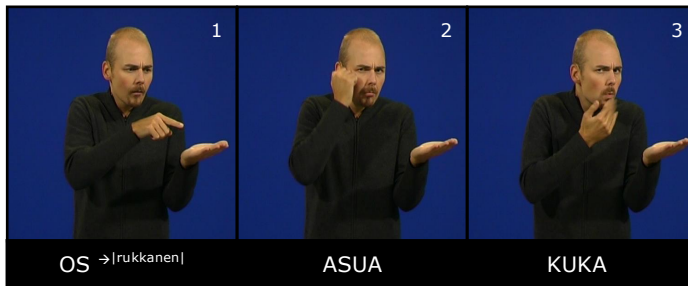
[4-9] Hiiri Nakertaja sanoi: "Minä [se täällä asun]... Kuka sinä olet?"

[10-19] Sammakko sanoi: "Minä olen Sammakko Kurnuttaja. Voisimmeko asua yhdessä?"

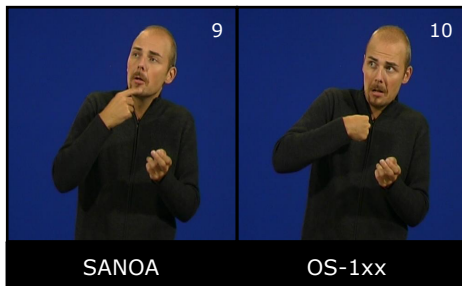
LIITE 3: Hiiren, sammakon ja jäniksen käymä dialogi Rukkasessa

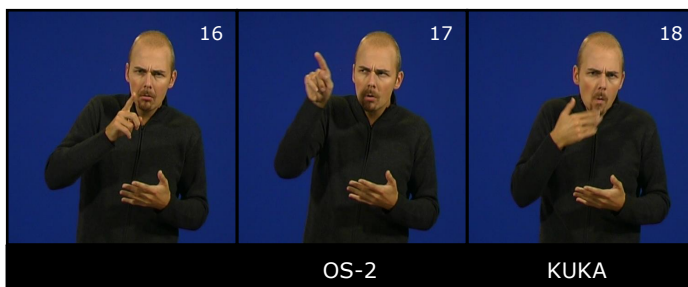
[1–3] Kuka siellä rukkasen sisällä asuu?

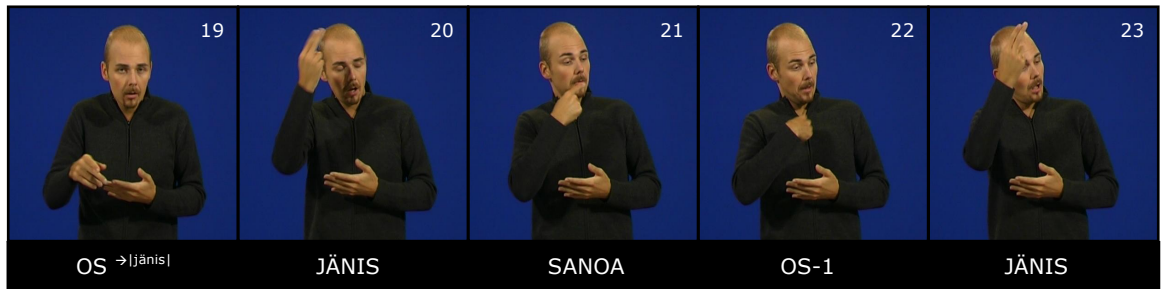
[4–10] Rukkasen sisällä Hiiri Nakertaja sanoi: "Minä [se täällä asun]."

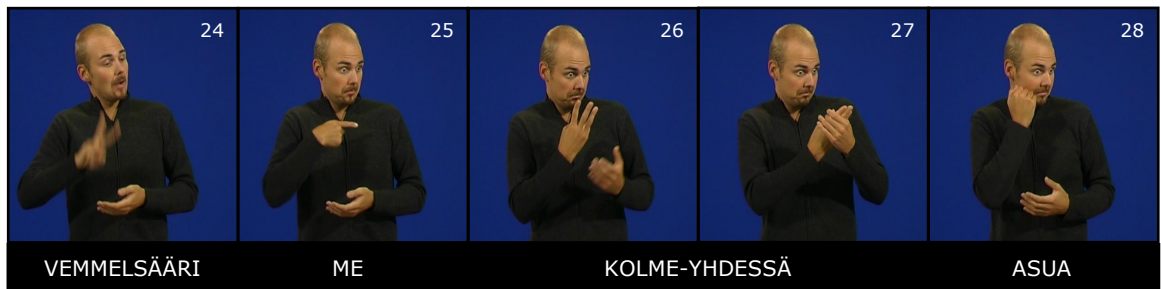
[11–18] Myös Sammakko Kurnuttaja sanoi: "Minä [se täällä asun]... Entä kuka sinä olet?"

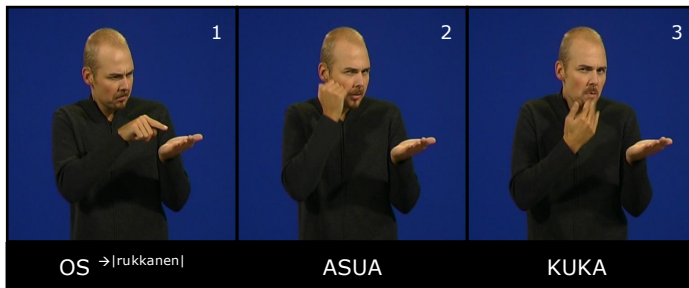
jatkuu...

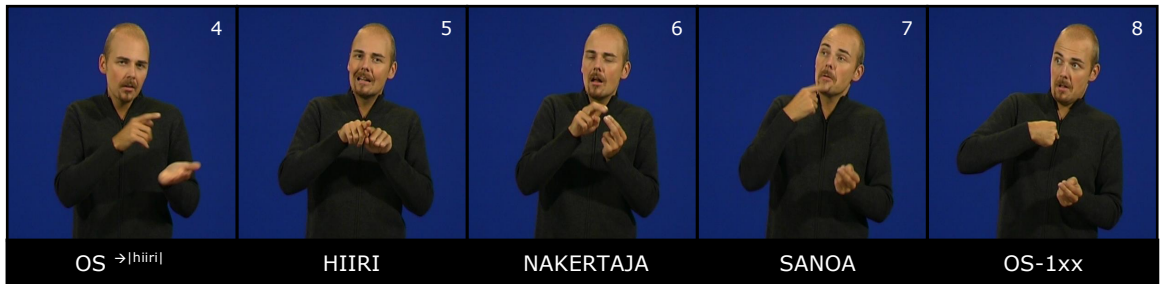
[19–28] Jänis sanoi: "Minä olen Jänis Vemmelsääri. Voisimmeko me kolme asua yhdessä?"

LIITE 4: Hiiren, sammakon, jäniksen ja ketun käymä dialogi Rukkasessa

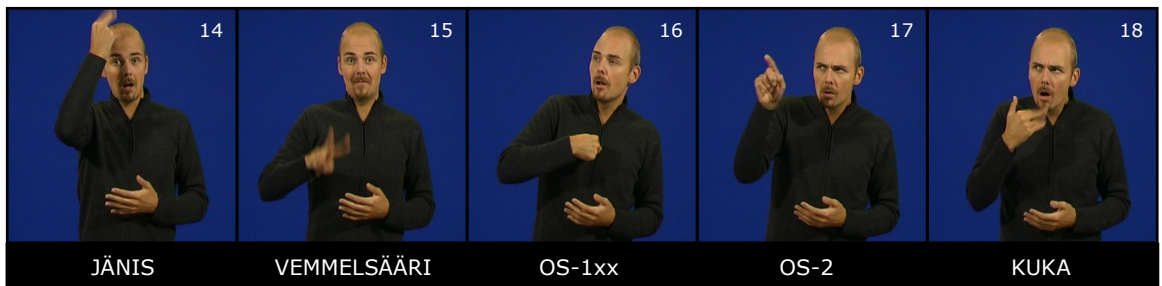
[1–3] Kuka siellä rukkasen sisällä asuu?

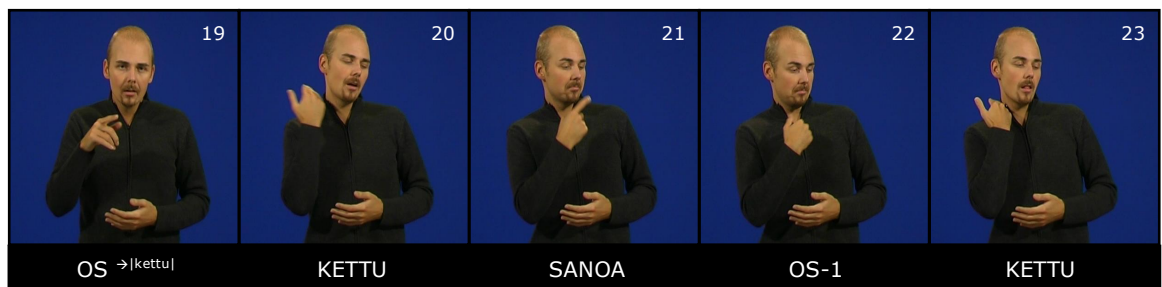
[4–8] Hiiri Nakertaja sanoi: "Minä [se täällä asun]."

[9–13] Myös Sammako Kurnuttaja sanoi: "Minä [se täällä asun]."

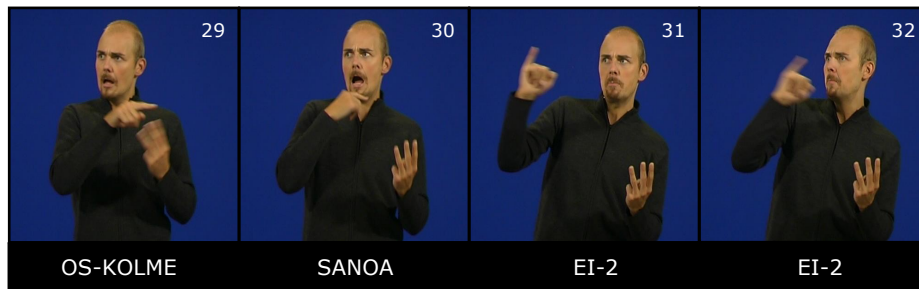
[14–18] Jänis Vemmelsääri [sanoi]: "Minä [se täällä asun]... Entä kuka sinä olet?"

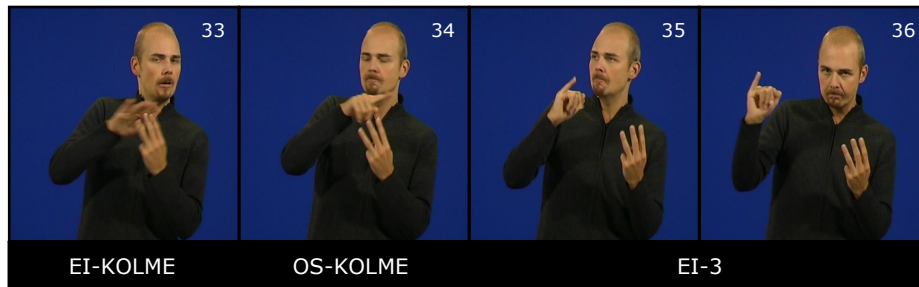
[19–28] Kettu sanoi: "Minä olen Kettu Liukaskieli. Eiköhän asuta yhdessä?"

jatkuu...

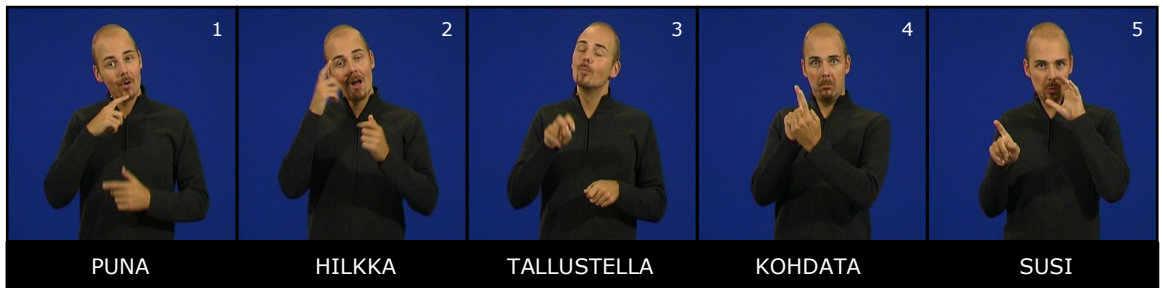

[29–32] Ne kolme sanoivat: "Ei varmasti käy, ei varmasti käy!"

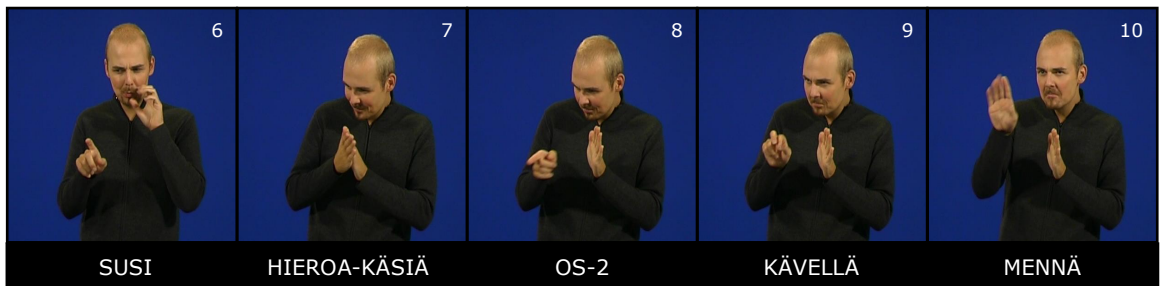

[33–36] Ei ne kolme antaneet lupaa.

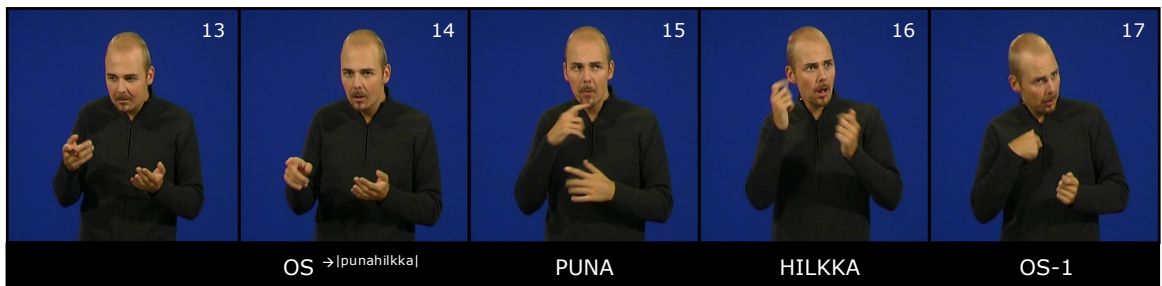
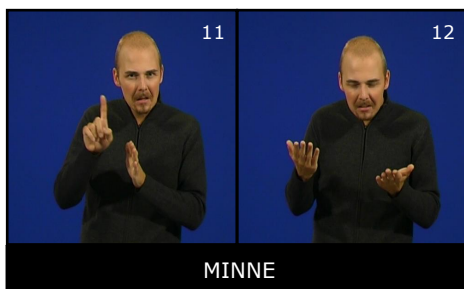
LIITE 5: Punahilkkan ja suden metsässä käymä dialogi Punahilkassa

[1-5] Punahilkka tallusteli metsäpolulla ja yllättäen kohtasi suden.

[6-12] Susi hieroi tassujaan ja katsoi Punahilkkää lipevästi: "Minnehän olet matkalla?"

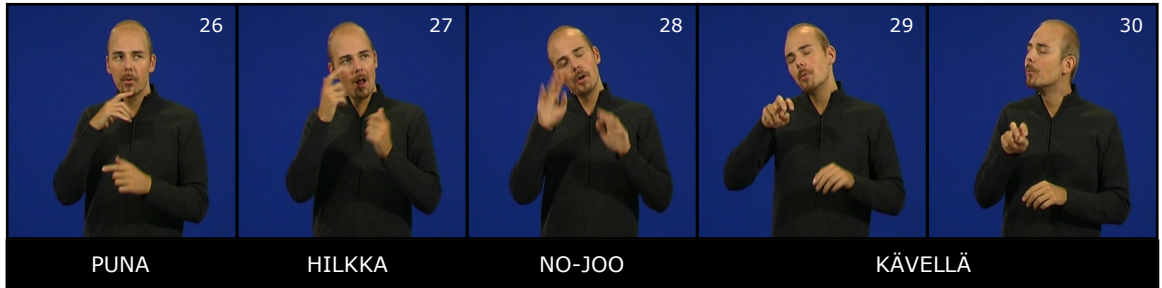
[13-22] Punahilkka [sanoi]: "Minähän menen mummon luo."

jatkuu...

[23–25] Susi [vastasi]: "Jaaha."

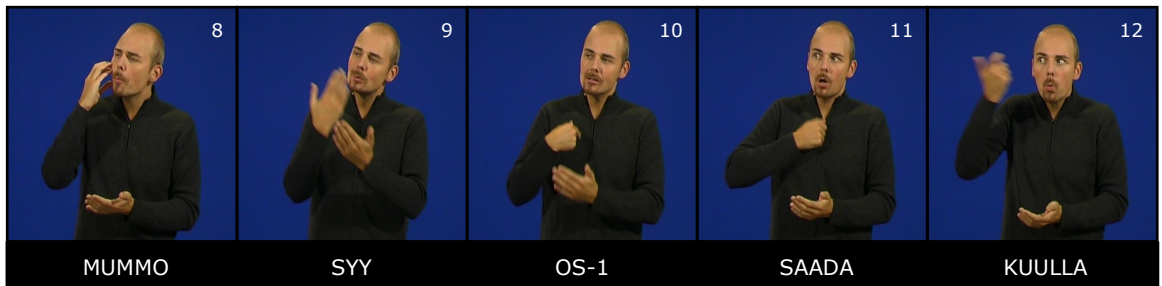

[26–30] Punahilkka [oli että] no eipä tästä sitten enempää ja jatkoi matkaansa – –.

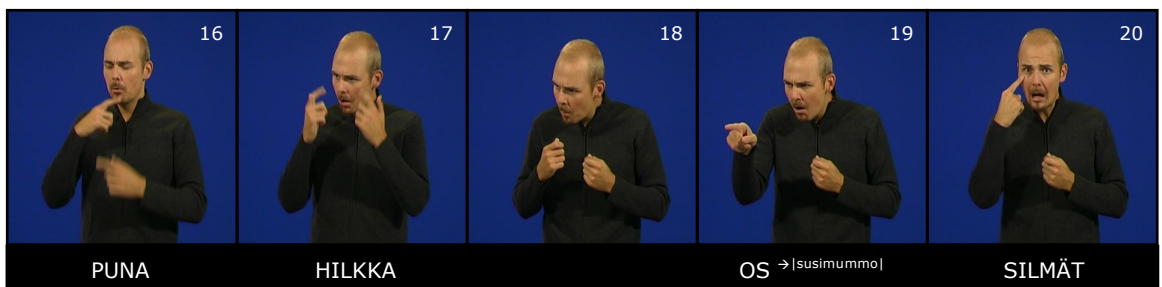
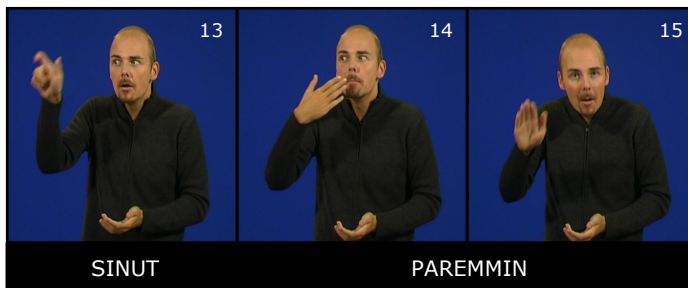
LIITE 6: Punahilkkan ja susimummon käymä dialogi Punahilkassa

[1-7] [Punahilkka] – – katsoi ihmetellen, miksi mummolla on isot korvat?

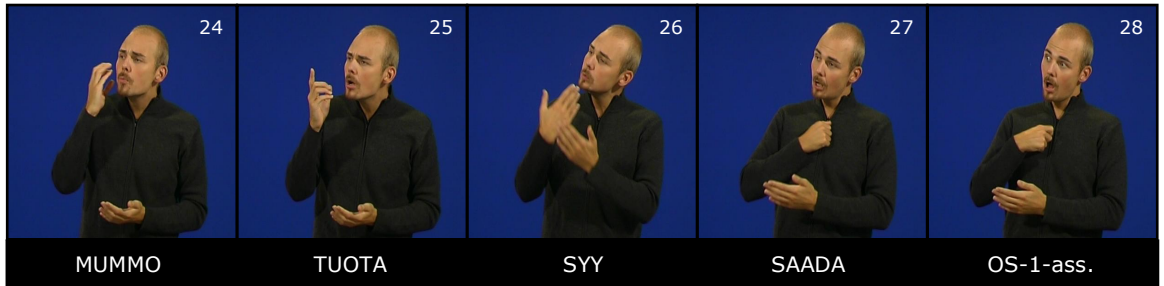

[8-15] Mummo [vastasi]: "Jotta voin kuulla sinut paremmin."

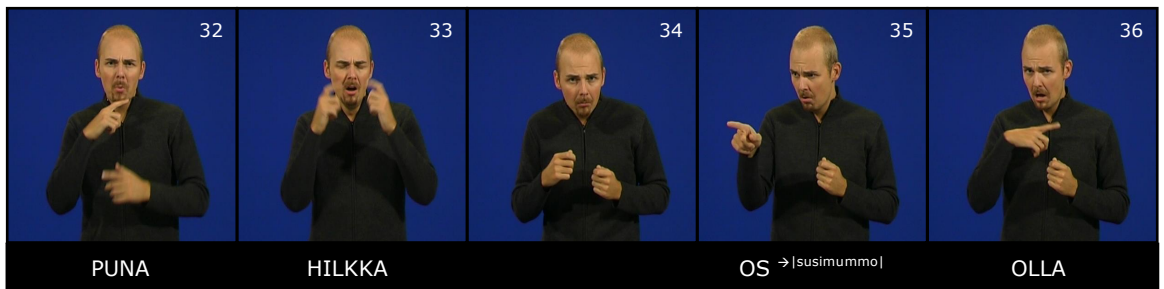

[16-23] Punahilkka [oli että] "oho". Miksi tällä on isot silmät?

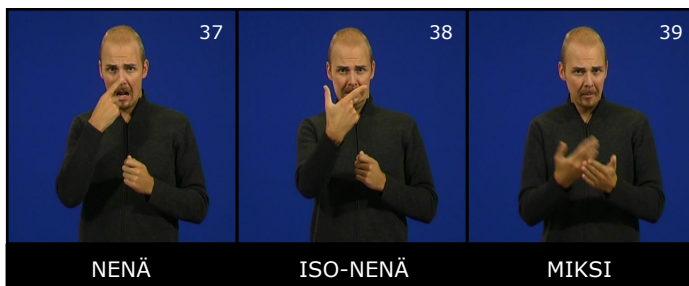
jatkuu...

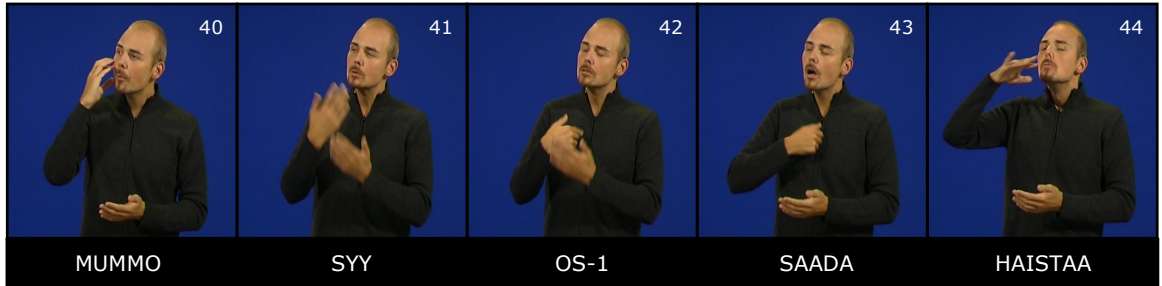
[24–31] Mummo [vastasi]: "Tuota... jotta voisin nähdä sinut paremmin."

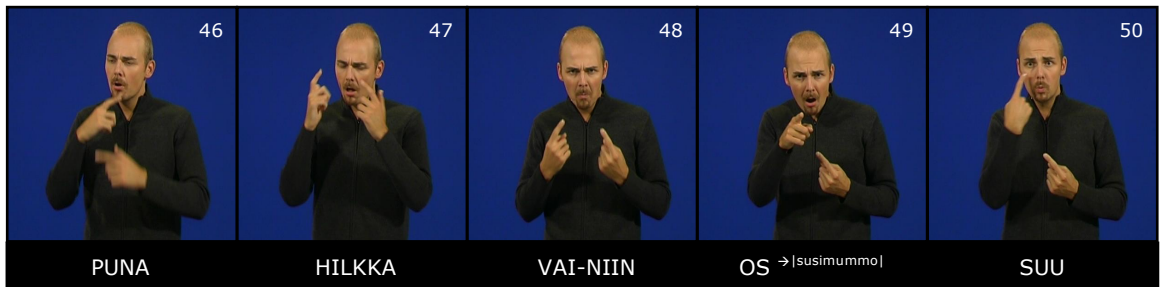
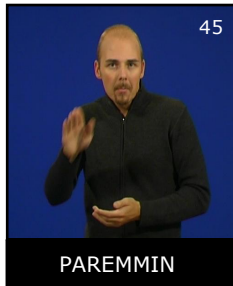
[32–39] Punahilkka [oli että] ihanko totta. Miksi tällä on iso nenä?

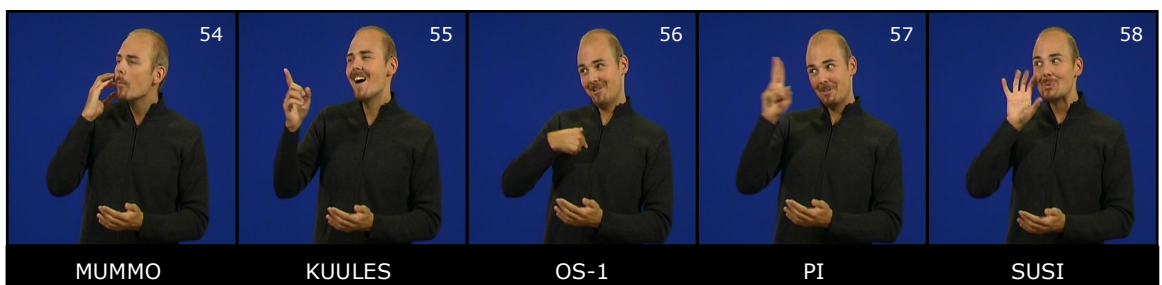
jatkuu...

[40–45] Mummo [vastasi]: "Jotta voisin haistaa paremmin."

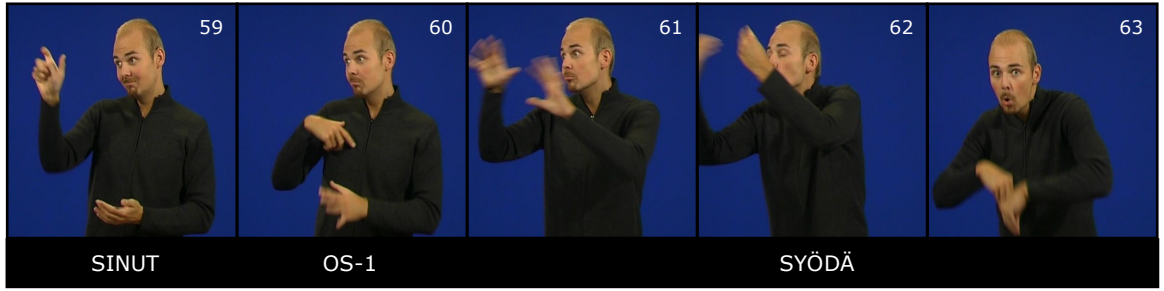

[46–53] Punahilkka [oli että] vai niin. Miksi tällä on iso suu?

[54–63] Mummo [vastasi]: "Kuules, minähän olen susi ja taidan todellakin syödä sinut!"

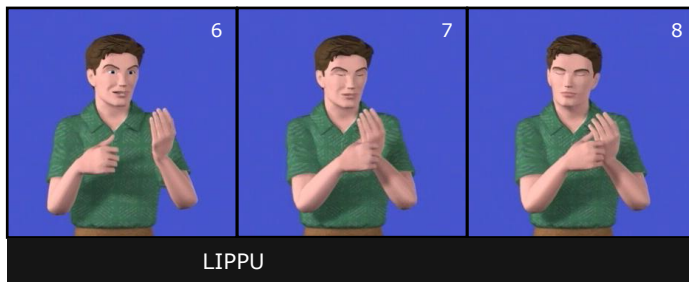
jatkuu...

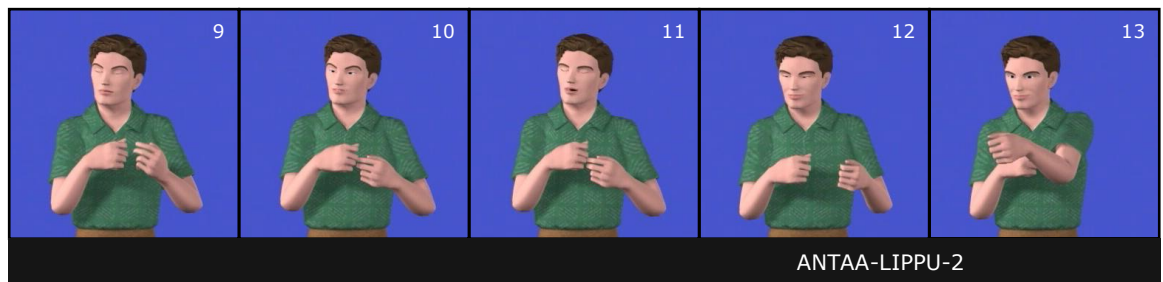
LIITE 7: Konduktöörin ja päähenkilön käymä dialogi JEN-tekstissä

[1-4] Me äidin kanssa kävelimme [asemalla]...

[6-7] – Olisiko teillä lippua? [kysyi konduktööri]

[9-13] – Ai niin, havahtui päähenkilö ja antoi lipun konduktöörille.